

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

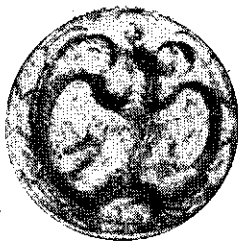
REVISTA ISTORICĂ

PUBLIKAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VOL. XXV, N-le 7-9

IULIE-SEPTEMBRE 1939.

Comitetul de direcție: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuți.

Comitetul de redacție: *D. Berciu*, profesor secundar. *V. Brătulescu*, directorul Museului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferențiar la Universitatea din București. *Maria Holban*, profesoară la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *Șt. Metes*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Popahagi*, profesor secundar, *Iulian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoțeanu*, profesor la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie, directorul Arhivelor Statului. Secretar de redacție: *Virginia Sacerdoțeanu*.

Redacția: Manuscrisurile, cărțile de recensat și orice privește redacția, se trimite d-lui N. Iorga, Șoseaua Bonaparte, 6, București III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă se trimite la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale”, Str. Banu Mărăciine, 1, București.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat, prețul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

BCU Cluj / CUPRINSUL

Articole :	Pag.
<i>N. Iorga</i> : Pentru înțelegerea neutralității noastre (1915) și a situației de azi față de Bulgaria, precum și a rostului nostru în Războiu .	198-208
<i>C. Mihăilescu</i> : 3 August 1919 (intrarea românească în Budapesta) .	208-213
" " Copie din Jurnalul de operații al Reg. 7 Roșiori „Cuza-Vodă”	213-214
<i>N. Iorga</i> : Călătoria în România a contesei Dash	215-217
<i>C. Göllner</i> : Broșuri rimate despre campania lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării în toamna anului 1508	217-221
<i>N. Iorga</i> : Încă o mărturie germană a durerilor Marelui Războiu	221-224
<i>Zaharia Macovei</i> : Un călător de-acum o sută de ani	224-229
<i>V. Mibordea</i> : Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra	229-242
<i>Horia Oprișan</i> : Un izvor polon asupra luptei de la Țuțora (1620). — „Imitatio Christi”, în traducerea lui Năsturel, copiată la Moscova .	242-245
<i>N. Iorga</i> : Paul Lindau în România	245-249
<i>Șt. Manciușea</i> : Granița de Apus a Românilor din vechea Ungarie	249-259
<i>A. Sacerdoțeanu</i> : Ediții de documente și ipoteze istorice (răspuns d-lor Gr. Nandriș și C. Neceulescu	260-272

Dări de samă :

Pompei Gh. Samaritan : <i>Medicina și farmacia în trecutul românesc</i> (<i>N. Iorga</i>) .	272-275
Generalul R. Rosetti : <i>Familia Rosetti</i> (<i>N. Iorga</i>)	275

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXV-lea, n-le 7-9.

Iulie-Septembrie 1939.

Pentru înțelegerea neutralității noastre (1915) și a situației de azi față de Bulgaria, precum și a rostului nostru în Războiu

În cartea lui Marcel Dunan, *L'été bulgare, juillet 1915, octobre 1915* (Paris 1917), se arată că, în Iulie 1915, Ghenadiev credea în posibilitatea unor sacrificii, relativ ușoare pentru dinsa, din partea României, care în Monarhia austro-ungară „are a realiza enorme cuceriri“ (p. 41). Radoslavov vorbește: „Raporturile noastre cu România sint și ele satisfăcătoare. Știți că 500.000 (!) de Bulgari trăiesc azi în România și până în Basarabia rusească. Cum independența României a precedat pe a Bulgariei (!), s'a întâmplat adesea că Bulgarii, ca să scape de jugul turcesc, au ajuns supuși romini. De atunci, în două rinduri România a dobîndit teritorii pur bulgare; din partea aceasta vor fi reparații inevitabile, care vor cimenta apropierea celor două țări“ (p. 61).

La o Legație, „unul din represintanții Înțelegerii“ vorbește de nevoia, în Banat, a unei raze de treizeci de kilometri în jurul Belgradului pentru Serbia. „Dar tocmai intervenția bulgară poate scăpa Banatul pentru Sirbi, căci ea poate fi imediată, pe cînd Romîinii așteaptă în orice cas o înaintare rusească, — și ea va avea ca efect să arunce pe Romini, *cu orice preț*, în brațele Aliatilor. În acest moment, ar fi posibil să li se facă mai largi condiții. Banatul e lucrul în discuție (*l'enjeu*), dacă se joacă [această] cartă românească; dar, dacă e cartă bulgară, el devine disponibil“ (pp. 63-4).

Din parte-i Liapcev declară că singură teama de Romini, „cari vreau să facă acum politică mare, dar exploatează situația și influențează în sensul lor Bulgaria“, reține încă pe Bulgari. Romini. ajutați de Franța și Rusia, nu le ajută. Carol I-lui, un Hohenzollern, nu va porni în Balcani războiul, cum o va face Bulgaria (p. 111)

Ivan Ș. Gheșov se plinge că Romini concurează la exportul grinelor pe Bulgari (p. 119; cf. și p. 121).

„Un om politic bulgar“ declară că la 1913 Bulgarii ar fi bătut pe Sirbi și Greci fără „intervenția romină, opera ministrului Franciei la București, Blondel“ (p. 125).

În sfârșit, în *Revue* a lui Jean Finot, un Mișev numește Dobrogea „o Alsacie balcanică“ (p. 126).

La cinematograful *Odeon*, un director romin (p. 199).

10 August. Ceaiu la Derussi, unde se presintă un trimis persan Austriacul conte de Monteforte. Derussi vrea contra Germaniei „o coaliție formidabilă“, cu tot Balcanul, plus Portughezii și Iaponesii: „să fie în această cruciată supremă patru aliați pe un German și să se strivească Berlinul și Viena pentru a înlătura pe totdeauna din lume pericolul german“ (p. 148)..

Derussi, mai departe, se apără de bănuiala că România lasă să treacă munițiile Centralilor. „I-ar plăcea ca Take Ionescu, cu un colaborator de talent, ca directorul ziarului său, Jules Brun (!), să facă, de și *in extremis*, o călătorie de propagandă pentru înțelegerea interbalcanică și să creeze astfel, în fiecare Capitală, o organizație grupind toate bunăvoințele: la Sofia rusofilii, la Atena venizeliștii“ (p. 231).

La 2 Septembre autorul e primit la București de d. Tavernier. D. Blondel, (descriere) declară că România a înștiințat la Sofia că va ajuta militar pe Sirbi, ceia ce ar și face, „afară numai de o puternică amenințare germană“, dar Germanii n'au cei „măcar 500.000“ necesari pentru ca să lovească pe Romini.

Autorul laudă Capitala românească față de Sofia, oraș de „*Kultur* contrafăcută“. Totu-i place, până la „Flora“ și „Suzana“, cu atit mai mult cu cit aude pe d. Max și pe d-ra Ventura. Se ascultă operete, se asistă la o reprezentație de la „Femină“, dar *Jardin de Paris* e „o întreprindere *boche*“.

I se pare că, economic, România e mai aservită de Germani decit „chiar Italia“. Între agenții propagandei germane „un oarecare domn Spiess, Germano-American, cred, fisicește un fel de bătrîn actor care ar voi să-și facă un cap de Napoleon, moralicește un șarlatan care escamotează bancnote“ (p. 238). Se notează partidele, oprindu-se asupra lui N. Filipescu, Marghiloman, Take Ionescu și I. Brătianu. Regele Ferdinand, „loaiial“ supt raportul constituțional, s'ar lupta cu „legăturile de familie, tradițiile și chiar amintirile de

copilărie", avind și, în fața sa, „germanisarea“ de Carol I-u. Se denunță ca în fond germanofil ziarul *L'Éclair des Balkans*. Țara e „calmă“.

Asupra politicii externe a guvernului e bine informat. A văzut, dacă nu pe I. Brătianu, pe Porumbaru, „bătrîn avocațel de provincie, cu favoritele tunse, scurt și cu puțin păr pe cap“: e „prodigios de rezervat“. Dar el crede că Austro-Germanii nu vor ataca Serbia, „căci aceasta ar crea complicații“. De altfel, nu au de unde să iea „măcar 4-500.000 de oameni“. Austro-Ungarii, cu „două ofensive nenorocite“, nu vor face-o decit împreună cu Bulgarilor, cari nu vor ataca primii. Ar trebui doar ca și aceștia să fie „năvăliți“ de Centrali, cum s'a încercat față de Romîni cu intrarea Rușilor în Bucovina. România e neutră, dar „deosebite evenimente sau condiții ar putea-o scoate din neutralitate, de și pentru moment nimic nu permite să se prevadă cînd va veni momentul“ (p. 244). Dacă se schimbă ceva în Balcani, România va interveni.

Se descrie, defavorabil, și ministrul bulgar, d. Simion Radev, care s'ar fi îmbogățit în afaceri de import.

Urmează un interview cu Take Ionescu. Acesta stă pe gînduri față de ideea unui „turneu“ de propagandă al său, dar nu e clipa potrivită: trebuie să nu-l „desavueze“ I. Brătianu, și apoi se teme de ridicul La Atena a pierdut din popularitate de cînd s'a declarat pentru cedarea Cavalei către Bulgari, cari, legați de Germanii vor ajuta să atace Serbia, condiție neapărată pentru ofensiva bulgară. Ea nu poate fi oprită decit printr'o debarcare a Aliatilor la Salonic, „dar vor consimți oare Grecii?“. „În cas de ruptură bulgaro-sirbească, datoria României este evident de a interveni, dar aceasta ar fi în „condiții neliniștitoare“, dată fiind frontiera defavorabilă la Nord, unde ar trebui pentru defensivă „mai toată armata“. Crede că Rușii, fără destul armament, ar putea fi atacați de Germani, „barbarii“, în Basarabia. Se teme că laponesii nu se vor mișca. Dorește succes la Dardanele, „debarcîndu-se 200.000 de oameni în Golful de Saros“. Dacă nu se reușește, Asia rusească și englesă s'ar putea revolta, Afganistanul fiind „șovăielnic“ și Persia ciștigată aproape de Centrali. Dacă nu se forțează Dardanelele până în Octombrie, trupele, din cauza condițiilor Mării, vor trebui retrase. S'ar amenința atunci situația Angliei în India și Egipt, a Franciei în Maroc.

Urmează interviewul lui Take Ionescu pentru „un ziar bulgar,

rusofil", *Duma* (21 Septembrie). În acesta, el deploră neînțelegerile Balcanicilor, cari „vor trece de la o servitute la alta"; poate pentru că nu s'au liberat singuri (?) până la 1912, cînd au luptat vitează. Amintește că Bismarck vorbește, în *Memorii*, de posibilitatea anexării României și Serbiei; Bulgaria ar fi mai de folos Germanilor, în calea spre Constantinopol. S'ar începe cu *Zollverein*, pentru a se trece la suprimarea reprezentanței diplomatice și a armatei proprii.

El stăruie asupra ideii legăturii între cele trei State, „din care trei reprezintă acest spirit liberal și democratic pe care s'au întemeiat renașterile noastre". Pentru aceasta, spune și repetă că Serbia, Grecia și România, care au toate compensații de căpăt aiurea, trebuie să facă oarecare concesii Bulgariei. El mergea până acolo, încît din cesiunile față de Bulgaria făcea o *condiție* pentru permiterea din partea Alianților a ocupării noilor teritorii rivnite. El afirmă din nou credința sa în biruința Înțelegerii. „Niciodată în istorie o încercare ca a Germaniei n'a reușit": Roma a lucrat secole și n'a întîlnit nicio unire a dușmanilor; visul lui Napoleon s'a zdrobit. El se teme că, la victorie, Alianții nu se vor mai „devota la toate micile națiuni care au drept revendicații de formulat": de aceea trebuie să se creeze obligații față de dinșii. „Dacă vre una se dă de partea Germanilor, va plăti cum n'a plătit niciodată o nație în tot cursul istoriei; și pe dreptate" (pp. 247-9).

Blondel asigură că nu se trec muniții germane, ci, din potrivă, se confiscă: „e plin arsenalul de dinsele". Așa spune și atașatul militar, căpitanul Pichon.

În sfîrșit, Mavrodi se teme de o somație din partea Germanilor. Se arată, din partea „amicilor Franciei", teama ca regele, „care e, mai la urma urmei, un Hohenzollern", să nu cheme la Guvern, după vre-o silință austro-germană" pe Marghiloman (p. 250).

În Septembrie Guvernul bulgar reține 30% din mărfurile romîne de transit (p. 279; cf. p. 300).

Din parte-i, Dunan constată măsurile militare românești la hotarul de Nord. El crede că România nu poate fi ciștigată decît trimeșind în Balcani atîta oaste cit și Centralii, cu debarcarea la Salonic (p. 283).

La 23 Septembrie se vede apoi Jules Brun venînd la Sofia din partea lui Take Ionescu pentru a spune șefilor opoziției bulgare că, dacă Bulgarii atacă Serbia, Romîinii vor face ca în 1931. Nu

mai admite însă restituirea teritoriului luat atunci, afară de Silistra. Brătianu l-a asigurat că după el nu pot veni decît „și mai naționaliști“ : tachiștii (pp. 315-6).

În acel moment, „presa oficioasă și cercurile guvernamentale“ (bulgare) „afirmau și mai departe că Bulgaria e sigură de atitudinea împăciuitoare a României și a Greciei“ (p. 322). Cu toată prietenia cu Take Ionescu, oficiosul *Novi Vec* putea scrie ; „România își recunoaște greșeala din 1913 și nu se va lăsa influențată de Take Ionescu și de prietenii săi“ (p. 322). În acel moment însă Jules Brun lua ultimul tren și Legația noastră indemna la plecare, fie și cu trenuri militare, a supușilor romini (p. 323). Dintr'o conversație, la Derussi, cu „un diplomat admirabil informat asupra chestiilor balcanice“, autorul desface și acest motiv al atitudinii dușmane față de România a Suveranului bulgar : „*El nu vrea cu niciun preț o Serbie, dar vrea și încă mai puțin o Românie Mare, care ar îngloba provinciile unde sint așezate marile domenii ungurești care formează averea sa personală. Ca om politic și ca particular, ca prinț și ca proprietar funciar, nu vrea pe Romini în Ardeal*“ (ibid.)

Iată însă ceva și mai interesant.

Interlocutorul lui Dunan continuă, arătînd cum Guvernul bulgar trimisese la Constantinopol pe însuși generalul Savov cu tot așa de cunoscutul general Jecov, cel care a iscălit tratatul de la București, și aceștia ar fi încheiat acordul prin care s'au organizat „comitete revoluționare turco(?) - bulgare și posturi mergînd din Tracia turcă prin Tracia bulgară până 'n Albania“. Urmează căpătarea de convenții și încheierea unui împrumut. Toate, înainte de Marele Războiu.

După izbucnirea lui, încercările Centralilor de a arunca pe Bulgari asupra Sirbilor nu reușesc, rezultatul nefiînd clar. Rușii impun o neutralitate *usque ad finem*. „Diplomatul“ recomandase și întrebuițarea, pentru Înțelegere, a mijloacelor „revoluționare“. Diplomația Înțelegerii refusă ; Rusia crede că poporul bulgar îi e cîștigat.

Cînd, cu prezența trupelor Țarului în Carpați, și regele Bulgariei trebui să admită „strivirea austriacă“, „el trimise pe Radoslavov, la 10 Maiu, ziua serbătorii naționale românești, la Legația României, ca să cerce terenul în vederea unei înțelegeri“. Dacă România merge cu Rusia, declară Bulgarul lui Derussi, dacă „diplomatul“ nu e

acesta însuși, „*mergem laolaltă (en même temps)*”. Turcii ni refuză calea ferată de la Dedeagaci, sintem hotărâți a o lua. Cei doi Ferdinanzi trebui să intervie împreună. Numai cit Ferdinandul de la Sofia vrea să aștepte pe Ferdinandul de la București, ținind samă (*par considération*) de legăturile de recunoștință care-l leagă de Francisc-Iosif. D. Derussi luă nota și sfătui pe Ruși să debarce la Varna și la Burgas, ca amici, ca să decidă pe Bulgari. Dacă o făceau, ar fi atras țara cu ei...

„Dar, în acest moment, Rușii, siguri de biruință, se tirguiau cu România și stăteau la indoială să satisfacă Bulgaria”, pe cind Germania își trimetea agenții. Partida era deci pierdută (pp. 324-5).

Dacă informația e adevărată, ea se înscrie cu greutate în pregătirea evenimentelor ce urmează pentru noi.

Iată acum și declarația cunoscutului gânditor politic engles, Bouchier, atit de amestecat, ca statornic și călduros amic al Bulgarilor, în aceste rosturi balcanice:

„*Cit despre România, am fost acolo de trei ori ca să negociez o apropiere romino-bulgară în sensul Înțelegerii. Dar diplomația britanică oficială nu împărtășia vederile mele la București mai mult decit la Sofia. S'a lăsat cimp liber Germanilor*” (p. 328).

Și, totuși, atunci, spre sfârșitul lui Septembrie, ziarul *Utro* preține a reproduce declarații făcute de I. Brătianu „ziarelor românești” (!), prin care „spune că a înștiințat pe ministrul Serbiei că România n'ar mobilisa, căci mobilizarea ei ar însemna intrarea în acțiune și ea nu poate să atace Bulgaria, aceasta fiind aliata Germaniei, afară numai dacă Împătrita Înțelegere nu ar debarca 400.000 de oameni în Balcani”.

Dunan urmează:

„Guvernul răspindește chiar zgomotul unei apropiate înțelegeri cu România pentru o comună intrare în acțiune. D. Derussi m'a rugat să înștiințez confidențial despre neadevărul acestui zvon pe unul din șefii opoziției, foarte descurajat, și i-am repetat credincios acestuia, ieri seara, la club: „Vă raliati, pentru că vi s'a spus că România merge cu Bulgaria. E o minciună. Nimic nu autorizează pe d. Radoslavov să vorbească așa. Singurul lucru pe care d. Brătianu l-a spus d-lui Radev e că orice schimbare de atitudine a Bulgariei fără înțelegere prealabilă cu România ar fi privită de aceasta ca necorespunzind cu relațiile amicale între cele două țări.

Tot ce poate spune d. Radoslavov e că știe cum că nu știe nimic" (subliniat în original) „asupra atitudinii României. Oricum, nimic nu e încheiat, nimic nu leagă România. Asigurările de care vorbește președintele Consiliului sînt numai acelea pe care i le dau Germanii, cari pretind a fi în stare să stăpînească (*mâter*) România" (p. 342).

Și această știre se înșiră în rîndul acelor care luminează pe neașteptate puncte importante din istoria neutralității românești.

În acel moment se cerea fățiș Macedonia pentru a opri ofensiva contra Serbiei (pp. 343-4). Cite unul admitea însă o prealabilă, și scurtă, *ocupație englesă a provinciei*, dar fără zăbavă (p. 344).

Asupra atitudinii României, iată încă un pasagiu din aceste neașteptate revelații.

„Cit despre vecinii de la Nord, aflu din izvor sigur că a treia armată (bulgară) e menită să lucreze asupra lor, în corelație cu o presiune austro-germană, a cărei intensitate crește. De cînd d. Brătianu a oprit circulația ofițerilor și a munițiilor pe care Berlinul le trimetea la Constantinopol, Austro-Germanii vreau cu orice preț să redeschidă această cale. Acesta era obiectul concentrărilor de la începutul lui Septembrie. Fostul ministru al Austro-Ungariei la București, *marcbisul Palavicini*, astăzi ambasador la Constantinopol, se opria, zilele acestea la Sinaia, ca să influențeze (chaptirer) cu vehemență pe *Ferdinand de Hohenzollern*.

Se proiectează acum o indoită presiune, germană și bulgară, asupra Guvernului romîn, care, ca unul care încă n'a mobilizat" (subliniat în text), „ar invoca un cas de forță majoră ca să lase a trece munițiile și poate armatele... După aceia (Centralii) s'ar întoarce contra Serbiei.

„După *Utro*, miniștrii Germaniei și Austro-Ungariei la București ar fi înștiințat oficial pe rege și pe președintele Consiliului că, dacă România ar decreta mobilizarea generală, trupele austro-germane ar ataca imediat teritoriul românesc. Acest ziar lămurește astfel răspunsul d-lui Brătianu la întrebările ministrului Serbiei asupra intențiilor României, și declarînd că România nu vedea motive pentru a ieși din neutralitatea ei.

„Foile guvernamentale reproduc cu plăcere (*complaisance*) comunicatul ziarului *L'Indépendance Roumaine* constatînd că miniștrii

au fost, în consiliu, de acord cu toții asupra păstrării, fără schimbare, a atitudinii de acum. Organul Afacerilor Străine de aici vede în aceasta dovada că „Guvernul român a izbutit, în mijlocul curentelor contrarii care-și împărțiau opinia publică, a se ține pe calea prudenței”. „Mai la urmă”, adaugă el, „situația în Balcani poate fi privită ca asigurătoare” (p. 346).

Se știe că, îndată, Aliții au presintat somațiile lor la Sofia. „Cu trei șferturi de ceas înainte”, Guvernul bulgar răspundea la nota precedentă, de oferte, din 14 Septembrie, întrebând: „Puterile trebuind să fie aduse a negocia un acord privitor la Dobrogea, care ar fi întinderea (*portée*) acestui acord” (p. 378).

În acest moment, la 5 Octombrie, se produce visita lui Derussi la Radoslavov. El povestește întrevederea cu represintanții Franței „cu un aier”, spune ministrul român, „al unui om ușurat și care și-a luat în sfârșit hotărîrea”, glumind pe socoteala lui Sazonov, „care ar voi”, — se reproduc cuvintele ministrului bulgar —, „să reinceapă era generalilor ruși”.

Se urmează astfel:

„D. Radoslavov a făcut, de trei ori, ministrului României propuneri (*ouvertures*) formale în vederea unui acord bulgaro-român supt auspiciile Germaniei. D. Derussi a eludat totdeauna un răspuns, evitînd mai ales să deie vre-o indicație asupra adevăratelor intenții viitoare, dacă le cunoaște, ale României și ale d-lui Brătianu, de și președintele Consiliului a insistat de mai multe ori să fie informat.

„Sfinxul bulgar dînd Germanilor cuvîntul enigmei sale, taina sfinxului român îl împiedecă de a dormi” (pp. 380-1).

A doua zi după proclamarea hotărîrii bulgare, directorul biroului presei, căpitanul Herbert, face lui Dunan declarații care se mintuie cu aceasta: *cit despre România, atitudinea ei nu ni inspiră nicio neliniște*. Totuși o a treia armată bulgară observa la Dunăre. O altă forță, de 300.000 de Austro-Germani, era făgăduită Bulgariei, în cas de intervenție românească” (p. 389).

Toți ai Înțelegerii pleacă, vice-amiralul Caumeau fiind oprit în Rusciuc, „la secret”, opt zile înainte de a trece Dunărea. Numai Rușii apucă această cale, ceilalți preferînd cea pe Mare, pe la Dedeagaciu. Ei se întimplă să iea vasul italian *La Romania* (p. 394)

* * *

La bibliografia Marcului Războiu: *Der Grosse Krieg in Einzel-*

darstellungen, Die Befreiung Siebenbürgens und die Schlachten von Tirgu-Jiu und am Argesch, herausgegeben im Auftrage des Generalstabes des Feldheeres, de căpitanul Walther Vogel (Oldenburg i. Gr., 1918).

Se începe cu declarația de războiu a României, „ruperea testamentului politic al lui Carol I-ii“. Planul de războiu „e greșit ca și cel politic“. „Stilpii clădirii de fantasmă cad.“

Se descriu operațiile militare. Se arată primejdia în care au fost puși Centralii prin pătrunderea noastră în Bălăria. „Die Lage am Argesch war unhaltbar geworden“, — și după o grea retragere (pp. 112-3). Și la Stilpu rămășițe germane dau înapoi (p. 114). „Nimeni nu-și mai ascunde seriozitatea situației... Se luptă o trupă eroică de oameni hotărâți să moară“ (*ibid.*) Speranța din „clipa de criză“ e în trupele lui von Gallwitz, a căror înfrângere ar aduce neapărat a Bulgarilor, prinși în luptă cu Rușii. „E vorba nu numai de onoarea diviziei 217, ci de hotărârea biruinții (p. 115). În noaptea de 3 Decembrie lupta e „desperată“.

Armata a 9-a, a cărei înaintare e descrisă pe urmă, în acest moment, va aduce salvarea (p. 117). Rominii, răspinși în sfârșit, se închid în tranșee pe „înălțimile între Neajlov și Argeș“; Bulgarii, cari „resistaseră, trebuiseră să între și ei în tranșee, divizia a 12-a a lor fiind silită a se retrage. Atacuri rusești se răsping cu greu. „Situația e acolo foarte serioasă“, și, la Nord, cu totul „critică“. Divizia de cavalerie se retrăsese la Naipu. Ofensiva Turcilor e oprită. Se reproduce și aspra proclamație a generalului Stratulescu pentru „salvarea patriei de hordele barbarilor“ (pp. 121-2).

Cu „îndrăzneală în plan și energie în aducerea la îndeplinire“ Rominii încearcă a opri unirea celor două grupe dușmane. Prea marea îndrăzneală aduce, e drept, darea înapoi a lui Gallwitz, dar și înfrângerea finală. Falkenhayn opune hotărârea de „a da simultan două lupte“ (p. 123).

Dar Rominii resistă focului până se fac „movile de morți“. „Aici se odihnește mindrul Român care nu s'a predat la vreme.“

* * *

În amintirile sale (Generalfeldmarschal von Hindenburg, *Aus meinem Leben*, Leipzig, 1920, p. 176 și urm.), Hindenburg e de părere că, în 1915, contra României neutrale trebuiau introduse metodele înțelegerii la Atena contra regelui favorabil Centralilor (p. 176.)

Germania a crezut însă că e preferabil să lucreze „mai curat“. Se putea opri atacul român și printr'o acțiune mai energică împotriva Rușilor în Carpați, dar e vina Austro-Ungariei că nu s'a făcut. S'ar fi ajuns la același rezultat dacă ar fi reușit, pe la jumătatea lui August, atacul, împreună cu Bulgarii lui Jecov, cari ar fi putut fi întrebuințați apoi la Nord, contra Salonicului. Dar trupe au fost reținute la Dunăre pentru a păzi România. Se hrănea o mare „incredere în valoarea ofensivă a armatei bulgare“ și se scădea prea mult importanța contingentelor Aliatilor la Salonic și a contribuției sârbești (pp. 177-8). Dar Bulgarii nu o pot duce la capăt, vitejia lor fiind mai puțin militară decit reală („mehr heldenhaft als kriegerisch gewandt). „Gloria i-a rămas, dar i-a fost refuzat succesul.“ În momentul cind se punca întrebarea: care din cele două fronturi ar fi de preferat, declarația României aduce decisiunea.

În acest moment, în Ardeal Centralii n'aveau rezerve, reținute sau distruse pe alte fronturi. De aceea s'a produs „marea crisă“, pentru a cărei lămurire s'au dat argumentele de mai sus (p. 179).

„Existența unei crise ca aceasta nu poate fi tăgăduită chiar față de mai tirziul succes al campaniei.“

Se amintește apoi înțelegerea de la Pless, în ziua de 28 Iulie 1916, între Marile Puteri Centrale și clienții lor în vederea sistemului de aplicat eventual României, citindu-se articolul 2: „Dacă România se alipește la Înțelegere, foarte răpede, foarte puternică acțiune pentru a îndepărta războiul cu siguranță de pe teritoriul bulgar și cit se poate de cel austro-ungar și a-l strămăta în România“. Deci „operații demonstrative „germano-austro-ungare la Nord pentru „a reținea“ (*Fesselung*) cit mai multe trupe românești“, înaintarea Bulgarilor spre Silistra și Turtucaia, ca apărare a flancului drept al grupei principale; pregătirea loviturii asupra Bucureștilor prin Nicopol. Enver-Pașa promisese, la Viena, concursul oștirii turcești (pp. 179-80).

Dar, cu toate schimburile de vederi, și cu Mackensen, se ivesc divergențe: Conrad de Hoetzendorf cere atacarea Bucureștilor. Jecov a Dobrogii. Se isprăvește lăsindu-se alegerea lui Mackensen, Hindenburg găsește că, în aceste condiții, la 29 August, cind el primise comandamentul general, situația era încă „grea“ (p. 180). „Cu adevărat încă niciodată nu i se dase în mină unui relativ așa de mic Stat ca România un rol hotărîtor de istorie universală

așa de mare într'un așa de favorabil monument. Niciodată nu fuseseră expuse Mari Puteri tari, ca Germania și Austria, atât de strins desfășurării de forțe a unei țări care număra abia a douăzecea parte din populația acestor două Mari Puteri" (pp. 180-1).

Bulgaria e în prima linie impresionată. E scusabil că și-a zăbovit declarația de războiu la 1-iu Septembrie. „Cînd se decide în sfîrșit la luptă, o face cu toate puterile ei și cu toată ura sufletului ei național". O dovedește Turtucaia.

Planul de la început căzuse. România avea libera alegere, care nu părea că va putea fi împiedecată. Din parte-i, Hindenburg se temea mai mult de atacul la Sud, și Bulgarii, dar nu Jecov, se întrebau dacă ai lor vor lupta cu Rușii. Dacă se lua de Romîni această direcție și s'ar fi făcut unirea cu Sarraii, calea spre Turcia s'ar fi tăiat și s'ar fi clătînat Belgia.

Se anunță deci fulgerătoarea ofensivă a lui Mackensen : ea trebuia urmărită pînă la deslipirea Romînilor de la acțiunea lor peste Carpați.

Obținîndu-se aceasta, Hindenburg judecă lovitura de la Flămînda ca „frumoasă pe hirtie", fără a putea hotări dacă nu era o inspirație „din partea unuia din aliații Romîniei". El judecă întreprinderea ca „mai mult decît îndrăzneată" și strigă : „Să se aresteze trupele" (*Man verhafte diese Truppen*) (p. 183). El crede că s'a și făcut : „Din duzina de batalioane românești care la Rahova atinseseră malul sudic al Dunării, numai cîțiva oameni (*einzelne Leute*) au mai văzut, în timpul războiului, țara lor" (p. 183).

Și iată sentința finală : „Catastrofa a căzut asupra Romîniei pentru că armata ei n'a știut să înainteze (*nicht marschierte*), pentru că n'a înțeles nimic comandamentul ei și pentru că totuși noi am izbutit să adunăm la vreme îndestulătoare puteri în Ardeal" (p. 183).

Mai drept era să se spuie : Pentru că la Verdun nu s'au reținut Germanii, pentru că Sarraii n'a mers, pentru că Rușii n'au pus sinceritate și inimă în ajutorul ce ni datorau.

Feldmareșalul crede că trupele sale din Ardeal n'ar fi ajuns decît pentru „un astfel de adversar", fiind, spune el, cu mult prea slabe la număr. Falkenhayn ar fi biruit prin „îndrăzneală și iuțeală". Romîni pierd cumpătul și renunță la ofensivă, de și situația li era favorabilă. De la Brașov trebuia mers la București. Dar se recunoaște lupta invierșunată pentru fiecare punct din Carpați. Și, la 18 Octombrie, vine iarna. Se impuse deci trecerea, nu prin Predeal, ci prin Oltenia.

Se laudă hotărîrea lui Mackensen de a se opri pe linia Cernavoda-Constanța ca să procedă la trecerea Dunării muntene, aceia pe la Brăila fiind imposibilă din lipsa materialului de pod și prin focul de pe malul stîng. *Comandantul german e ajutat prin aceea că s'a neglijat distrugerea de artileria românească a materialului de la Sîstov* (p. 185).

Cele două armate dușmane se unesc, mergînd răpede către îndeplinirea noului plan. Dar se recunoaște iluzia Bucureștilor fortificați, contra cărora se adunase un formidabil aparat de artilerie. „Spionagiul nostru de pace, contra căruia dușmanul strigase așa de mult, nu fusese în stare măcar să stabilească desființarea întăriturilor de la București înainte de începerea campaniei românești” (p. 186).

Pentru 1917, Hindenburg deploră, „mai mult decît oricine” că s'a oprit ofensiva din Moldova, care ar fi reușit, și, față de desfacerea armatei rusești, Romîniei s'ar fi risipit după părăsirea pămîntului patriei (p. 255).

Ca să aple o scusă, el dă vina pe „distrugerea legăturilor de tren prin Rușii în retragere”, ceia ce periclitează legăturile de la spate. Scurt, se adauge: „O încercare mai tîrzie din partea noastră pentru a face să se clatine print'r'un atac la Focșani armata românească din Moldova, nu rîzbi (*drang nicht durch*). Urmează despovărarea frontului din Răsărit prin „pacea” de la București (p. 308).

Tonul e pretutîndeni obiectiv și măsurat. Și se va recunoaște că *nimeni dintre șefii Centralilor n'a dat explicații așa de nouă și de ingenioase.*

N. Iorga.

3 August 1919

— Intrarea românească în Budapesta —

Se împlinesc douăzeci de ani de la marea epopee scrisă de armata noastră, în noianul mîndrelor ei fapte, care dau o strălucire atît de mare vitejiei neamului romînesc.

S'a scris, se scrie și se va mai scrie mereu desfășurarea acestor mărețe fapte, și parcă totuși nu va fi destul pentru a se reda clipele, de neuitată glorie, ale zilei de 3 August 1919, zi de rîscumpărare din plin a suferințelor milenare ale neamului romînesc.

Fiecare descriere a acestei epopei își are ceva nou, adus de cel ce o scrie; mulți au căutat chiar să-și arăte partea lor de

contribuție, evidențiind un gest, sau poate chiar presintind un erou.

Nu aceasta îmi este intenția : voiesc doar să stabilesc un adevăr, și cer iertare celorla pe cari lucrul acesta îi supără. Nu ținesc să ridic osanale, ci în mod obiectiv și exact să înfățișez întrarea în Budapesta și ocuparea ei de primele trupe ale armatei române.

Și acum să trecem la fapte :

În dimineața zilei de 3 August 1919, Regimentul 7 Roșiori „Cuza-Vodă“ se găsea cantonat în satul Peczel, la vre-o 15 km. Est de Budapesta.

La oarele 10, se formează un detașament, compus din escadronul 4, căpitan Galea Nicolae, escadronul de mitraliere, căpitan Mihailescu Constantin, și o secția de artilerie călăreață, sublocotenent Ilescu Zănoagă.

Acestui detașament i se dă misiunea de a cerceta și informa și de a distruge calea ferată spre Budapesta în anumite puncte, iar, în cas de contact cu inamicul, să-l țină strâns, explorând întreaga regiune străbătută de axul Peczel — Kőbanya — Budapesta.

La oarele 13 detașamentul ajunge la lisierea de Est a Budapestei, în cartierul Kőbanya, unde este întâmpinat de un regiment bolșevic, care caută a interzice întrarea detașamentului în oraș.

Unitățile noastre iau formația de luptă, escadroanele descalecă, inamicul ocupă șanțul și calea ferată ce mărgenia cîmpul de aviație. Pe șoseaua Gődöllő-Budapesta se văd numeroase trupe de infanterie și artilerie, ce mășcăluiesc spre Budapesta, în timp ce cinci avioane își iau zborul cu direcția spre Nord.

La aripa dreaptă se aud primele împușcături : mitralierele încep a toca ; s'a început danțul. Mă urc într'un pom de pe marginea șoselei pentru a observa mai bine. În acest timp un sergent de la secția de artilerie vine în galop pe șosea. Caporalul Pogor Vasile, agentul meu, îl oprește ; călărețul raportează că tunurile sînt gata de tragere, instalate în spatele unui canton.

La 1 km. de flancul stîng zăresc un civil, ce se îndrepta spre noi : trimet pe caporal Pogor să mi-l aducă.

— Mă recomand : Babeș.

Rămîn surprins : un Român ; ce noroc. Pot obține multe informații. În același timp primesc rapoarte că inamicul întărește stînga sa și că răniții noștri se evacuiază la canton.

Artileria noastră trimete patru urări celor din față.

După câteva minute se vede ieșind din Budapesta un automobil cu un mare steag alb, ce flutura încontinuu.

Mașina se îndreaptă spre noi pe șosea. Cobor din pom și depășesc lanțul trăgătorilor noștri, întâmpinând automobilul. Din el coboară trei ofițeri unguri și un civil de statură mijlocie, îmbrăcat într'o haină albă de dril. Civilul, urmat de cei trei ofițeri, se îndreaptă spre mine și, prin intermediul unui ofițer din suită, mi se presintă: Haubrich Josef, tribun al poporului și ministru de Războiu.

Sînt rugat să întrerup lupta, ca să merg în Budapesta la Parlament, unde se găsește adunat Consiliul de miniștri, pentru a trata intrarea noastră în Budapesta.

La rîndul meu, l-am rugat să ordone trupelor sale să înceteze focul: imediat a dat ordin unui ofițer, care a plecat cu automobilul spre hangarele aviației.

Focul a încetat: inamicul se retrage spre oraș; ai noștri păstrează frontul.

Ofițerii detașamentului mă încunjoară; „tribunul poporului“, prin intermediarul său, un tînăr căpitan de cavalerie, mă roagă din nou a-l însoți pînă la Parlament, în schimbul a doi ofițeri unguri rămași ca ostateci supt pază.

Mă urc în automobil; lîngă șofer ia loc caporalul Pogor Vasile, iar subsemnatul, d. Haubrich Josef și căpitanul ungar, intermediarul, în spate.

Intrăm în oraș. Mii de soldați fără arme umplu străzile Budapestei și, văzîndu-mă, încep a huidui și a amenința cu pumnul. „Tribunul poporului“ îmi spune să nu țin samă de aceste gesturi, de oare ce aceștia sînt rămășițele bandelor lui Béla Kún. și pe care le-au desarmat. În același timp se ridică în picioare în mașină, rămîind astfel pînă la Parlament.

Ajunși la Parlament, sînt condus într'o sală mare, unde se găseau adunați toți miniștrii.

La intrarea în sală sînt întâmpinat de d. Agoston Peter, care mă invită să iau loc la mijlocul unei mese în fața sa, în jurul său luînd loc toți ceilalți miniștri.

Un colonel ungar ce stătea în spatele d-lui Agoston Peter îmi presintă două copii după niște telegrame semnate de d. Clemențeau și din care reieșea ca trupele din armata romîină care inaintează

spre Budapesta să se oprească pe poziția unde se vor găsi la primirea telegramei, urmînd ca armistițiul să se încheie la Paris.

Li-am răspuns că aceste telegrame pentru mine, ca militar, nu pot constitui un ordin, și un atare ordin poate fi luat în samă numai dacă el mi-ar veni de la șefii miei; îi rog ca aceste telegrame să mi le dea pentru a face ca ele să parvină comandanților miei, însă, pînă la primirea unui alt ordin, eu am misiunea de a intra în Budapesta.

Spunîndu-li acestea, mă uitam în ochii colonelului ungar, care prin gesturi mă aproba.

În acest moment apare în sală locotenent-colonelul Romanelli din armata italiană. Apariția lui a produs un fel de ușurare pe fața miniștrilor unguri. El a luat loc în stînga d-lui Agoston Peter, apoi, adresîndu-se subsemnatului, mă întrebă dacă nu am primit telegrama d-lui Clemenceau, pe care d-sa, prin mai mulți curieri, a trimis-o comandanților romîni. I-am răspuns negativ și că abia acum mi s'au predat două copii, pe care le voiu face să parvină cît mai curînd posibil șefilor miei. University Library Cluj

La aceasta d. locotenent-colonel Romanelli mi-a răspuns să mă opresc cu detașamentul unde mă găsesc și să aștept răspunsul ce va trebui să mi-l aducă curierul pe care-l voiu trimite cu copiile telegramelor și că acesta să parvină cît mai curînd: îmi va pune la dispoziție un automobil.

Am obiectat că nu pot să mă opresc, de oare ce am un ordin precis și el, ca militar, își dă samă la ce mă expun, neexecutîndu-l.

Probabil că răspunsul ce l-am dat n'a convenit, fiindcă imediat mi-a ripostat: „Aflați, d-le căpitan, că Budapesta a fost predată Antantei, astăzi, la oarele 11, mie, represintantul ei“.

Răspund: „Mă surprinde aceasta, d-le colonel, de oare ce la oarele 13 am fost oprit cu focuri de armă de către armata ungară și răniții pe cari-i am confirma aceasta; dacă acest oraș ar fi aparținut Antantei, detașamentul meu, care face parte din una dintre armatele aliate, trebuia să găsească calea deschisă“.

— „Va să zică țineți morțiș să intrați în Budapesta; dar bine, d-le căpitan, nu vă gîndiți ce revoltă se va produce în această populație occidentală, la intrarea d-voastră“?

— „D-le colonel, mă surprinde atitudinea d-voastră. În primul rînd, locul la această masă vă era lîngă mine, iar nu în rîndul d-lor

miniștri, iar, în fața argumentelor d-voastră,, eu nu mai am de dat niciun răspuns“.

Adresându-mă d-lui Agoston Peter, i-am spus că noi trebuie să intrăm în oraș și că-l rog să aducă la cunoștința populației că orice neajuns ni se va face va atrage bombardarea orașului, iar, în ceea ce privește conduita trupelor ce le comand, garantez că nu vor da naștere la niciun fel de neplăcere, ele fiind dominate de cea mai perfectă disciplină.

În acest timp intră căpitanul ungar de cavalerie care l-a însoțit pe d. Haubrich Josef și anunță că un domn general român cere a i se trimete un automobil la Monor, pentru a-l aduce la Budapesta avînd de făcut o comunicare din partea Guvernului Român. Automobilul a fost trimis imediat.

La ora 17,30-18, apare d. general Rusescu, însoțit de adiutantul său.

Văzîndu-mă, mă îmbrățișează și-mi spune: „Mereu de al 7-lea mă lovesc: la Tighina și aici, tot de voi dau“.

Apoi i-am dat relații asupra celor discutate pînă la venirea d-sale și mi-a aprobat atitudinea avută.

S'au început din nou convorbirile și s'au hotărît casarmile unde în noaptea de 3-4 August urmau să fie cantonate trupele noastre.

La oarele 19 s'a ridicat ședința; îndreptîndu-mă spre ieșire, sînt întîmpinat de colonelul ungar care asistase la desbatere și mă invită la masă pentru ora 21 la Hôtel Rietz, punîndu-mi în același timp la dispoziție un ofițer cu automobilul.

Am mulțămît pentru amabila invitație, dar sînt în imposibilitate de a o primi, din motive ce d-sa, ca militar, lesne le înțelege căci nu pot să-mi părăsesc unitatea.

La ieșirea de la Parlament sînt întîmpinat de ziaristii străini, francesi, americani și italieni, cu o mișcătoare manifestație de simpatie la adresa armatei romîne. Ziaristilor li-am mulțămît pentru manifestația ce o fac armatei noastre, care intră în Budapesta, pentru a salva populația de ororile bolșevismului, garantîndu-li ordinea și siguranța.

Însoțit de ofițerul pus la dispoziție și de caporalul Pogor Vasile, am plecat cu automobilul la casarma destinată pentru cantonament.

Am găsit casarma arhiplină de soldați ai armatei lui Béla Kún, cari au predat armele; sînt condus la colonelul comandant, căruia-i

sînt presintat de însoțitor și care-i arată motivul prezenței mele
Atunci colonelul se ridică de pe scaun și, cu lacrimi în ochi, îmi spune:

— „Iată d-le căpitan, ce ajunge o armată condusă de niște oameni ce nu au cunoscut niciodată iubirea de patrie“.

Apoi mi-a spus că evacuarea căsărmii este imposibilă, de oare ce el nu are nicio autoritate asupra soldaților.

Atunci am hotărît a nu mai intra în acea seară în casarmă și am ales o fabrică din imediata apropiere de locul unde se afla detașamentul meu.

În timpul nopții, am primit știrea că întreaga brigadă va fi cel mai târziu în ziua de 4 August, oarele 9, la Budapesta.

În noaptea de 3-4 August, nimeni nu a dormit o clipă.

Bucuria izbînzii noastre făcuse ca oboseala sforțărilor continue din ultimile zile să nu fie simțit.

La 4 August 1919 către oarele 9, Brigada a 5-a Roșiori, supt comanda d-lui general Constanțiu Mihail, sosește la marginea de Est a Budapestei. Un mic repaus, în timpul căruia am dat raportul detaliat asupra celor petrecute, iar trupa și-a pus în ordine ținuta și s'a spălat de praful ce primise în timpul marșului.

Către oarele 10,30-11, trompeții regimentelor 2 și 7 Roșiori, constituiți într'un pluton, cîntînd cum poate niciodată n'au cîntat mai frumos, urmași de regimentele respective, pătrund în Budapesta, traversînd-o prin bulevardul Andrásy, trec Dunărea pe podul din dreptul insulei Margareta, ocupă în după-amiaza zilei, către oarele 14, cartierul vilelor Zugliget.

Acesta este adevărul adevărat asupra ocupării de către ostașii romîni a Budapestei.

C. Mihăilescu.

C O P I E

din Jurnalul de operații al Reg. 7 Roșiori „Cuza-Vodă”

3 VIII 1939. La oarele 12,30 escadronul 4, grupul de mitraliere, căpitan Mihăilescu Constantin, și o secție de artilerie călăreașă, constituite într'un detașament, se pun în marș cu direcțiunea Peczel-Kőbanya cu misiunea de a distruge calea ferată spre Budapesta în punctele desavantajoase pentru dușman și, în cas de contact, să țină strînsă legătura cu el, explorînd întreaga regiune de pe axul de mai sus.

La oarele 14 detașamentul este primit cu focuri de către elementele

înaintate ale unui regiment bolșevic, care la acea oră se desfășura pentru lupte la lisierea de Nord-Vest a Kőbanyei, cu intenția de a cădea în flancul drept al detașamentului.

Detașamentul deschide foc de artilerie și mitraliere și, supt protecția acestui foc, detașamentul se pregătește de luptă.

Inamicul însă la cele câteva lovituri de tun își schimbă direcția de mișcare, își disolvă formația de luptă avută mai înainte și, adăpostit de clădirile mărginașe ale orașului Budapesta, se împrăștie în grabă. Detașamentului s'au predat un grup de 100 bolșevici ce au fost imediat desarmați și trimiși regimentului, la Peczel.

Detașamentul își oprește înaintarea și, prin căpitanul Mihailescu Constantin, ordonă orașului să se predea.

În Consiliul de miniștri ce a fost provocat de această cerere în prezența căpitanului Mihailescu s'a dat răspunsul că, orașul fiind de la oarele 11 în mâinile Antantei, nu i se poate face nicio formă de predare.

Detașamentul se retrage la alinierea de Est a Kőbanyei și ia cantonament de alarmă în așteptarea ordinelor.

Numeroși parlamentari, în majoritate ofițeri italieni, între cari s'a remarcat colonelul Romanelli, ziua și noaptea au venit la Peczel și comandantul regimentului, și au căutat prin tot felul de insinuări să oprească un minut mai mult întrarea victorioasă a armatelor noastre în capitala Ungariei.

La oarele 14 escadronul căpitan Tarnoschi Dan se pune în marș pe direcția Monor-Ullő-Zernik, cu misiunea de a explora întreaga regiune de pe acest ax, de a distruge calea ferată spre Budapesta și de a ținea un strâns contact cu inamicul, în cas de se lovește de el.

4. VIII 1939. Regimentul se pune în marș la oarele 7.30, pe direcțiunea Peczel-Budapesta. La oarele 10 regimentul își adună celelalte escadroane la Nord de Kőbanya. La oarele 14 regimentul se pune în marș pe direcțiunea Kőbanya-Buda.

La oarele 14.30 regimentul intră în Pesta pe Str. Andrassy, plină de un imens număr de cetățeni cari își întrezăreau mîntuirea.

Și astfel dat a fost celui de al 7-lea de Roșiori ca din întreaga oștire învingătoare să fie primul care să intre în cetatea dușmanului milenar și răsbunarea pentru atâtea secole de suferințe să-i aducă alinarea în suflet și nădejdea unor zile mai bune.

Comandantul Reg. 7 Roșiori „Cuza-Vodă“
Colonelul Dobrescu.

Călătoria în România a contesei Dash

Un studiu recent, publicat în *Mélanges* ale Școlii Romine în Franța, a revenit, cu amănuntele cele mai sigure, luate din corespondența consulară franceză din Iași, asupra acelei romantice căsătorii între Grigore Sturdza, fiul lui Mihai-Vodă, și contesa Dash (în literatură), căsătorie pe care această harnică scriitoare a prezentat-o în cartea ei *Mikaël le Moldave*, care a fost tradusă și în românește. Ea însăși își definește temperamentul prin generalizarea din cartea ce stau s'o semnalez, în aceste cuvinte: „Il y a plus de la chatte chez la femme française, elle rentre ses griffes, mais elle en a et les fait sentir fortement ou adroitement, suivant que besoin est“.

Cine ar fi crezut că această doamnă, care nu era cu totul tinără nici atunci, va dori să revie în părțile unde avuse partea unei furtunoase iubirii cu un uriaș care era și prinț, și, anume, așa de târziu ca anul 1865!

Și totuși ea a făcut în 1865 călătoria pe care o descrie în cartea cu titlul, puțin promițător, de *Les vacances d'une Parisienne* (Paris, Michel Lévy editori).

Pe Dunăre, intercalind povestiri dramatice orientale, ea se oprește la Drencova, cu hanul unic; păduri de jur împrejur. Se cercetează locurile, supt conducerea servitorului albanes în cunoscutul costum de Arnăut: fusese trimis de „o mare doamnă valahă, prietenă, ca interpret și călăuză în aceste regiuni așa de noi pentru mine“ (*sic*) (p. 210 și urm.). Acolo, o tinără Sirboaică, arătînd că a întovărășit la Paris o „princesă valahă“, cere a fi primită în societate pe calea de la debarcaderul românesc la București.

Urmează Porțile-de-fier și „ruinele castelului Dreycule, Tricula Romanilor (!)“ și „faimoasele peșteri“. Se ajunge la Cazane („Kazan“), descrise cu o admirație speriată, menținîndu-se și „tabla lui Traian“. La Orșova, țărani și țărance privesc vaporul; preferă costumul unguresc, dar, cînd vorbește de cojocul cu lina în afară, vechea experiență îi spune că nu e „obiceiul Valahilor și Moldovenilor“. De acolo se trece la alte elemente, din îmbrăcămintea femeilor, care par a privi pe Romince (pp. 207-8). Numai ele pot fi cele „cu ochi de catifea“, și „Gaston“, însoțitorul, își exprimă părerea că unor astfel de ochi negustorii din Paris li-ar da tot ce au în prăvălie.

Cataractele se trec cu barca, asemenea cu arca lui Noe în vechile gravuri; ea are însă un coperiș și trei clase. Ada-calè, pe jumătate ruinată, apare. La Cladova („Gladora“), Sirboaicele ar avea, „ca Minerva“, coifuri pe cap și zale pe trup.

La Severin, („Sozoring“), atins cu vaporul, contesa crede că descopere „fortificații romane gigantice“, de-asupra celor trei stilpi, dintre cari unul la mijloc, ai podului lui Traian. Și aici, obișnuita spaimă, la întregirea, prin închipuire, a operei.

Oprire la Vidin, pe al cărui Pașă contesa nu vrea să-l vadă, pentru că i s'a spus că e zgîrcit. Se serba ramazanul, și Evreii aveau o nuntă, presintindu-se, de fete, dulceți (*confitures*) pe vapor. Îmbrăcămintea lor „ar face furoare la Paris“. Se încearcă zădarnic a cumpăra un costum.

Iată și Nicopol, cu amintirea, „rudelor“ de toate națiile, care au luptat acolo (descrierea bătăliei de la 1396). La Rusciuc, oraș murdar pînă la desgust, 30.000 de locuitori. „Cellina“ celor 12.000 de catolici, ocrotiți de Austria, cu „magistrați aleși de dinșii, avînd în frunte un episcop, care, cu credincioșii săi, iese înaintea coreligionarilor, invitîndu-i, de și vasul nu se oprește acolo, chiar când se trage cu unicul tun în cinstea lor, e Cirvenul. Dar, printr'o încurcătură geografică, Siștovul, „aproape o ruină turcească care se lasă a cădea supt vechiul castel, așa de bine așezat, căruia zilnic i se ia o piatră“, e pus aici.

Pînă la Hirșova scriitoare crede că descopere gorgane, pe care le recomandă arheologilor.

Seara, în drum spre „Czernitz“, „în Valahia“, la un popas, locuința, la casa poștii, e groaznică. Cei d'înăuntru sint Romîni. — „Lumina, dit une voix. Lumina! lumina, répètent-ils en chœur. — Vont-ils illuminer pour notre arrivée, reprit Julien“, întovărășitorul (p. 235).

Înuntru, un scăuiel și o prispă; cinci, șase oameni stînd pe pămînt, iar, pe scăuiel, „un moșneag puțin mai curat“. O femeie supt o plapomă ruptă. Stăpina li aduce, pe lingă puii fripți, pe cari și-i bucătăresc singuri, șase ouă răscoapte și o bucată de mămăligă pe care din vechea ei aventură pe la Hangu d-na Dash o știe cum se face. Se dă o aripă de puu femeii din colț, care o trece pruncului Arnăutul, amorezat acum de o Sirboaică, spune că e o văduvă, care se întoarce în Moldova.

Pe trăsura *La Désobligeante*, adusă din Paris, se merge pînă la

„Czernitz“, unde un „caporal“ cu medalie cere pașapoartele și caută gazdă la „un mic boier“. În această „Valahie“, care ar fi să fie pe drumul de la... Hirșova la... Adrianopol, se prinzește cu borș (*borche*), „fricture de miel“, plus *dulcheso* și plăcinte. Cum se vede, nici masa moldovenească din tinereță nu se uitase. Boierul e în veșmint oriental, soția „aproape europenește“: cum ea admiră ceasornicul aceleia care visase a fi Doamna Moldovei, i se dă o păreche de cercei.

Somn pe divan, dar nu pe mindirele „valahe“ aspre, — și aici amintirile! —, ci pe săltelele „contelui“ maghiar, purtat prin Franța, pe care l-a aflat în cale supt un cort cât o casă. La plecare i se dă călătorei o icoană a Maicii Domnului, imbrăcată cu argint, și alte daruri.

Plecare cu doisprezece cai la trăsură, în chiotele surugiilor. S'ar fi găsit în cale... „un munte“ greu de suit. Doisprezece săteni ajută, iar un moșneag pune măcar bățul. Scoțind patru cai din față, suișul se ușurează. Se descriu pitoresc țărani, vechi cunoștiți, fără s'o spuie. BCU Cluj / Central University Library Cluj

A doua zi trecere numai prin București, unde se lasă doar Sirboaița. „Oraș curios unde era de toate. Orientul și Occidentul se aflau reunite“.

Și iată de-odată, un salt, — și peste acele amintiri! —, până la... Gabrovo, în Balcani. De lucruri românești nu mai e vorba decit atunci cind se întimpină Țigani ca acei de la noi. Încolo, feerie balcanică, reală sau inchipuită, — dar, după detaliile despre Adrianopol, reală.

N. Iorga.

Broșuri rimate despre campania lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării în toamna anului 1598,

de C. Göllner.

Sigismund Báthory, obosit de grijile unei domnii în împrejurări atât de dificile, abdică și predă Transilvania în April 1598 Imperialilor. Cu abdicarea lui și dispariția propagandei de autoglorificare, broșurile de informație încep să reproducă mai obiectiv luptele lui Mihai Viteazul, apreciind în terminii cei mai elogiosi succesele lui militare împotriva Turcilor, din toamna anului 1598.

După ce cetele prădalnice turcești sînt alungate din Țara-

Românească, Domnul romin trece Dunărea și înaintează biruitor până la Cladova¹. Broșura italiană „Avviso di una rotta datta dal S. Michele Vaivoda di Valachia a Mamut Visir nella Bulgheria“ exprimă speranța că înfringerea Turcilor va avea un puternic răsunet printre popoarele Peninsulei Balcanice, care vor scutura odiosul jug turcesc². „Se speră fapte mari“, scrie un alt „avviso“, „spre binele Creștinătății, de la acest principe, care domnește cu multă vitejie în paguba Turcilor“³.

Broșurile contemporane despre faptele lui Mihai Viteazul au fost redactate fie în versuri, fie în proză. Informațiile rimate erau recitate la tirguri pe o melodie stereotipă de așa-numiții „Bänkelsänger“, cari vindeau după aceia auditorilor textul recitat. Bine înțeles, afară de formă, ele n'aveau nimic comun cu poesia populară. Li lipsește nota subiectivă, avântul epic al acesteia. Nu sînt decît informații puse în stihuri, cu un scop comercial, de editori, și se numiau, ca și broșurile în proză, „Zeitungen“.

Vechiul motiv de folclor despre un rege vîndut de sfetnicii necredincioși dușmanului a fost brodat în jurul incursiunii lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării:

„Aus der Wallachey der Küne
und Kitterliche Heldt
nachdem er der Türken viele
geschlagen aus dem Feldt
und jhm grossen Abbruch gethan
geschehen in diesem Jare wie bekandt ist menchem Man“.

Sînt versuri stîngace, în care se povestesc faptele lui Mihai Viteazul în fața poporului uimit de atîta curaj. Poetul anonim continuă arătînd că acest viteaz luptător împotriva Semilunii ar fi fost vîndut Turcilor de doi boieri necredincioși. Scrisoarea de trădare, uitată însă de unul din cei doi trădători pe masă, a fost predată de un servitor credincios lui Mihai. Trădătorii sînt judecați și condamnați la moarte:

„da wardt den beiden je Recht gethan
mit vier Rossen hat man sie zerissen
wol auf dem selbigen Plan“.

¹ Iorga, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, XII, p. 401.

² Hurmuzaki, *o. c.*, III^a, p. 525.

³ *Novi avisi de progressi fatti nella Valacchia...*, Pavia, Heredi de' Bartoli, 1599, in 8°, 4 ff; Bibl. Ambrosiana, Milano, H, 1, 5. „Si spera gran cose per beneficio della Christianità di questo Prencipe qual tuttavia segue con molto valore a danni di Turchi“.

Indignat de această trădare, Voevodul român atacă îndârjit pe Turci și-i bate în fața Nicopolei ¹.

În folklorul balcanic Turcii recurg la Marcu Crăișorul ca să ucidă pe Mihai Viteazul. Marcu nu-și îndeplinește misiunea primită, înțelegînd că Mihai începuse lupta împotriva Turcilor ca să desrobească pe creștinii subjugăți din Peninsula Balcanică ².

La 16 Octombrie 1598, Mihai Viteazul trimetea arhiducelui Maximilian o descriere anunțată a acestei campanii, care a contribuit mai mult la faima lui în Apus cu victoriile de la Călugăreni, Tirgoviște și Giurgiu. „Până la Sofia am ars peste 2.000 de sate, și pe cei de acolo, cari erau creștini sau Bulgari, mari și mici, după socoteala mea peste 16.000 de suflete, cu toată averea lor, i-am dus peste Dunăre, și celor mai săraci pretutindeni în țărișoara mea, unde s'a putut, li-am dat atîta loc ca să-și capete hrana“ ³.

O copie, sau un extras al acestei scrisori, a fost publicată de un editor din Nürnberg, Cristof Lochner, sub titlul „Warhaffte Beschreibung... wie der Hochgeborene Michael Weida Fürst in der Walachey die Türkischen Rosse zum offtermalen erlegt“ ⁴.

Relatarea Domnului român a fost în unele părți complectată cu alte știri care circulau cu privire la această incursiune, însă miezul scrisorii s'a păstrat nealterat. Această versiune a ispitit după scurt timp până și un poet popular, care resumă în versuri

¹ *Zwo warhafftige Zeitung. Die Erste wie die Tartharen dem grossen Fürsten auss der Mosgaw .. in seine Landschaft eingefallen... Die ander Zeitung. Von dem Michael Weywoda, Fürsten in der Walachey, welcher durch zwen seiner eigener Räth umb zwo Tonnen Geldt dem Türcken verkaufft... 1601*, Praga, Joh. Rolb, in 8°, 4 ff.; Preussische Staatsbibl. Berlin, Ye 5461.

² Al. Jordan, *Mihai Viteazul [în folklorul balcanic*, în *Revista istorică romină*, 1935-1936, t. V-VI; extras, pp. 12-13.

³ Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, p. 411; după traducerea d-lui N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, București, 1935, p. 280.

⁴ *Gross Wardein. Worhafftige Beschreibung welcher massen... Melchior von Redern Frey Herr die gewaltige Vestung Gross Wardein in Ober Ungarn mit 2.000 Soldaten erhalten... Dergleichen wie der Hochgeborene Herr Michael Weida, Fürst in der Walachey, die Türckischen Bassa zum offtermal ersleget, die gewaltige Stadt Nicopolim... eingenommen und zerstoret*, Nürnberg, Christof Lochner, 198, in-8°, 8 ff.; Országos Szechény Könyvtár, Budapest, Col. App. 629.

faptele lui Mihai Viteazul după descrierea făcută de eroul însuși¹

Pentru a dovedi comunitatea dintre cele trei izvoare, reproducem un pasagiu în expunerile istorice respective.

*Mihai Viteazul către
arhiducele Maximilian,
16 Octombre 1598.*

*Wärhaffte Beschrei-
bung... wie Michael
Weyda... die... Bassa...
erlegt, 1598.*

*Warhafftige Newe.
Zeitung von dem
Fürsten auss der
Walachey..., 1599.*

Anlangent der hiesigen Beschaffenheit, so ich Eurer Fürstlichen Durchlaucht unverhalten nit lassen, wiewasich mitden Meinen über die Thana² gesetzt habe, und, bey Nicopolis, in die 1300 Turggen sambt 2 Bassa und 13 Sanchiak-Beg, antroffen, mit ihnen gescharmizelt und sich letztlich mit der Hulf Gottes also geschlagen, das ihr gar viel an der Walstatt blieben, die Bassa zwar sein ent-

Also bin ich mit meinem Volck ungehindert über gedacht Brucken gezogen, den Weg auf Nicopoli für genommen, alda nit weit davon 13000 Türken, sampt 2 Bassen und 12 Beegen angetroffen, mit welchen ich starck fast den gantzen tag gescharmüzelt und geschlagen, auff den Abent aber hab ich mit Gottes hilf die oberhand erhalten, die Türcken gleichfalls als die Vorigen zerstreut geschlagen und eine grosse anzahl auf die Wahlstatt gelegt, vil fürnehmer Türcken sampt 4 Beegen und 9 Fanen gefangen und bekommen, dergleichen auch etliche hern lich Haupt Ross, aber die Bassa sein in der Flucht entworden und sie also salvirt. Auf solche nun zum

Der Fürst nun auff dem wege war und wolt auf Nicopoli ziehen, dar Viel Türcken sie vernamen bey Tausent jr gewesen sein, zween Bassa darunder waren. Desgleichen auch zwölf Beegen, gut der Fürst griff an mit frewen mut, die Schlacht thet sich anfangen, sie weret fast den gantzen tag, den Türcken ward gar bange. Gott gab dem Fürsten und seinem volck genad den Sieg sie wider erhalten han, viel Türcken kamen umbs Leben, zween Bassa sie gefangen han, vier Beegen auch darneben. Die andern Türcken von stund an die Flucht sie da gereben Der Fürst mit nommen han, die andern beegen auch gansinem Volck gar baldt hat sich auf die Statt

¹ *Warhafftige verre Zeitung vonn dem Fürsten auss der Walachey, wie er dem Türcken funft Stätt hat eingenommen und ein grosse anzahl Dörffer, Weiher und Müllen verherget und gantz und gar verbrendt...*, Neuss, Andreas Reinhenkel, 159, in 8°. 4 ft.; Pr. ussische Staatsbibl., Berlin Ye, 5281.

² Donau Dunäre.

lauffen. Hernach haben wir die Stadt Nicopolin, darin bey 6.000 Heuser gewest, in Grundt verbrent, und die Drinnigen alle nidergehaun.

andernmal erhaltene Victoria hab ich mit gute gelegenheit die grosse Statt Nicopolin, darinen bey 6.000 Heuser, eingenommen, geplündert und alles was widerstandt gethan nider gehaut, folgens die Stätt in Brandt gestäckt.

Nicopoli begeben. Die Statt sie baldt beleget han und greiffen sie gar dapffer an, Sturm liessen sie auch lauffen, dreyen Orten ich sag die Mauren lagen baldt zuhauffen. Wie das Volck nun in der Statt das sach. Das die Christen nicht wolten lassen nach die Statt theten sie auffgeben und theten bitten umb genad, man jhn schencken jhr Leben. Aber es wolt nicht helffen mehr, alles was sich thet stellen zu der Wehr, man hiebs alles zu grunde, die Statt war von 6.000 Heusern gross, doch bald ward sie gewonnen.

BCU Cluj / Central University

Încă o mărturie germană a durerilor Marelui Războiu

Intre cărțile de spre partea noastră in Marele Războiu e și: dr. Adolf Köster, *Die Sturmschar Falkenhayn, Kriegsberichte aus Siebenbürgen und Rumänien*, München 1917.

E vorba de lupta în regiunea Cernei. Se lauda „marea vitejie” românească in luptele de la Hațeg (p. 13). „Un războiu ca acum patruzeci de ani” e însă dincoace (p. 18). „Totul încă de modă veche, neorinduit, nemetodic, intimplător” (*ibid.*). Își ride de „analfabeții Valahiei” (p. 17). I „se pare „o rușine” fără păreche că li s'a vorbit ostașilor de liberarea fraților (*ibid.*) Se trece la luptele din pasul Vulcanului (p. 19 și urm.). Se recunoaște și aici că „infanteria românească a fost vitează” (p. 22).

Pe larg bătălia de la Sibiiu. Apoi cele de lângă Brașov. Spectacolul orașului liberat: piri contra Rominiilor de acolo, unii acum spinzurați (pp. 50-1). Apoi in regiunea Cimpulungului (p. 74 și urm.), la Clăbucetul Boului. Urmează coboșirea spre Azuga. Alături luptele la Surduc. Autorul intră pe la Petroșani (p. 93 și

urm.). Își rîde de satul cu săraci și bogătași al Tirgu-Jiuului, de rafinările franțuzești (p. 96 și urm.). Ridicul presintă biblioteca aleasă a „tinărului avocat T.” (pp. 98-9). Cu titlul de batjocură „Desastre Mari” se tratează tot așa Craiova. Mulți se închină servil cuceritorilor. Se descrie drumul pe la Roșii-de-Vede. La Buftea se afirmă că, la plecare, d. Barbu Știrbei a dat fabricilor sale ordin formal ca întimplător să lucreze și pentru Germani (p. 113). Ridicula capitulare a „orașului Potlogi” (pp. 114-5). „Descrierea intrării în București (p. 116 și urm.). Calea Victoriei îi pare „ceva între Steindamm din Hamburg și Strada Frîncilor din Smirna” (p. 117). Află la otel o lume în petrecere (p. 118). După intrarea trupelor de tot felul ale Centralilor, continuă demonstrațiile Germanilor din București, „mai mult femei și copii”. Dar i se pare autorului că și populația românească „privește, ca și la Craiova, începutul ocupației cu o nemărgenită naivitate, un amestec de o copilărească curiozitate și de ușuratecă pasivitate. Calea Victoriei e insufletită ca și înainte. Toate cafenelele sînt peste măsură de pline. Oamenii sînt îmbrăcați în haine de serbătoare. Nicio ură, nicio desnădejde, abia o oarecare apăsare (*Niedergeschlagenheit*) se manifestă”.

O întrevedere cu P. P. Carp, care-i face o impresie extraordinar de vioaie. Refusă orice declarație publică. „Sîntem o țară ocupată. Dacă voiți să ajutați România, goniiți cît puteți mai răpede pe Ruși” (p. 120).

Apoi știri din Decembre. Autorul își rîde de Cercul Militar, care nu-și află părechea în Germania, pentru că a fost așezat în centrul orașului și întrece ca proporții Teatrul (p. 123). Sau așezat prizonieri, înainte de plecarea în Germania: îi incunjură durerea rudelor. Dar, cînd trec țărani prinși, lumea de pe stradă rîde; Rușii sînt insultați. În față se așează lacrimile populației franceze cînd vede trecînd supt pază pe ai săi. Omul de treabă care e Köster se bucură că în curînd se va minca mai puțin la București.

Dar acești „Bukarester Menschen” rabdă tot și surid: directorul unei pielării luate în stăpînire declară ofițerilor germani: „Mă rog, facem pentru d-voastră tot ce putem”. „Nicăiri armata germană n'a fost primită cu atîta bunăvoință de autorități și de populație ca aici. Se roagă de publicarea unui ziar german. Comunicatele germane se atîrnă de bună voie la fereastra tuturor prăvăliilor. Nicăiri nu are cineva impresia că țara aceasta e supărată de vic-

toria noastră... Această dispoziție binevoitoare față de învingătorul ocupat nu samănă de loc cu a Belgienilor... „Am întâlnit Germani cari-și mărturiseau scirba onestă înaintea acestei măguliri fără demnitate a învingătorului“. Totuși se adaugă: „Dar mai fals decit aiurea e să se judece orașul după gestul străzii principale“. Și criticul nemilos descopere imbulzirea Germanilor și Ungurilor, dintre cari primii încep a simți național, nota Evreilor, „încă și astăzi declasați, cari mai toți ni sint dispuși amical“, rolul „artistelor“ din localurile de petrecere și care, „cele mai multe din Ungaria și Berlin, din Boemia și Viena“, simulau până atunci alte sentimente. „De sigur nu e toată România ceia ce vede Germanul pe acest kilometru de București. Poate chiar că nu e tot Bucureștii. De sigur că Românul acesta n'are mindria și conștiința națională adîncă, educată secole întregi, a vecinilor noștri din Apus. Dar, pentru a nu mai vorbi de Petru Carp și de alții, decă treci din lumea afacerilor în aceia a inteligenței sau a funcționarilor, poți vedea, în atitea odăi, tăcute figuri apăsate și acoperite de rușine. Și aceștia atacă guvernul. Dar o fac cu demnitate și cu credința ce se cuvine chiar patriei care a greșit“ (pp. 124-6).

Leșirea ziarului german se așteaptă de mulțimea adunată, care atita simte: lipsa informației zilnice. Autorul se uimește de luxul de la „Adevărul“, cum nu-l are nicio foaie germană. Proprietara ziarului „Bukarester Tageblatt“, cu fiul mort în lupte, cu soțul „înternat“, e de față, așteptînd revanșa. Primul număr e smuls de mulțimea setoasă de știri.

O descriere a ce a fost „Capșa“, a Gării de Nord, încă în desordine: cei ce se îngrămădiseră în inexpugnabilul București se imbulzesc pentru a se întoarce acasă. Legația germană, cu poavea portarului „persecutat“.

Autorul trece apoi pe frontul de la Rimnicul-Sărat.

El ajunge acum la încheierile sale. E de folos moral pentru noi, după toate acele invinuiri în parte neintemeiate, să cunoaștem o loială recunoaștere din parte-i. O reproducem întreagă:

„Această campanie a fost cîștigată contra unui alt adversar decit Sirbul. Conducerea lui a surprins totdeauna prin elasticitate și îndărătnicie (*Hartnäckigkeit*). Atacul la flancul sting al nostru în coasta de sus a Oltului după biruința de la Sibiu, apărarea la Azuga și Cimpulung, eroica încordare la Argeș înaintea porților Capitalei, toate acestea au fost totdeauna prețuite în valoarea lor

de conducătorii noștri. Materialul uman al adversarului nu era de prima clasă. Vădia prea mari deosebiri. După o infringere pierdeu capul și au trebuit să se învețe pe incetul cu focul artileriei. Dar multe contingente n'au arătat lipsă în ce privește vitejia personală. Ce fără sens, dar ce îndrăzneț s'au aruncat la Simpetru batalioanele lor neconținut împotriva focului nostru de apărare (*Sperrfeuer*)! Ce îndărătnic s'au ținut în tranșeele de la Predeal! Și mica grupă de la Orșova, care a stat săptămîni întregi în cazan și n'a fost prinsă decît la Turnul-Măgurele, a salvat onoarea militară românească, arunci cînd grosul armatei de mult nu putea fi oprit decît prin ajutorul rusesc (?). De sigur au fost nenumărate cazuri de lașitate și de predare fără demnitate. Dar nu s'ar face dreptate nici soldaților noștri, nici conducerii noastre de cine ar înfățișa pe adversar în campania românească drept niște proști (*Tölpel*) și suflete slabe (*Schwächling*)“.

N. Iorga.

Un călător de-acum o sută de ani

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Se pare că a trecut neobservată de bibliografia franco-romînă călătoria unui fost negustor de la Paris, Jean-Baptiste Morot, care a publicat-o în volum la 1869, ed. J. Claye. Cartea se numește *Journal de voyage de Paris à Jérusalem, 1839 et 1840*. În cursul călătoriei, se vorbește și despre România, mai precis despre Moldova și Muntenia, fiindcă autorul trece prin apele și pămînturile noastre.

În prefață autorul explică de ce publică așa de târziu jurnalul de călătorie și dă cîteva note biografice, din care vedem că succesul carierei comerciale i-a favorizat o lungă, cheltuitoare, dar instructivă excursie.

Născut la Maconcourt, la 9 Decembre 1797, întră la cinsprezece ani în Paris, unde, pe atunci, imoralitatea și desfriul, zice autorul (p. 5), supt o mască înșelătoare, întindeau curse.

Pe vremea aceea Napoleon umbla prin oraș, printre oameni. Visita piețele, porturile, cartierele. Prezența lui stîrnia un mare entuziasm în populație. Chiar autorul l-a întîlnit la unul din aceste tirguri.

Călătoria, însemnată zi cu zi, începe la 20 Februar 1839, la Paris, și se sfîrșește la 5 Ianuar 1840, tot la Paris. Itinerariul e

prin Marsilia spre Orient. Pe noi ne interesează în special capitalele în care se pomenește despre Țările Românești și starca lor. Capitolul al XIV-lea (p. 337) cuprinde note despre Marea Neagră, Varna, Dunărea, Ismail, Reni, Galați, Brăila, Silistra, Rusciuc, Vidin, Cladova, Porțile-de-Fier, Orșova. Capitolul al XV-lea (p. 359) continuă despre Orșova, de unde Mehadia, Drencova, Semendria, Belgrad, apoi autorul a ieșit din hotarele neamului românesc.

Urmăm întocmai însemnările zi de zi, la întoarcerea din Locurile Sfinte, pe la noi.

La 24 August 1840, două oare de dimineța. Vîntul e răcoritor și mișcă stările vasului, aceasta datorită vecinătății, Dunării, ale cării ape gălbui colorează pe o mare suprafață valurile Mării Negre cu care anevoie se amestecă.

Oarele 11. Pătrunde în fluviul acesta (Dunărea) prin gura numită „Sunî“ sau Sulina. Navigația, cu totul deosebită, se face peste nesfîrșite lacuri, sămănate cu insule mici de natură mlăștinoasă, care țin de-a lungul fluviului. Mai departe constată că aceste insule sînt pline de lebede, cormorani, pelicani, berze, giște, rațe sălbatece și alte păsări de apă (p. 342).

Străjile rusești sînt eșalonate din distanță în distanță în insulele ce depind de Basarabia. Situați foarte sus în căsuțe ridicate pe stîlpi, ei (gardienii, soldații) stăpînesc întinderea apelor. Soldații acestei gărzi atente schimbă la fiecare șfert de oară, în timpul nopții, cuvintele *Cine-i acolo?* (*Qui vive!*), care, repetate din loc în loc, transmit la răpezeală veștile în cel mai depărtat punct.

La 25 August călătorii se găsesc la Ismail, oraș și fortăreață rusească. Se face un popas mai lung Țara, zice Morot, are înfățișare tristă și întunecată. Se văd nesfîrșite cîmpii care se pierd într'o depărtare fără capăt. E ca un deșert căruia îi lipsesc soarele și culoarea nisipului. La Reni sînt în 26. Orașul aparține Rusiei. Sosind la miezul nopții, așteaptă zorii. Cum se zărește de ziuă, se văd nenumărați soldați cari fug spre țarm. Uniforma lor nu s'a schimbat de la 1814 și 1815; „eu îi regăsesc“, scrie autorul, „tot așa cum erau atunci, cu lungă și largă manța cenușie și cu pantalonul larg de aceeași culoare“ (p. 343). Fluviul mușcă din pămînt într'un chip înspăimîntător. Se pot aprecia usurpările și pagubele după cimitirul din Reni, al cărui pămînt l-au luat apele și au rămas sicriile descoperite. Locuitorii au în-

fățișare miserabilă: ei se asemănă amfibiilor. Să-i vezi navigând în bărci mici, foarte asemănătoare cu pirogele, pe care le conduc cu mici visle de lemn, te-ai crede într-o regiune oarecare a Oceaniei. Când apare vasul cu călătorii, ei fug, dispar, ascunzându-se în tufișurile plantelor acvatice, de frică să nu fie scufundați.

La Galați se află la oarele 11. O mulțime de vase se găsesc în port, venite după grâu, cu care se face un comerț considerabil. Orașul este năpădit de căruțe care aduc cereale din toate părțile. Trase de boi, cu mersul calm și regulat, ele grăbesc pasul în apropierea orașului, din cauza dorinței de a ajunge întâiu în port pentru a-și lăsa încărcătura. Une ori se produc deci încercături lesne de înțeles. Împrejurimile Galaților, atit cit se poate judeca după o ședere de câteva oare, se scusă autorul, sînt fertile, „însă ar putea fi și mai bine cultivate; dacă locuitorii ar fi stimulați de interesul personal, ar trage mai mult folos din munca lor. „Va veni o zi, fără greș, cînd aceste popoare eliberate de orice sclăvie se vor bucura în libertate de roada muncii lor¹. Dumnezeu a făcut pe om liber iar nu sclav”.

La oara opt sosesc în Brăila, unde și petrec noaptea, dar, culcați pe bord, au fost aproape devorați de mii și mii de țînțari. Cîțiva călători n'au găsit nimic mai bun de făcut decit să se scufunde în întregime în apă, de mai multe ori, doar s'or putea cotorosi de insectele microscopice care-i pișcau. Dar acesta nu e singurul neajuns al locului. Mai rău și mai periculos se ivesc, une ori în chip crud de tot, mai cu samă după mari călduri, frigurile de Dunăre, datorite insulelor mlăștinoase de care e străbătut fluviul în tot lungul său. Populațiile de pe țarm se resimt de această vecinătate nesănătoasă, căci li se văd figurile palide, pămîntii. Și veșmintele pot contribui la acest rezultat. Cea mai mare parte a oamenilor n'au decit un pantalon larg de pînză și o cămașă acoperită cu o piele de miel.

La Brăila drumeții schimbă vasul, trecînd pe altul, „Galateia“, și mulțămesc căpitanului vasului cu care au venit, pentru bunăvoința ce li-a arătat-o. La oarele patru seara amîndouă vasele ridică ancora și se despart, unul urcînd, celalt coborînd fluviul. În semn de despărțire, schimbă câteva salve de artilerie, și zgo-

¹ „Un jour viendra, sans doute, où ces peuples affranchis de toute servitude jouiront en liberté du fruit de leurs travaux“ (p. 345).

motul acestor detunături bagă spaima în nenumăratele zburătoare ce se stabiliseră prin tufişuri. Zburînd, umplu văzduhul de ţipete ascuţite.

Călătoria urmează. Se văd colinele împădurite ale Bulgariei şi stepele imense ale Munteniei: aceste provincii aşa de bogate odinioară făceau parte, supt Romani, din vechea Dacie¹.

Pe la Hirşova trec la 28 August. Casele de tristă înfăţişare sînt clădite din lut şi acoperite cu trestii. Unul din locuitorii regiunii ia loc pe bord pentru a merge la Rusciuc. Fiind bine dezvoltat, de şi încă tînăr, costumul franc îl îmbracă destul de rău; n'are ciorapi şi se slujeşte de pantofi ca de tălpi (pantoufles). Această încălţăminte a Turcilor are un mare avantajiu pentru aceia dintre dînşii cari au tristul obicei (chiar în public) de a-şi mîngîia talpa piciorului cu degetele, ceia ce pare să li producă o mare plăcere. Se mai urcă Englesi, Americani şi alţii, printre cari uu tînăr eunuc de doisprezece-cinsprezece ani, inconştient de misiunea sa, deci foarte vesel.

Din cauza întunecului nopţii navigaţia devine imposibilă, şi trebuie să se ancoreze în mijlocul rîului. La oara trei dimineaţa vasul pleacă (29 August), la şapte e la Silistra, la picioarele colinelor ce mărgenesc ţermul drept al Dunării. Oraşul are întărituri.

De spre partea Bulgariei, care mărgeneşte Dunărea se spune că este interesantă, variată şi colinele împădurite sînt un magnific peisagiu, unde ochiul se odihneşte încîntat. Se văd păduri bătrine, unde cresc şi tei argintii, al căror frunziş contrastează plăcut cu întunecata verdeaţă a acestor locuri ce slujesc de adăpost numeroaselor păsări de pradă, printre care se distinge vulturul mareasos, planînd în văzduh la înălţimi imense. Cirezi de boi albi, herghelii de cai pe jumătate sălbateci şi de mică statură pasc prin livezi.

Seara, la oarele şapte, la Turtucaia, unde călătorii nu rămîn decît foarte puţin.

Cea mai mare parte a lor petrec noaptea culcaţi pe punte. Autorul, neputînd dormi, îşi întrebuinţează timpul rătăcind, cum zice, prin această necropolă a celor vii. Înăşurat într'un burnuz de lînă, cu capişon (ca la Arabi), a cărui strălucire albă se vede clar în întunerecul nopţii, devine un obiect de spaimă pentru

¹ „Ces provinces autrefois si riches faisaient partie sous les Romains de l'ancienne Dacie“ (p. 346).

pasagerii pe jumătate adormiți, cari-l iau drept o ființă fantastică, un strigoiu.

La 30 August, dimineața, trecerea pe d'înaintea orașului Giurgiu, fortăreață munteană. La opt oare, la Ruscuc. Căpitanul vasului servește de cicerone. Pașa-i primește cu bunăvoință. Dacă desparți orașul de monumentele sale religioase, nu găsești decît un sat mare.

Călătoria continuă, pe lîngă alte localități.

La Rahova, o localitate neînsemnată, rămîn mai multe ceasuri. Locuitorii sînt Țigani sedentari. Nimic mai curios și, în același timp, mai miserabil decît locuințele acestor populații ciudate, care stau în găuri săpate în pămînt, a căror intrare este abia închisă cu ramuri și tufăriș. Totuși se văd răsărind pe aceste găuri copii sănătoși, bine făcuți, și tinere, drăguțe copile, a căror înfățișare nu lasă nimic de dorit.

Apoi vaporul se oprește lîngă țermul muntean. Locuitorii satului, mirați că-i văd pe străini după oara zece din noapte, se apucă să-i urmărească.

La 1-iu Septembrie se trece pe la Vidin, unde rămîne eunucul. Cele două doamne însoțitoare voiau să vadă haremul lui Husein-Pașa. Sînt admise, dar haremul avea numai douăsprezece femei bătrîne și puțin drăguțe. Pașa le-a reținut mai mult, spre mirarea bărbaților. La Vidin, băraci, bazar, miros rău, cini, o cloacă infectă, unde nu-i cunoscută mătura.

Se face trecerea în Serbia. La 4 Septembrie, la Porțile-de-Fer. Fluviul, a cărui răpeziune este, în acest loc, de opt mile pe ceas, e înclăștat din două părți de stînci ascuțite de formă piramidală; pietrele se ridică de-asupra nivelului apei și nu îngăduie trece ea decît a unui singur vas, și cu precauții mari.

Într'un loc trebuie să se coboare, și călătorii merg apoi pe jos pe malul fluviului sîrbesc. Se descrie portul femeilor. Ajung la Orșova.

Capitolul al XV-lea descrie drumul Orșova-Mehadia-Dren-cova, cu carantina de douăsprezece zile, foarte hazlie, unde se observă că e foarte frumos cerul, dar miserabil traiul în aceste condiții. La Mehadia sînt șaptesprezece izvoare vindecătoare. A văzut oameni cari abia se mișcau și s'au vindecat cu totul. Împrejurimile, foarte frumoase. Părăsește cu regret mare Mehadia și locurile ei.

În regiunea Banatului militarizat fiecare om e soldat. Condiția aceasta pare tristă autorului. Ar trebui să i se puie capăt astăzi („on devrait aujourd'hui y mettre un terme“) (p. 371).

Zaharia Macovei.

Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra

de V. Mihordea.

Autorul operei *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, apărută la 1777, Jean-Louis Carra, este o personalitate cunoscută în parte cercetătorilor, atât prin faptul că a scris cea d'întăiu carte de informație a opiniei publice occidentale despre țările noastre într'o limbă accesibilă, cât și prin participarea la evenimentele Revoluției franceze, unde și-a găsit sfârșitul.

Originar din Pont-de-Veyle ¹, — între Bourg și Lyon —, Carra își desfășură viața, inclinată către aventură și extraordinar, între anii 1745 și 1793, iar, pentru satisfacerea acestei pasiuni, călătorește în Elveția, Germania, Anglia, etc. ². În legătură cu aceste călătorii, va mărturisi mai târziu că ele i-au dat ocazia să cunoască toate imperiile și regatele de pe continent, unde a cules observații cu privire la forma de guvernământ, iar experiența câștigată i-a dat posibilitatea să se facă util Statului fără a fi nevoit să recurgă la protecții colaterale ³. În Franța, va mărturisi că a fost bine cunoscut de Diderot, Voltaire și abatele Reynal, furnisând în acest timp, și grație legăturilor cu personalitățile enumerate, suplimentelor Marii Enciclopedii aproape opt sute de articole de drept, de politică și de geografie ⁴.

Pe timpul războiului dintre Ruși și Turci, care se termină cu pacea de la Chiuciuc-Cainargi, a călătorit în Rusia, unde s'a pre-

¹ Bouillet, *Dictionnaire universel de géographie et d'histoire*, p. 345. Tot din această localitate îl arată E. d'Argill, în *Le centenaire de 1789* (Charlieu, 1889, p. 190); notiță a d-lui Iorga, în *Revista istorică*, 1937, p. 304. E falsă deci afirmația lui Șaineanu, din *Istoria filologiei române*, 1895, p. 36, care spune că era „Elvețian de naștere“.

² L. Baidaff, *Note marginale la „Istoria“ lui Carra*, în *Universul literar*, no. 2, 9 Ianuar 1927, p. 21.

³ Cf. Scrisoarea lui către Vergennes 13 Maiu 1776, anexa 1.

⁴ *Ibid.*

sintat ministrului plenipotențiar al Franței, Durand¹, pentru a-i găsi un rost. Se știe că fostul Domn al Țării-Românești, Grigore Alexandru Ghica, se găsea într-o captivitate benevolă în Capitala Țarinei, de unde, după încheierea păcii, Rușii îl vor impune, și Turcii vor trebui să-l accepte, ca Domn al Moldovei. Bucuros de a se descotorosi de prezența, nu tocmai comodă, a acestui compatriot, ministrul găsește ocazia să recomande principelui pe Carra, „pour lui être utile“. Deci, când Domnul ocupă Scaunul de la Iași, aduce cu el pe aventurierul frances, în calitate de profesor al fiilor săi și de secretar pentru corespondența francesă².

La Iași va sta timp de un an, de unde va face și o călătorie în Țara-Românească³. Va căuta să scrie la Constantinopol cavalerului de Saint-Priest, cu scopul de a încerca să întrețină o corespondență regulată cu represintantul Franței la Bosfor, așa cum era în tradiția stabilită pentru secretarii Domnilor trimiși în Principate cu agrementul și în interesul Guvernului frances⁴. Se pare însă că a fost refuzat, de oare ce în corespondența numitului ambasador nu găsim, din câte cunoaștem, nicio urmă de existența acestor scrisori⁵. De altfel, Carra singur spune că, fiind nevoit să-și încredințeze scrisorile curierilor ruși și călărășilor moldoveni lipsa de siguranță l-a împiedecat să-și urmeze proiectul.

Timpul petrecut în țările romine, — spune el, în scrisoarea către Vergennes —, i-a dat cheia tuturor afacerilor din aceste provincii, învățînd să cunoască raporturile Domnilor cu Rușii, Turcii și

¹ Pentru Durand de Distroff, ministru plenipotențiar al Franței în Rusia, de la 1772-1775, să se vadă Baschet, *Histoire du Dépôt des Archives des Affaires Étrangères*, Paris 1875, pp. 340-61, și Boutaric, *Études sur Louis XV*, Paris 1866, p. 69.

² Cf. anexa no. 1. Nu știm de unde a luat Pompiliu Eliade această afirmație: „Carra était un ancien journaliste, accusé d'un vol grave et qui n'était venu en Moldavie que pour échapper à une condamnation certaine“ (*De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, p. 141).

³ Nu se poate deci menține afirmația d-lui V. V. Haneș: „El [Carra] se încumetă a scrie istoria țărilor noastre, cu toate că nu cunoștea în realitate decît capitala Moldovei și nu străbătuse decît drumurile ce duceau într'acolo“ (*Formarea opiniei franceze asupra României...*, București 1929, p. 41).

⁴ Cf. studiile noastre asupra lui Linchou și La Roche, predecesori ai lui Carra.

⁵ În Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations entre la France et les Roumains*, București 1915, corespondența lui St.-Priest cu agenții din țările romine, nu este nicio urmă despre Carra.

Austriei și influența acestor legături asupra evenimentelor politice europene. Arată că la aceasta l-a ajutat cunoașterea a „opt-nouă limbi“, de unde se poate deduce că nu era străin nici de limba țării¹.

Cît a stat la Curtea din Iași, a fost plătit cu două mii de piaștri. Relațiile lui se pare că n'au fost dintre cele mai bune cu Domnul. Raicevich îl acuză că a fost nevoit să părăsească Moldova din cauza indiscreției cu care predica elevilor săi ateismul precum și calomniilor aduse administrației civile și religioase a unei țări pe care nu ajunsese încă s'o cunoască². Carra va avea grijă că în prefața lucrării să se plîngă de faptul că, la părăsirea serviciului, Domnul i-ar fi refuzat jumătate din suma destinată drumului de întoarcere, sumă prevăzută în contract³. Despre Doamna țării spune, între altele, că nu știe să scrie și să cetească⁴.

În primăvara anului 1776 pleacă în Polonia, unde îl găsim pe la jumătatea lunii Maiu, scriind de cîteva ori și lui Vergennes, căruia-i trimete știri cu privire la influența, tot mai crescîndă, a Rușilor în acea țară⁵. Într'una din aceste scrisori el spune că are o lucrare politică asupra stării de lucruri din Europa, cu o disertație asupra Moldovei și Țării-Românești, pe care ar trimete-o Guvernului frances, dacă i-o vor cere⁶. De la Varșovia, cu manuscrisul despre țările romine, după peregrinări prin Germania, unde era așteptat la Hamburg, de baronul de La Houze, ministrul Franciei în acel oraș⁷, va ajunge, în cursul aceluiași an, la Paris, unde își va publica opera⁸.

¹ „L'étude de huit à neuf langues m'a beaucoup servi dans cette carrière vagabonde.“

² Raicevich, *Lettre à Messieurs les auteurs du Journal de Bouillon sur le compte qu'ils ont rendu d'un livre intitulé „Histoire de la Moldavie et de la Valachie“*, Viena, 1779, in 8°, 46 pp.; citat de Baidăf, *Universul literar*, 1927, p. 23. Credem că afirmația lui Pompiliu Eliade (*l. c.*, p. 151): „Il se croyait un grand diplomate, et c'est à force de suivre ses conseils que le prince Grégoire Ghica fut poignardé par les Turcs“, nu mai are sens, de oare ce asasinarea Domnului va avea loc mai târziu și din motive ce nu au niciun raport cu sfaturile lui Carra.

³ Pompiliu Eliade, *l. c.*, p. 148.

⁴ Este apărută de Raicevich, care spune (*o. c.*, p. 25) că Doamna, prin calitatea ei, face onoare sexului și națiunii sale.

⁵ Cf. anexa I.

⁶ Anexa II.

⁷ Anexa I.

⁸ Prima ediție poartă pe ea: „Jassy, au dépens de la société typographique de Deux-Ponts, MDCCCLXXVII“. A doua, în același an, la Paris. A treia, în 1781,

Cu privire la conținutul și valoarea cărții despre Români, cea mai bună analiză e dată de d. Iorga în *Histoire des relations entre la France et les Roumains*¹. Numeroasele dări de samă, apărute în periodicele timpului, sînt datorite, în parte, curiozității trezite în opinia apuseană de interesul autorului, care scria singur unele recenzii, punîndu-le în sama altor persoane², și, în sfîrșit, polemicilor determinate de afirmațiile în desacord cu adevărul³.

În anul cînd apărea „Istoria Moldovei și a Țării-Românești, Carra mai dădea la iveală“ — tot la Paris, de și are imprimat pe copertă: „Constantinople“ —, un opuscul de șaiszeci și șase de pagini, intitulat: *Essai particulier de politique, dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne*⁴, în care propunea ca Bulgaria și Țara-Românească, — în cazul împărțirii Imperiului Otoman — să fie date lui Iosif al II-lea, iar lui Frederic al II-lea al Prusiei i-ar reveni Moldova și Basarabia (p. 28). Autorul spune că Basarabia presintă pentru regele Prusiei avantajul de a avea două-trei porturi bune la Marea Neagră. Moldova-i va oferi ogoare care nu așteaptă decît mina muncitorului pentru a deveni grînarul stăpînirii lui și coline cu plantații de vii care se pot compara cu cele din Burgundia și Champagne (pp. 42-3). Cît pentru Împărat, confluența Dunării, porturile Bulgariei, solul fertil al Țării-Românești și o bună administrație lasă a se întrevedea mari speranțe pentru Suveran și noii săi supuși (p. 43).

Cu acest monopol al competenței în chestiile orientale, va insista din nou pe lângă Vergennes să i se facă recunoscută utilitatea și deci angajarea lui la departamentul ce-l conduce. La 26 Maiu 1782 ministrul Afacerilor Străine primește din partea lui Carra un lung memoriu, care cuprindea în esență: necesitatea

la Neuchâtel, îndreptată și îmbogățită cu Memoriile generalului rus Baur. A fost tradusă în românește de N. T. Orășanu, București, 1857 307. pp. Informații bibliografice în legătură cu opera lui Carra dă d. G. Pascu, în articolul „Un aventurier pripășit la curtea lui Grigore Alexandru Ghica Vodă în 1775“, publicat în *Universul*, no. 63, din 6 Mart 1939.

¹ Paris, 1918, pp. 83-98. Cf. și Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*, II (1928), pp. 221-4.

² Cf. Baidaff, articolul citat.

³ Din numeroasele recenzii, dăm în anexă (vi) pe cele necunoscute până acum.

⁴ „Constantinople“-Paris, 1777, în 8°.

pentru Guvernul francez de a stabili la București un consul, pentru „Muntenia, Moldova și Basarabia“¹. Vergennes îi răspunde că, din nenorocire, memoriul nu are nicio legătură cu departamentul său. Îl sfătuiește să se adreseze marchisului de Castries, ministrul Marinei, de care depindeau consulatele în acel timp. Observă că, pentru mărfurile de adus din Principate, vasele franceze nu au încă libertatea de a naviga pe Marea Neagră. Recunoaște pentru rest că această încercare presupune cunoștinți generale și locale cum numai puține persoane sînt în stare să și le însușească, astfel încît marchisul de Castries îl va ceti cu plăcere². Peste un an, la 23 August 1783, Carra va trimite aceluiași Vergennes o „urmare“ a proiectului său de împărțire a Turciei, rugîndu-l să-și dea părerea³. Ministrul îl sfătuiește, scurt, să facă uitat acest proiect⁴. El nu se va lăsa bătut, căci revine după cîteva săptămîni și, după lungi disertații din fistică, la 19 Septembrie, îi cere voie să se întoarcă iarăși la reflecțiile politice, socotind că, după cum poate proba cu însemnări din corespondența ce o întreține cu abatele Georgel, secretarul ambasadei franceze din Viena, acela ar fi momentul cel mai potrivit pentru împărțirea Turciei europene. Scrisoarea este datată din Vigny⁵.

Revenind la lucruri mai practice, Carra, imediat ce aude că se vorbește de designarea unui succesor al lui St.-Priest ca ambasador la Constantinopol, în persoana lui Choiseul-Gouffier, scrie din nou ministrului, la 29 Octombrie, cerîndu-i să-l numească secretar al acestuia. Se crede indispensabil demnității solicitate,

¹ Memoriul se găsește la *Aff. Étr. Paris, Corresp. Politique, Turquie*, vol. 168, fol. 98 și urm. Publicat în Hurmuzaki, *Doc. Supl.*, I, pp. 11-16. Unii cercetători au comis eroarea să considere că înființarea consulatului francez și, mai mult : numirea lui Carra în numitul post datează din acest timp. Așa d. Al. Grigorovici, în *Crisa orientală din 1783 și politica Franței*, publicat în *Revista istorică*, 1938, scrie, la pagina 295 : „Încă din 1782 Franța numește consul pe lângă persoana Domnului muntean, Nicolae Caragea, pe Carra... Carra, noul consul, crede că... Pentru înființarea consulatelor franceze în Principatele Române, în timpul Revoluției, să se vadă, între altele, A. Otetea, *înființarea consulatelor franceze în țările române*, în *Revista istorică*, 1932, p. 339-49.

² Hurmuzaki, *l. c.*, pp. 18-19, no. xxxi.

³ *Aff. Étr., Corresp. Pol., Turquie*, vol. 169, fol. 164.

⁴ „Si vous pensez, Monseigneur, que la publicité de cet ouvrage, tel qu'il est, ou même corrigé dans certaines expressions, puisse avoir des inconveniens, ce sera sans regret assurément que j'en ferai le sacrifice“ ; *ibid.*, fol. 322.

⁵ Vigny, 19 Septembrie 1783 ; Carra către Vergennes ; *ibid.*

atît datorită însușirilor sale personale și cunoașterii împrejurărilor din Orient, cît și faptului că, fiind prieten intim cu amicii ambasadorului, speră că nu va dispăcea lui Choiseul-Gouffier¹.

Neliind acceptat ca secretar de ambasadă în Orient, Carra va rări insistențele sale pe lângă Vergennes, căci Archivele Ministeriului nu mai păstrează, începînd cu 1784, nicio urmă din scrisorile lui. Își va schimba direcția orientărilor, izbutind pentru un timp să ocupe postul de secretar pe lângă principele de Rohan, de unde va fi concediat fără voie². Până la 1789, va ocupa postul de atașat la Biblioteca Regală³.

În anul 1789, cînd apele politice începeau să se tulbure, se ocupă cu editarea unui jurnal democratic, „*Les Annales patriotiques*“, care va avea o mare popularitate, provocînd stabilirea comunei la Paris și a gărzii burghese⁴. Prins de curentul revoluționar, va fi unul dintre fruntașii răscoalei de la 10 August. Ales deputat de Saône-et-Loire în Convenție, s'a alipit partidului lui Brissot. I se zicea de către contemporani: „Le misérable“⁵. Va fi apoi printre cei cari vor năvăli la Tuillerii, și va vota moartea lui Ludovic al XVI-lea⁶. Convenția îl trimete la Blois, dar este rechemat de Robespierre din cauza exceselor săvîrșite.

În sfîrșit, suspectat de complicitate cu ducele de Braunschweig și alți inamici externi ai Franciei, va fi condamnat de Tribunalul Revoluționar și va urca pe eșafod, împreună cu Girondinii, la 31 Octobre, două săptămîni după ghilotinarea Mariei-Antoaneta, a cării moarte o votase și el⁷.

¹ Paris, 29 Octobre 1783, Carra către Vergennes ; *Aff. Étr., Corr. Pol., Turquie*, vol. 169, fol. 276.

² Pompiliu Eliade, *o. c.*, p. 151 : „Il se fit mettre à la porte“.

³ Bouillet, *Dictionnaire*, *ibid.*

⁴ Acest jurnal a fost analizat cu minuțiozitate de Aulard, în *Histoire politique de la Révolution française*, Paris, ed. a 6-a. Din citatele făcute se vede cum, la 4 Ianuar 1792, Carra propune în comitetul Iacobinilor menținerea monarhiei, chemînd la tron, în locul lui Ludovic al XVI-lea, pe fiul lui George al III-lea al Angliei (p. 175). La 13 Iulie cere suspendarea regelui, iar, în *Annales* de la 1-iu Septembrie, preconisează ca aceia dintre viitorii deputați cari ar dori să restabilească monarhia, să fie îngropați de vii. Această recomandare-i aduce atîta popularitate, incît se alege deputat în opt departamente (p. 250).

⁵ D'Argil, *l. c.*, apud *Rev. ist.*, 1937, p. 304.

⁶ Aulard, *l. c.*, p. 202.

⁷ *Ibid.*, p. 446.

I.

Jean-Louis Carra către Vergennes, despre starea de lucruri din Orient și din Principatele române.

Varșovia, 13 Mai 1776.

„Monseigneur,

„La prochaine diète de Varsovie va devenir une époque bien intéressante pour l'Europe. Tout annonce déjà l'esprit de discorde et de révolution qui doit y régner.

La France, plus qu'aucune des autres Puissance non copartageantes, doit avoir les yeux bien ouverts sur les événements médités ou imprévus qui doivent en éclore.

C'est pourquoi, Monseigneur, quoique je n'aie point d'honneur d'être connu directement de Votre Grandeur, j'offre en cette occasion à ma patrie tous mes services et tout mon zèle.

Mes voyages en Europe, un séjour suffisant dans presque tous les Empires et Royaumes de ce continent, des observations morales et politiques bien réfléchies m'ont donné assez d'expérience et de tact pour oser me faire valoir auprès du gouvernement sans recourir aux protections collatérales. Je citerai simplement Mrs. Diderot, De Voltaire et l'Abbé Reynal comme des personnages de qui je suis connu particulièrement, depuis longtems.

J'ay fourni aux suplémens (*sic*) de la Grande Encyclopédie, qui se continuent à Paris, près de huit cents articles de droit, de politique et de géographie. Ce n'est point par vaine gloire que je rends compte de ces circonstances: c'est pour expliquer à Votre Grandeur quel emploi je puis faire de ces talens préparatoires en faveur du ministère françois.

Pendant mon séjour à Moscou j'ai eu l'avantage d'être connu de Mr. Durand. Ce ministre sait que le Prince de Moldavie d'aujourd'hui, George (*sic*) Ghika, m'a attiré auprès de lui pour lui être utile. J'ai eu l'honneur d'écrire, de Jassi, à Monsieur le chevalier de Saint-Priest. Mon dessein étoit d'entretenir une correspondance suivie avec ce ministre, mais l'impossibilité de confier mes lettres à d'autres qu'aux courriers russes et aux caleraches m'a empêché de suivre ce projet.

Mon séjour en Moldavie et un voyage en Valachie m'ont donné la clef de toutes les affaires de ces païs-là. Je connois les liaisons de leurs princes avec les Russes, les Turcs et les Autrichiens, l'influence que ces liaisons peuvent avoir sur les événements, enfin beaucoup d'autres choses que je puis détailler dans une première lettre. L'étude de huit à neuf langues m'a beaucoup servi dans cette carrière vagabonde. En cherchant à connoître les moeurs et le génie des differens peuples de ce continent j'ai connu la politique de leur gouvernement et les intérêts de leurs princes. Jusqu'à cette heure j'ai beaucoup plus songé à

remplir ma tête que ma bourse. Je ne puis assurément faire un plus digne emploi de mes connoissances que les offrir à mon Roi et à ma Patrie, mais je ne suis pas assez fortuné pour me passer de recompense.

En ce cas, si le Conseil accepte mes offres, je lui rendrai un compte exact, suivi, clair et raisonné de tout ce qui pourra l'intéresser ici et particulièrement de toutes les opérations de la prochaine diète de Varsovie ; ma qualité d'homme de lettres me met dans la circonstance favorable de voir tous les grands et d'être admis partout.

Depuis près de trois mois que je suis ici, j'ai commencé à me mettre au fait des choses.

J'attends une réponse de Votre Grandeur. Mais, comme je dois partir dans deux jours pour Hambourg, je la prie d'adresser cette réponse à Monsieur le Baron de la Houze, ministre de Sa Majesté, et de qui j'ai l'honneur d'être aussi connu. Nous conférons (*sic*) ensemble sur cette matière et sur les instructions qu'il plaira au Conseil de m'engager. Je communiquerai même à ce ministre mes mémoires politiques, et, s'ils peuvent être agréables au gouvernement, je me ferai un devoir de les lui remettre.

J'ai l'honneur d'être, avec un profond respect,

Monseigneur,

Votre très-humble et très-obéissant serviteur,

Carra.

Varsovie, 13 may 1776.

(*Aff. Étr., Pologne, vol. 309, fol. 123-4.*)

II.

Observații și reflecții politice, făcute de Carra cu privire la chestiunea orientală.

Varșovia, 16 Maiu 1776.

...La Russie s'est emparé par ruse, crainte ou argent de presque tous les esprits à Varsovie. Le grand chancelier de la Couronne, le maréchal du Conseil permanent, en un mot tous les grands officiers de la Cour sont vendus à cette Puissance. Il arrive journellement un grand nombre d'officiers et de soldats russes, soit dans Varsovie, soit aux environs. Leur ministre ne cesse de protester au Roi et aux magnats que sa Cour n'a absolument en vue que le rétablissement entier de ce royaume et que sa protection est tout à fait désintéressée. Deux motifs agitent en cette circonstance la Cour de Petersbourg : son ambition outrée et l'envie de se venger contre les Autrichiens du traité secret de 1771 avec les Turcs. On prépare les esprits au désordre pour

le tems pe la diète, afin d'empêcher les nobles de conferer au Roi un pouvoir plus monarchique (c'est de quoi il est sourdement question) et afin d'armer, s'il est possible, toute la Pologne contre les Autrichiens.

On représente que les acquisitions du Roi de Prusse dans ce Royaume sont beaucoup moins dommageables que celles de l'Empereur. C'est une finesse à la russe pour engager le Grand Frédéric dans le parti de la Cour de Petersbourg, et ensuite on excitera les Polonais contre ce même roi de Prusse, de manière que la Russie restera seule maîtresse de la Pologne sous le titre spécieux de protectrice.

Si cela arrivoit donc ainsi, les Rois de Pologne, les Kans de Crimée et les Hospodars de Valachie et de Moldavie, qui ont esté faits par elle, seroient tous tributaires et ses vassaux, et la balance politique en seroit prodigieusement alterée. Car il ne faut point regarder les progrès de la Russie de ce côté-là comme une chose indifferente pour le Midi de l'Europe. Il me semble qu'il n'est pas de la politique des Cours de Versailles, Berlin et Stockholm de la laisser jouir plus longtemps de ces avantages, qui gagnent pied à pied.

Dans tous les cas, il vaudroit mieux que le Roi de Prusse possedat la motitié de la Pologne que d'y laisser la Russie ou l'Autriche prendre racine. Il vaudroit mieux encore à la vérité que la noblesse put et voulut se déterminer à conferir au Roi une autorité positive et réelle et à rendre la Couronne héréditaire, mais, si le résultat de la diète est tel que la Russie l'espère, il faut disposer la Cour de Berlin à prendre parti pour la Maison d'Autriche et laisser les Turcs attaquer l'Empire au même instant que la guerre commenceroit en Pologne contre les Russes. Ces deux ennemis occuperoient suffisamant Sa Majesté Impériale autrichienne, et alors, la guerre comencée, le roi de Suède auroit beau jeu pour attaquer Vibourg et entrer en Finlande.

Le Roi de Prusse auroit également beau jeu pour s'emparer de la Courlande et de l'Hanovre et la France beau jeu pour forcer les Hollandois à se déclarer ou à payer.

Les Anglois, occupés dans leur guerre d'Amérique et obligés de secourir les Portugais contre l'Espagne et l'Hanovre contre le Roi de Prusse, seront degarnis de tous côtés et livrés à la vengeance de la France.

L'Autriche, engagée dans une guerre active et ruineuse, tombera, par ces moyens compliqués, dans le piège. La Russie achevera de s'épuiser,

L'Angleterre perdra ses colonies (car tout le succès des Americains anglois dépend du commencement). Et la France, la Prusse et la Suède tireront seules le profit de tans de guerres.

C'est à quoi ces trois Puissances doivent viser et faire en-

tr'elles une forte alliance offensive. La France surtout doit se méfier infiniment des propositions miéleuses de la Russie en ce moment. Cette Puissance voudroit la faire servir d'instrument à son ambition et à sa vengeance. Il faut que la France la persuade la première et la laisse engager en guerre.

J'ai un essay général de politique sur l'état présent de choses en Europe, avec une dissertation sur la Moldavie et d'autres mémoires politiques que j'enverrai au Ministère françois des qu'il paroitra le désirer.

Carra.

(*Ibid.*, fol. 125-6.)

III.

Jean-Louis Carra câtre Vergennes, despre proiectul de împărțire a Turciei.

3

Vigny, 19 septembre 1773.

„Monseigneur,

...Permettez-moi de passer de la phisique à la politique et de rapeller à Votre Grandeur la suite de l'essay sur le partage de la Turquie d'Europe que j'ai eu l'honneur de lui envoyer et que j'avois projeté de faire imprimer, avec une permission tacite, sous son bon plaisir. Si vous pensez, Monseigneur, que la publicité de cet ouvrage, tel qu'il est, ou même corrigé dans certaines expressions, puisse avoir des inconveniens, ce sera sans regrét assurément que j'en ferai le sacrifice, n'ayant véritablement à cœur que de vous être agréable, et me flattant, si vous daignez employer mon zèle à quelque chose d'utile, de remplir vos intentions avec courage, discretion, prudence et peut-être succès. Tout indique que les troupes¹ de l'empereur pourroient bien entamer la campagne en Turquie pendant l'hiver, car c'est le véritable tems pour déconcerter les Turcs et passer les défilés du Balkan, sans rencontrer d'obstacles, et une correspondance particulière de Vienne que M. l'abbé Georgel m'a remise, il y a quelques jours, confirme cette opinion, ainsi qu'une partie de celles que j'ai établies dans la suite de mon essay. Il ne s'agiroit donc (à ce qu'il me semble) que de faire, dans cette circonstance, son marché le milleur possible avec la Cour de Vienne et d'y faire intervenir S. M. Prussienne pour un dédomagement suffisant, à moins que l'on n'ait des ressources assez promptes et assez imposantes pour empecher le démembrement ou, pour mieux dire, l'annéantissement de la puissance ottomane en Europe.

Excusez-moi, Monseigneur, si je me permets ces observations : elles ne tendent qu'à vous prouver combien je suis dévoué à votre

¹ In copie : temps.

gloire et combien je m'estimerois fortuné si vous rendiez justice aux sentiments du très-respectueux attachement, avec lesquels je suis, etc.

Signé: *Carra.*

Vigny, 9 7-bre 1783. Maison de M. Leger à Vigny par Meulan, au Bordreau de Vigny. | Ou à Paris, rue Platrie, Maison de M-lle Dufesne.

(*Aff. Étr., Corr. Pol., Turquie*, vol. 168, fol. 322.)

IV.

Carra către Vergennes, cerându-i să-l numească secretar de ambasadă la Constantinopol.

Paris, 29 octobre.

Monseigneur,

Je me conformerai scrupuleusement à vos ordres relativement à mon essay politique: il sera enseveli dans l'oubli. Mon objet est rempli, et je m'estime heureux puisque ce petit aperçu a pu m'attirer les regards du plus grand ministre que la France ai jamais eu.

Mais, Monseigneur, vous m'avez promis vos bontés: il ne dépend que de vous de développer en moi des connoissances que je brule de faire valoir au service de mon Roi et de ma Patrie. On assure que M. le Comte de Choiseul-Gouffier va être nommé à l'ambassade de Constantinople. Me seroit-il permis d'espérer que Votre Grandeur me crût digne d'être employé immédiat? Je ne parle pas des qualités personnelles qui conviennent dans ces sortes de place: il ne m'appartient pas de me les supposer, mais je puis au moins compter pour quelque chose mon zèle, mon expérience, une connoissance parfaite de la Géographie du Globe et des intérêts des Princes de l'Europe, celle de plusieurs langues étrangères et surtout le dévouement le plus respectueux et le plus direct pour Votre Grandeur. Je pourrois même me flatter de n'être pas désagréable à M. le Comte de Choiseul Gouffier, étant intimement lié avec plusieurs de ses amis. Ainsi, Monseigneur, vous pouvez, d'un seul mot, me créer une nouvelle existence morale, et cette existence datera de vos bontés pour moi. Je vous la devrai et peut-être que l'hommage d'une âme sensible comme la mienne pourra vous intéresser plus d'une fois....

(*Ibid.*, vol. 160, fol. 276.)

V.

Dări de samă asupra cărții lui Carra, „Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'état actuel de ces

deux provinces". Par. M. C. qui a séjourné dans ces provinces, etc. A Jassy, aux dépens de la Société Typographique des Deux-Ponts, 1777", 1 vol. in-12.

A.

On connoissoit la position et même assez exactement l'étendue de la Valachie ; les géographes, surtout la Martinière, ont pris soin de nous donner des notions satisfaisantes à ces deux égards, mais nous ignorions profondément les révolutions qui se sont passées jadis dans ces contrées ; nous ignorions également les faits et les événements qui s'y sont succédés depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Comment ce peuple qui chérit autrefois jusques à l'enthousiasme les douceurs et les avantages de la liberté, s'est-il accoutumé aux fers du despotisme ? Comment ne montre-t-il qu'une stupide et lâche indifférence dans les fletrissantes chaînes de l'esclavage ? Non seulement nous ignorions les causes et les époques de ces étranges changemens, mais il ne paroît pas qu'aucun observateur ait été tenté d'aller examiner les moeurs, étudier les loix et les coutumes des Valaques et des Moldaves. Ces hommes, quoiqu'assez méprisables, méritoient cependant bien, ne fut-ce que par l'avisement dans lequel ils sont tombés, de fixer la curiosité d'un voyageur instruit et philosophe. M. C. s'est chargé de remplir cette pénible tâche, et son ouvrage instruit, autant qu'il interesse. Il faut convenir qu'il falloit des talens peu communs pour engager le public à prendre de l'intérêt aux Moldaves et aux Valaques.

Après avoir donné une idée de la Moldavie ancienne et de la création des Princes qui la gouvernent ou plutôt des tyrans subalternes qui foulent ces peuples, l'auteur parle de l'état ancien de la Valachie, qui obéit aux caprices d'un esclave qualifié de Prince, soumis à la domination des Turcs. On lit ensuite avec satisfaction l'histoire des différentes familles qui tantôt ont régné sur ces deux provinces, et tantôt ont été opprimées par les Turcs, encore plus qu'elles n'opprimoient elles-mêmes leurs très infortunés sujets ; telles ont été les familles de Cantemir, de Chika, de Petreceicus, Ducas, Cantacuzène, Maurocordato, Brancovan. M. C. a lié à l'histoire de ces diverses familles l'histoire des deux provinces. Ensuite il parle de l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie, du climat, qui est à peu près le même qu'en Bourgogne et en Champagne, mais moins froid en hiver et plus chaud en été. Les Moldaves et les Valaques ne doivent s'en prendre qu'à eux mêmes, s'ils ne vivent point au sein de l'abondance : le sol de ces deux provinces est de la plus grande fertilité, mais les habitans sont d'une paresse extrême. La suite naturelle de cette indolence est le défaut de population : aussi l'auteur observe-t-il que dans ces deux provinces il y a tout au plus en-

viron cinq cent mille habitans, en y comprenant les femmes et les enfans.

Les villes ressemblent à des médiocres villages, et les maisons mêmes les plus apparentes, à des cabans. Dans ces palais où semble habiter l'indigence, se tapissent les seigneurs du pays avec leurs familles; les meubles répondent à la somptuosité des dehors, chez les plus riches, on trouve quelques chaises et tables du bois, et ces meubles grossiers sont regardés dans ces contrées comme du plus grand luxe. La rusticité des Moldaves et des Valaques, même du premier rang, est au-dessus de toute expression, et la peinture exacte qu'en fait l'auteur ne donne nulle envie d'aller examiner de près cette nation stupide. L'agriculture, le commerce et les arts y sont encore à leur berceau; la plupart même des arts utiles y sont totalement ignorés.

Nous invitons aussi nos lecteurs à lire les observations exactes et judicieuses de M. C. sur l'état du Gouvernement et la manière plus que barbare dont la justice est rendue en Valachie et en Moldavie. Comme ailleurs, on a dans ces provinces une estime infinie pour la justice, aussi ne s'y rend-elle qu'à prix d'argent, et le bassin de la balance penche toujours du côté de celui qui paye le plus, en sorte que les affaires les plus désespérées réussissent, pourvu qu'on paye bien les juges. M. C. rapporte même plus d'un exemple de la vénalité du Prince, qui, après avoir prononcé pour une somme assez considérable, a révoqué dès le lendemain sa sentence et, pour une somme plus forte, a condamné celui-là même auquel il avoit donné gain de cause.

Nous nous arrêterions trop longtemps à ce volume, si nous en rapportions les faits et les anecdotes qui nous ont le plus frappés.

(*Gazette universelle de littérature*, Deux-Ponts, 1777, no. 88, pp. 701-2.)

B.

....Je suis étonné que le prince Démétrius Cantemir et Nicolas Maurocordate, ceux d'entre les souverains de ce pays qui ont été les plus éclairés, n'aient pas élevé un monument à la mémoire de ce grand poëte [Ovide], qui a honoré leurs tristes contrées de ses malheurs et de ses soupirs. Le temps viendra sans doute où quelque prince, ami des arts et des grands hommes, acquittera sa patrie d'une dette si légitime....

(*Le Courrier de l'Europe* (Londres), 7 juillet 1778, pp. 13-14.)

C.

....L'histoire que nous en donne M. Carra est beaucoup plus intéressante que le sujet en semble l'annoncer au premier aspect.

Il a observé en philosophe les pays dont il décrit les moeurs et les usages ; et les notions qu'il a rassemblées sont très curieuses. Nous ne lui rapprocherons que quelques plaisanteries que la nation moldave paroît bien mériter, mais qui s'écartent peut-être un peu de l'Histoire....

(*Journal de Paris*, 1778, 22 Septembre, p. 1058.)

V. Mihordea.

Un izvor polon asupra luptei de la Țuțora (1620). — „Imitatio Christi“, în traducerea lui Năsturel, copiată la Moscova

În Biblioteca Krasiniski din Varșovia, cota 272, este un manuscrispt care conține următoarea relatare istorică : „Wołoskie Dzieie niektore z Relacjei pewnych osab. Anno Dni 1620 kiedy Graciana Hospodara Wołoskiego Turcy z Panstwa ruszyć chcieli, abygo na Panstwie zatrzymać wyprawil się z Kolei K. le^o Mci Pan Stanislaw Żółkiewski Kanclerz y Hetman Koronny z Wojskiem Polskim do Wołoch“, adecă : „Istoria Moldovenească, din relatările unei persoane sigure. Anno Domini 1620, când Turcii, din țara lui Gracian, Domnul Moldovei, au voit să pornească; domnul Stanislaw Żółkiewski, Cancelariu și Hatman al Coroanei, pentru a-i opri din drum, în țară, s'a pornit cu armatele polone în Moldova“.

Resumînd acest titlu lung și puțin explicit, amintim că este vorba de expediția nefericită a lui Żolkiewski în Moldova și de lupta de la Țuțora.

E lupta care, prin tragicul et sfîrșit, a închis pentru vecie posibilitatea politiceii polone de a se mai amesteca în treburile interne ale Moldovei. De acum înainte influența, dar mai ales participarea, polonă la punerea și depunerea Domnilor este ca și inexistentă.

Desastrul de la Țuțora, în care Hatmanul e rănit și sute de nobili iau drumul exilului la Constantinopol, a adus acest important rezultat, dar mai ales a arătat că Turcii tot mai pot interveni cu succes și că Moldova tot în mîna lor este. Pe drept cuvînt se poate spune că de mult așteptau ei un prilej fericit ca să plătească Puterii vecine toate încălcările trecute.

Din însăși lectura titlului observăm că avem a face cu povestirea unui martor ocular. Cine este el, nu putem să știm. de oare ce a ținut să rămînă necunoscut viitorimii. De sigur că

va fi fost unul din participanții poloni, poate ostaș, poate secretar al Hatmanului sau al unui nobil: din descripție pare să fi fost un luptător care a supraviețuit desastrului. Facem această presupunere, conduși fiind de faptul că el dă cu precisiune cele mai mici mișcări din ambele tabere, dar mai ales narează „în extenso” fiecare ciocnire; apoi are un vocabulariu concis, sărac și presărat de termeni tehnici militarești. Anonimul ni relatează evenimentele ce s’au desfășurat începînd cu ziua de 12 Septembrie 1620: povestirea se desfășoară cu mici excepții, zi de zi, pînă la 6 Octombrie.

Descripția e precedată de un tablou, în care ni se dau efectivele și numele căpeteniilor mai de samă. Astfel au participat: husari, 1.500 de cai, cavalerie ușoară 1.200, Cazaci mercenari, 1.600 de cai, cavalerie mercenară, 200, infanterie, 2.000, Ucrainieni conduși de Hmilnițchi 800, de Tyszkiewicz 700, de starostele Cameniței, 700, de starostele Barului, 300; în total, după autor, au fost 9.000 de participanți.

După presintarea efectivului începe descripția propriu-zisă. În primele rînduri, ni se spune cum Hatmanul a pornit cu această armată la 2 Septembrie de la Nistru către Tighinea, unde se afla cu armata Schender-Pașa, însă nu s’a oprit aici, ci armatele s’au mutat pînă la Țuțora, unde odată ajunși, au săpat șanțuri și s’au așezat în ele.

Din acest moment memorialistul narează aproape zi de zi desfășurarea evenimentelor. Precum am spus, el începe cu data de 12 Septembrie. În această zi, notează el, Domnul Moldovei a plecat spre Iași.

De aici înainte se descrie cu amănunte fiecare ciocnire, căci această luptă s’a redus, de fapt, la un lung șir de hărțuieli între cei doi inamici, de oare ce ambii erau bine așezați în șanțuri și nu țineau să-și piardă poziția, așa că anonimul nostru ni va presinta toate aceste ciocniri și hărțuieli, între grupuri mai mici sau mai mari, care se aventurau pînă aproape de tabăra adversarului. Singură ziua de 19 Septembrie ocupă un loc deosebit prin amploarea descripției. Este aceia cînd taberele s’au ciocnit între ele cu aproape tot efectivul. Acum, Hatmanul a putut constata insuficiența numerică a armatei sale față de aceia a Turcilor și deci necesitatea unei prudente mișcări. Tot acum se naște și gîndul unei retrageri discrete, efectuată în timpul nopții.

Zilele următoare ni aduc, prin pana anonimului, micile ciocniri dintre tabere, presintate cu lux de amănunte de către Polon, și de sigur cu reliefaarea bravurei polone. A urmări zi de zi descripțiile autorului e fără folos pentru noi, căci ele sînt închinete mai fiecărui nobil care a încercat o ispravă. Redindu-le, am îngreuiat textul.

Din ziua de 23 Septembrie încep tratativele între Poloni și Turci pentru a se cădea la o bună înțelegere: adecă primii să părăsească țara fără stricăciuni, dar și fără războiu. Tratativele se duc și în zilele următoare, însă fără vre-un rezultat pozitiv: așa cel puțin reiese din narațiunea Polonului. Un fapt e precis: armata se retrăgea în timpul nopții, încet și pe nesimțite, nu fără să aibă mici ciocniri cu Turcii. Retragerea se face bine până în ziua de 6 Octombree, cînd, cum notează autorul, armata care se putea întoarce ca și victorioasă în țară întâlnește desastrul. Abia plecaseră de la Mohilău, cale de o milă, și sînt atacați de Turci și de Tataari, cari rănesc pe Hăatman și ieau prisioneri zeci de nobili din marea aristocrație; ei distrug aproape toată armata.

Valoarea acestui document e mare pentru istoricul care ar fi să se ocupe de chipul cum se înfăptuiau războaiele la noi și pentru amănuntele, mai mult personale, ale luptei care a însemnat amurgul influenței politice polone în Moldova.

* * *

În aceeași bibliotecă, la cota 3.790, am aflat un exemplar slavon din Tomas a Kempis, *Imitatio Christi*. Precum se știe, această carte a fost tradusă din limba latină în slavonă de Udriște Năsturel, la 1647. Codicelul este scris pe hîrtie din secolul al XVII-lea, format 9,8 × 15,7, 11, 152 pagini, scrise de mînă, caligrafic, și are optzeci și cinci de gravuri în cupru, opera lui Adrian Schoenebeck, tipograf și gravor din Amsterdam, elevul lui Roman de Hooghe; de asemeni a mai lucrat Crispin de Paas, desenator și gravor din Colonia, elevul lui Teodor Koornbert. Crispin o face la Utrecht și Paris. Din punct de vedere artistic, gravurile lui sînt superioare, acesta fiind un îndemănatec desemnator, pe cînd Schoonebeck era în primul rînd tipograf. Ultimul a trăit mult timp în Rusia, unde a și murit, către 1714.

Coperta are un desen de stilul Renașterii, în mijlocul căruia stă scris, cu litere slavone: „Kniga o Christowie podrazanii“. Mai

jos, cu litere roșii, cetim: „СѢА СВѢТАА КНИГА ГЛАГОЛЕМАА ПОДРАЖАНІИ ХРИСТОВѢ СПИСАСА С ПЕЧАТИЕМЪ КНИГИ ВЪ ЦАРСТВУЮЩЕМЪ ГРАДѢ МОСКВѢ ВЪ ДОМѢ ПѢКЧЕМЪ ДІАКА ТЕОДОРА СТЕФАНОВИЧА... НИКИТА ШИХАНОВА, ЛѢТА 1704“.

Iar pe verso: „...БОЖІЮ ПОВЕЛѢНІЕМЪ ЖЕ И ВСАЦѢМЪ ИЖДЕВНІЕМЪ ПРЕСКѢТЛЫА А БЛАГОЧИНІЕМЪ КНИЖНИИ ЄЛЕНЫ НАЧАЛЬНИЦЫ ОУГРОВААХІИ СЪПРЪЖИЦЫ ПРЕСКѢТЛАГВЪ ГОСПОДАРА И ВОЕВОДЫ ІВЪ МАТВЕА БАСАРАБЫ ТРУДОЛЮБИЕМЪ СКОЕГВЪ ЄА ИСТАГО СРОДНИКА ЄВРЕСТА НАСТУРЕАА ВТОРОГВЪ ДОБРОЕТА, ОТЪ ЛАТИНСКАГВЪ НА СЛАВЕНСКІМЪ ЯЗЫКѢ НЫКѢ НЫНѢ ПЕРЕДЕННАА ИЗЪ ГОСПОДАРСКОА НУХЪ ТУПОГРА. АЖЕ ВЪ ДѢЛСКОМЪ МОНАСТІРИ МИРУ ИЗДАСА ВЪ ЛѢТО 1647“¹.

Pe pagina următoare urmează „Predoslovie“, scrisă de Mitropolitul Varlaam al Moldovei și apoi textul.

Precum vedem din cuvintele puse pe copertă, codicele a fost scris la Moscova de Teodor Stefanovici și Nichita Mihail, în anul 1704.

Autorii, în semn de grațitudine pentru traducător, i-au făcut loc și acestuia, menționînd împrejurările, locul și din inițiativa cui se datorește traducerea slavonă.

Acest codice prezintă un deosebit interes pentru cultura noastră. El ni arată largă circulație, în lumea slavă, a traducerii lui Udriște Năsturel și ni desvăluie încă un capitol din relațiile culturale romîno-rusești.

Horia Oprișan.

Paul Lindau în România

Între călătorii la noi a fost și cunoscutul romancier german Paul Lindau, care și-a descris călătoria într'un elegant volum din 1890, cu dedicația, din 1889, către „iubiții săi prieteni în București“, dr. Wilhelm Kremnitz și soția, Mite Kremnitz, născută Bardeleben; *Aus dem Orient, Flüchtige Aufzeichnungen*.

E adus de directorul de la Länderbank din Viena, von Hahn, și de financiarul evreu berlines Karl Fürstenberg, ocupat cu planul unei căi ferate în Balcani. Prin Ungaria, admirînd Buapesta, pe care n'o văzuse de șapte ani, merge la Belgrad, pe care nu-l

¹ Cf. Bianu și Hodoș, *Bibliografia romînă*, I, la această dată, p. 158.

descrie, apoi la Niș, și cu Lindenberg, biograful lui Carol I-ii. Descrierea persoanelor întâlnite, între alții: Ristici, Gheorghievici, de la Culte. Încă la Belgrad serbările pentru lucrarea începută, și în prezența lui Hans Bleichröder. Prin Scoplie se îndreaptă spre Salonic, unde e găzduit în acea Vilă Allatini, care era să primească apoi pe Abdul-Hamid detronat. Autorul, el însuși Evreu, se întinde larg asupra importanței familiilor evreiești Allatini și Modiano, precum și, într'un capitol special, asupra întregii populații de această rasă.

Urmează înfățișarea Constantinopolului, fără a uita pe „Pașii germani“. Nu poate lipsi ceremonia selamlîcului. Ceva despre împrejurimi.

Pe vasul companiei Lloydului, *Vesta*, spre Constanța. Pe vas „mai multe familii cunoscute din Berlin și Frankfurt, precum și bătrînul general revoluționar unguresc Türr“. Se zugrăvește Varna. De aici, pe uscat spre Rusciuc.

Trecere proastă la Giurgiu, „pe miserabil de mici și rele vase“.

La București nu mai află vechile străzi nepavate. Numai în mahalale sărăcie și murdărie, dar nu ca în anume părți din Sтамbul. În centru, „curățenie, aier prietenos, pe alocuri măreție“ (pp. 221-2). Totul îi place autorului aici, bine înțeles și birjele și toaletele femeiești, ba chiar și uniforme de ofițerilor. E bucuros că vede pretutindeni grădini și case cu un singur rînd. Monumentalul lipsește însă cu totul: catedrală, palat, fîntînă. E ca „un cartier ales al unei puternice Capitale care nu există“. Spectacolul Șoselei îl încîntă. Îl minunează, — dar îl și sperie —, toaletele doamnelor: ce bogați ar trebui să fie bărbații lor (pp. 228-9)! Și se înțelege ce se strecoară pe alături pentru a explica fenomenul. Dar nu poate să nu adauge observația: „n'am văzut oraș în care să se vorbească așa de fără respect de doamnele cele mai cunoscute, ca la București“. Dar el merge cu lipsa de gust așa de departe, încît dă, cu o ușoară schimbare, numele unei mari familii nobile (p. 231). Lăudînd frumuseța femeilor, crede că are dreptul să spuie că „ele nu arată, oricum, a fi doamne prea distinse și virtuozose“. Și urmează un întreg atac contra fardurilor și cosmeticurilor. În sfîrșit, încheie galantul admirator: „vollkommene Mauvais Genre-bilder“.

În alt paragraf îl supără pe omul de altă lege și marele număr al bisericilor, prea insignifiante, „cu grosolane picturi de un desemn copilăresc, în colori tari“. Ba i se pare că a descoperit și „mosaice“ (pp. 234-5)!

În alt capitol e vorba, întâiu, de familia domnitoare. E primit, ca scriitor de reputație, în ziua chiar a sosirii, de regina Elisabeta. Apoi, „de mai multe ori“, și de regele Carol, „ștînd ceasuri întregi în societatea lor“, ca oaspete admis „cu nesfîrșită bunătate și afabilitate“. Găsind pe Suveran întâiu la o serbare de caritate, regele Carol I i-a împus prin calitățile fizice. Stăpînește cuvîntul în chip neobișnuit. Vorbește pregnant (*scharf*), clar, și expresia-i e totdeauna elegantă. Se rostește cu o mare libertate, dar totdeauna liniștit și prudent, avînd grija, dar fără vre-o jenă chinuită (*ängstliche Scheu*), a-și restrînge judecata potrivit cu treapta sa. El știe că n'are nevoie a face nimic deosebit pentru ca și fără aceasta să-și păstreze demnitatea. E nepreocupat (*unbefangen*) și binevoitor în judecarea persoanelor și împrejurărilor. Din fiecare cuvînt al lui se prinde cît de serios concepe el chemarea-i domnească, cît de neconținut se ostenește să afle adevărul, să facă lucrul de folos, să înlătore pagubele. E informat de aproape despre toate condițiile țării sale, și nu prin îndreptări care să-i facă plăcere, ci prin propria-i inspecție, prin studiu personal. În chestiuni de înaltă politică, de relații internaționale, arată o foarte remarcabilă pătrundere a înțelegerii“. După urmarea acestor caracterisări, care se repetă, e lăudat protectorul artelor, întemeietorul castelului Peleş.

A văzut pe soții regali în Cișmegiu, „încunjuțați de curioși și de copii“, fără măcar un adiutant. Și alături îi răsare aspectul lui Abdul-Hamid! Dar pomenește cele două focuri trase în fereștile Palatului de un fost soldat, osîndit, care luase serviciu ca lacheu: Lindau crede că trebuie să vorbească și de fotografiile atentatorului, dintre care una, presintîndu-l în atitudinea unei încercări de sinucidere, i-a fost dată de regele însuși.

Se descrie apartamentul reginei și apoi biblioteca, severă, a Suveranului, care-i smulge două pagini de aprecieri administrative.

Portretul reginei urmează. Se laudă milostenia ei și pasiunea pentru literatură, până la poezia populară, și pentru portul național. Din scrisul ei, care se bucură de „o statornică apreciere“, el preferă partea lirică, asupra căreia se și oprește. Nu se uită Evanghelia scrisă „pentru cea mai frumoasă biserică bizantină din România și poate din lume, Curtea-de-Argeș“.

Lindau a asistat la ședințele în care tînărul sculptor engles H.

H. Kitson (*sic*) face bustul reginei (p. 249). Într'una din ele o fată ardeleană îi aduce un lucru de mîină făcut de dînsa.

...Și iată că ușuratecul beletrist trece la Țigani și la musica lor, așa de inferioară, după el, aceleia a conaționalilor din Ungaria.

La București călătorul a văzut pe Cantacuzino, traducătorul lui Schopenhauer, pe Teodor Rosetti, pomenind și pe Carp, fost „activer Corpsbursche in Bonn, bei den Preussen“ și coleg cu Herbert von Bismarck. Maiorescu are în vorbă o expresie germană de fine nuanțe. Cu el și „societatea“ lui, compusă din d-na Maiorescu și sora ei, din Lecomte du Noüy și Djuvara, vede biserica Argeșului.

La Sinaia se duce cu Kremnitz. O asemănă cu improvisații americane până în Noul-Mexic. Asupra călugărimii are de cîrțit. Biserica veche îi pare lui Lindau plină de „sfinți înțepeniți“ și de alte figuri „nesfîrșit de urite“. Nu-i miroase bine usturoiul și alte mirosoari din chilli. În schimb Palatul îl încintă. „Da, un basm! Creațiunea unui prinț și a unei poete!“ (p. 260). Îl rețin sculpturile ornamentale ale lui M. Stöhr, adus din Germania. Și aici forma admirației e bombastică.

La Argeș, unde e „poate cel mai drăguț (*lieblichste*) lăcaș care s'a ridicat în toată creștinătatea pentru slujba Celui Prea Înalt“. Scriitorul german se luptă pentru a se lămuri ce e cu acel „Neagoe, Nogoje, Nyagon sau Nyagor“ care e ctitorul; de altfel poate un Domn amestecat în uciderile vremii sale. Și totuși cunoaște cartea lui Reissenberg, căruia-i atribuie însă patru volume. Urmează, după acesta și după propria vedere, descrierea lăcașului. Îl impresionează pe străin adevărata „filigrană în piatră“ a sculpturii. Cu dreptate se critică aspru manierista înfățișare a regalilor ctitori.

Episcopul Ghenadie e presintat ca „un om frumos și un vesel tovarăș de petrecere“ (*Cumpan*): el conduce pe oaspeți, de și nu vorbea decît românește.

La întors, se miră că vede într'o casă de țărani portrete de-ale familiei imperiale rusești, și i se spune că se împart de „propaganda panslavistă“ (pp. 282-3). E vorba și de „prea cochetul“ și „teatralul“ port românesc.

Un ultim capitol redă o *Kermesse d'enfants* la Cotroceni, în parc, organizată de regină. Costumul copiilor era cel din secolul al XVIII-lea frances, dar se adaugă și altele.

Afiă acolo și pe ministrul german, von Bülow, cu soția lui ita-

liană. Mărunții oaspeți fac colectă de caritate. Regina apare, mascată și ea, într'o trăsură cu patru poneys. Un fals ermit împarte judecăți triste asupra vieții, pe care le-a scris însăși Carmen Sylva.

La capăt, înduioșata zugrăvire a mormîntului domniței Maria.

N. Iorga.

Granița de Apus a Romînilor (din vechea Ungarie

de Ștefan Manciulea.

(Urmare și sfîrșit.)

La 1827, prin schimb s'au cedat Episcopiei greco-catolice de Oradea Mare cîteva parochii, care pînă atunci au aparținut celei rutene de Muncaciui. Dintre ele sînt: Szent-György-Alrany și Nyr-Adony, cu filialele lor, care au rămas azi în Ungaria. Actul de schimb motivează nevoia cedării acestor parohii și filiale episcopiei de Orade, arătînd că ele sînt locuite de populație românească¹. Pentru acești Romîni desnaționalizați s'a înființat Episcopia greco-catolică maghiară de Hajdú-Dorogh, cu gîndul ascuns de a se continua prin ajutorul ei opera de maghiarisare, care avea să cuprindă pe toți Romîni din cîmpie, răsfirați între Tisa, Someș și Crișuri.

Guvernele ungurești după 1867 au pus în serviciul maghiarisării și școala. Prin faptul că limba ungurească era decretată în toate oficiile ca limbă de Stat, cei mai mulți Romîni nu puteau pătrunde în funcțiile publice decît cu prețul lepădării de limba strămoșilor.

Aceleași Guverne, pentru a putea răspîndi limba Statului pînă în adîncul satelor românești, la 1879 au votat legea pe care au impus-o în mod obligatoriu tuturor școlilor din țară. La 1891 s'au introdus priu altă lege așa-numitele grădini de copii, iar la 1907 s'au votat cunoscutele legi școlare ale lui Appony, cu scopul vădit de a desnaționaliza cît mai grabnic popcarele de altă limbă din fosta Ungarie.

Pentru a arăta rostul acestor legiuiri școlare, vom cita numai cîteva frase din dispozițiile lor; anume: în școlile elementare cu limbă de propunere ne maghiară, care se împărtășesc de ajutorul

¹ *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis magno-varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno jubilaris 1900*, Oradea 1900, p. 63.

Statului sau nu, limba maghiară are să fie propusă în toate clasele cursurilor, de toate zilele, în așa măsură, încît copilul de limbă nemaghiară să-și poată exprima unguerește și la înțeles cugetele corespunzătoare scopului de viață pe care-l urmărește¹.

Articolul 24 lasă la dispoziția organelor de control soarta învățătorului român, care putea fi oricînd scos din oficiu, dacă se dovedea „negligent în ce privește învățătura limbii maghiare ori dacă lua o direcție contrară intereselor Statului”¹.

Episcopiile românești de Arad și Oradea-Mare au făcut, după anul 1885, repetite intervenții la Budapesta pentru a-și salva școlile elementare de pe teritoriul lor, dar toate au rămas fără niciun rezultat. Consistoriul din Arad, în ședința eparhială ținută la anul 1888, hotărăște să mențină cu toate sacrificiile caracterul confesional al școlii românești din localitatea Dombegyháza. Nu a reușit însă, căci Statul a înființat o altă școală primară în localitate, atrăgînd pe copiii Romînilor.

Între anii 1883 și 1890 un însemnat număr de elevi romîni cercetau cursurile școlilor secundare unguerești din următoarele localități: H.-M.-Vásárhely, Halas, Kecskemét, Nagykörös, Makó, Gyula, Békés și Dobrișin².

Acești tineri primiau instrucția religioasă de la preoții romîni, și în limba românească pînă prin anul 1906. Acum, organele Ministeriului Instrucțiunii din Budapesta au interzis prin mai multe dispoziții catehisarea elevilor în limba lor maternă, obligînd direcțiunile școlilor să supravegheze riguros ca instrucția religioasă să fie făcută în limba școlii respective, indiferent de naționalitatea și de credința elevilor.

Eparhiile din Arad și Orade au intervenit prin diferite memorii, cerînd Guvernelor să schimbe aceste dispoziții însă titlul a fost zadarnic³. Ca să se vadă intențiile ascunse ale politicei de maghiarisare prin școală, e de ajuns să amintim faptul că aceste dispoziții au fost date direct de către Ministeriu cateheților școlilor secundare amintite mai sus, fără ca eparhiile romîne să fi fost încunostiințate.

¹ *Unirea*, anul 1907, n-rele 92-3.

² *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din diecesa română greco-orientală a Aradului*, anii 1883, 1888, 1889, 1893.

³ *Protocolul despre ședințele...*, an. 1906.

Episcopatul greco-ortodox din Ungaria și Transilvania înaintează, cu data de 19 Iulie 1904, un memoriu amănunțit în legătură cu proiectul de modificare a legilor referitoare la școlile populare¹. Iată câteva părți caracteristice, care arată de o parte situația critică în care erau puse școlile românești de pe urma tendinții de desnaționalizare și maghiarizare și, de altă parte, hotărârea dîrză a episcopilor și credincioșilor romîni de a-și apăra cu orice sacrificii drepturile neamului, recunoscute prin legi. „În patria noastră, sute de ani exclusiv, școlile confesionale au propagat cultura, și îndreptățirea lor întru aceasta niciodată din partea nimănui nu a fost contestată, ba, tocmai din contra, în toate timpurile cei mai distinși patrioți s'au nuzuit a asigura și prin legi aceste drepturi ale confesiunilor... Toate legile noastre școlare de până acuma, cum și art. de lege 44 (XLIV) din 1868, recunosc confesiunilor dreptul de a stabili limba de propunere în școlile susținute din puterile lor. Acest drept în mod indirect se scoate din vigoare prin paragraful 13 al proiectului de supt întrebare, care dispune ca, dacă în vre-o școală cu limbă de propunere nemaghiară s'ar afla între școlari 20% cari au limba maghiară ca limbă maternă, atunci și limba maghiară are să se folosească ca limbă de propunere, cu toate că, la cas de trebuință, fără nicio siluire legislativă chiar dispunătorul școlii ar putea dispune aceasta.

„Proiectul de lege voiește să nimicească acel drept sfînt al Bisericii noastre ca ea însăși, în cercul său de competență absolut independent, să dispună despre instruirea religioasă a elevilor săi, și voiește cu desăvîrșire a scoate din vigoare faptul că Biserica noastră este Biserica greco-ortodoxă națională romînă, care astfel este recunoscută prin toate legile Statului“.

Încercarea Guvernului de a introduce limba maghiară ca obligatoare chiar și în școlile nemaghiare este o crimă, fiindcă această lege „dă pradă toate școlile populare discrețiunii arbitrare a inspectorilor școlari, cari pe fiecare învățător, în orice moment, îl pot destitui, de oare ce nu există în lume o astfel de școală poporală în care s'ar putea ajunge scopul precizat“, ca adecă elevul de limba nemaghiară în cei șase ani de școală primară să-și poată însuși temeinic cunoașterea limbii ungrești.

¹ *Protocolul sinodului eparhial al diecesei gr.-ort. romînă a Caransebeșului, 1905, Caransebeș 1906, pp. 63-87.*

Memoriul după ce înșiră nedreptățile și ilegalitățile acestui proiect de lege școlară, incheie: „Niciodată poporul nostru și Biserica noastră nu au păcătuit, fiii acestui popor și acestei Biserici cu credință își împlinesc datorițele patriotice, darea și-o plătesc, sîngele și-l varsă, sînt iubitori de pace, și pentru toate acestea nu cer în schimb altceva decît libertatea să-și crească copiii și să se poată ruga lui Dumnezeu în limba lor proprie. Nu luați de la noi aceste sfinte drepturi, căci din aceste nu va răsări binecuvîntare pentru patrie!

„Statul e mare, Statul e puternic, interesele lui sînt slinte, el poate da și poate lua, dar și mai puternic e adevărul și spiritul timpurilor. Orice s'ar întîmpla, Excelența Voastră, domnule ministru, Biserica noastră și poporul nostru cu credință își va împlini datorițele sale față de patrie, dar limba nu o va părăsi, căci scris este despre dînsul, căci mai mult își iubește limba decît viața“.

Toată campania purtată de către ziaristica romînă ardeleană și toată opoziția făcută la timpul său în Parlamentul din Budapesta de către represintanții Romînilor din Ungaria, ca și atîtea memorii înaintate Guvernelor și Impăratului de către represintanții celor două Biserici românești, au rămas literă moartă. Proiectele de legi școlare din anii 1904-1907 s'au votat în uralele de bucurie ale presei șoviniste, care mergea așa de departe, încît cerea Romînilor din foasta Monarhie nu numai cunoașterea limbii ungurești, ci și „sentiment maghiar“.

Prin aceste legiuri școlare s'a înfăptuit, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, aproape toatala maghiarisare a elementului românesc de pe terenul județelor: Hajdú, Szabolcs, Bekes, Cenad și o parte a celui din Bihor și Satul-Mare.

Maghiarisarea unei însemnate părți a elementului românesc din Ungaria actuală s'a datorat și falsificării datelor diferitelor recensimînte, prin care procedeu organele Statului nizuiau să înfățișeze Ungaria din ce în ce mai omogenă supt raportul naționalităților. După 1880 erau trecuți cu ocazia recensimîntului în rubrica „Unguri“ toți cetățenii cari declarau că vorbesc limba ungurească, indiferent de originea lor etnică. Așa s'a ajuns din an în an la o tot mai puternică scădere a numărului naționalităților; în schimb cel al Ungurilor creștea vertiginos, cum arată tabloul alăturat:

JUDEȚUL	ROMÂNI (2,4%)			UNGURI (2,16%)		
	1880	1900	1910	1880	1900	1910
Intre Dunăre și Tisa						
Bács-Bodrog	493	282	189	245762	245132	267714
Csongrád	131	63	35	223957	131274	143981
Iász N. K. Szolnok	66	616	206	275277	348050	372423
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	688	357	564	709944	681680	906294
Békés	5613	6069	6125	160472	201619	219261
Hajdú	58	86	90	169426	148157	160613
Szabolcs	1735	73	212	194388	285023	316765
Ugocea	8419	9270	9750	23317	35702	42677
Ceanad	11682 *	13985**	14046 ***	79297 *	103242 **	108621***

JUDEȚUL	1880		1900		1910	
	Gr.-catolici	Gr.-ortodocși	Gr.-catolici	Gr.-ortodocși	Gr.-Catolici	Gr.-ortodocși
Bács-Bodrog	8552	121982	10193	113995	10965	118764
Csongrád	230	1267	217	324	207	418
Iász N. K. Szolnok	208	209	430	189	495	344
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	1544	5671	1083	4047	2609	4928
Békés	369	7149	773	7870	748	8374
Hajdú	9986	278	11486	127	12681	269
Szabolcs	39829	346	56515	128	63353	164
Ugocia	41808	9	52417	14	57550	48
Ceanad	4133 *	13679*	4520 **	16367 **	4438 ***	16851***

* Long L. és Jelefallusy I, *Magyarország népességi statisztikája*, Budapest, 1884, pp. 113-15, 161-13.

** *A magyar korona országainak 1900-évi népszámlálása*, Budapest, 1902, I-II.

*** *A magyar szent korona országainak 1910-évi népszámlálása*, Budapest, 1912, vol. I-II.

Dacă până la 1918 situația elementului românesc din actuala Ungarie a fost grea, după tratatele de pace și fixarea frontierelor actuale a ajuns de-a dreptul desastroasă. Desnaționalizarea lui se săvârșește azi văzînd cu ochii an de an. Pe teritoriul Ungariei actuale, la 1910, se aflau aproximativ 60.000-65.000 Romîni. Zece ani mai târziu, după publicațiile oficiului statistic ungar referitoare la recensămîntul din 1920, sînt recunoscuți oficial numai 23.760 de Romîni, iar în recensămîntul din 1930 sînt trecuți abia 16.221 de suflete. În interval de zece ani, — 1920-1930, — s'au pierdut oficial 7.539 de suflete românești¹.

Metodele întrebuintate după războiul de către Statul unguresc pentru desnaționalizarea fraților noștri sînt tot aceleași care au fost puse în practică înainte de 1918: acuma însă sînt aplicate fără niciun menajament. Falsificarea datelor statistice este o preocupare constantă a oficialității ungurești acum cînd caută să înfățișeze situația etnică a Statului cît mai unitară.

Minoritatea românească din Ungaria actuală până la 1918 avea treizeci și șapte de școli populare greco-ortodoxe și greco-catolice, clădite și susținute cu banul muncit din greu al țaranului. În județul Bihor, — partea rămasă în Ungaria, — existau școli românești în următoarele sate: Almoșd (Almosd) școală confesională românească cu un învățător; Adony (Adoni) o școală și un învățător român; Bogomir (Bogomer) o școală confesională și un învățător român; Cocad (Kakad) o școală și un învățător român; Leta-Mare (Nagy-Letha) o școală confesională și un învățător român; Poclui (Pacsay) trei școli confesionale romîne și trei învățători Poleu (Hosszu-Palyi) o școală confesională și un învățător.

Alte școli confesionale se mai aflau până în 1918 în următoarele localități românești rămase azi peste hotarul apusean în Ungaria: Ciegled (Cseglöd, jud. Satu-Mare) o școală și un învățător român, Uifalău (Csenger-Újfalu, jud. Satu-Mare) o școală confesională și un învățător român, Macău (Makó) o școală confesională și un învățător român, Abrani (Nyr-Abrany, jud. Hajdú) o școală și un învățător român, Aciad (Nyracsad) o școală și un învățător român, Porcialma (Pocsalma) o școală și un învățător român². După războiul, de pe urma decretelor ministeriale referitoare la

¹ *Observator*, București, anul III, no. 1.

² *ibid.*, 1936, no. 11.

învățământul minoritar, Români au rămas fără nicio școală. Vechii învățători confesionali români din aceste parohii au fost alungați și înlocuiți cu dascăli unguri, cari predau toate materiile de învățământ numai în limba ungurească. Din unele parohii, — douăzeci și șase, — până și preoții au fost scoși, numindu-se în fruntea credincioșilor păstori spirituali unguri¹.

Până în anul 1935 existau în Ungaria trei tipuri de școli minoritare, A, B, C. În tipul prim și secund, A și B, învățământul se baza pe principiul celor două limbi: maghiară și minoritară. Tipului C îi aparțineau toate școlile minoritare, în care toate subiectele se predau în limba maghiară, afară de limba maternă².

Cele mai numeroase școli minoritare erau cele care aparțineau tipului C. Populația minoritară din Ungaria n'a îndrăznit să ceară înființarea școlilor de tipul prim, fiindcă era expusă prin astfel de cereri la un întreg șir de persecuții, așa încît decretul ministerial care instituie aceste tipuri de școli minoritare fixate prin decretul Ministeriului Educației ungar no. 4800 din 1923 a rămas literă moartă.

Astăzi școli primare în Ungaria cu altă limbă de predare decît cea ungurească nu există. Ordonanța guvernului unguresc din 1935, referitoare la reglementarea învățământului primar, nu recunoaște un învățământ minoritar, ci distinge numai școli bilingve primare. După acest sistem, în școlile primare din localitățile unde se află și populație minoritară, instrucția se face împărțită în două: anume, în clasele I-III, se predau în limba maternă a elevilor: limba maternă și, apoi geografia Statului, matematica, istoria națională, iena, gospodăria și desenul, iar limba maghiară, geografia, istoria, educația civică, cîntul și gimnastica se predau în ungurește³.

În clasele IV-VI instrucția se face invers: materiile predate în clasele I-III în limba maternă, se predau acum în ungurește, iar cele predate în ungurește sînt predate în limba maternă. Excepție face numai gimnastica și muzica, care sînt predate pentru toate clasele primare numai în ungurește.

Învățătorii sînt datori, conform instrucțiilor guvernului, să înfățișeze cît se poate la mai materii situația Ungariei actuale,

¹ *Ibid.*, no. 4.

² *Ibid.*, no. 4.

³ *Ibid.*, no. 6.

arătînd marile nedreptăți făcute Statului prin fixarea frontierelor și răpirea atîtor teritorii care au fost cedate Statelor vecine.

Cursurile școlilor primare încep și sfîrșesc cu rugăciunea: „Ungaria mutilată nu e țară, Ungaria întregită e un paradis“. Rugăciunea de fiecare zi a elevilor din școlile secundare este: „Cred în Dumnezeu cred în dreptatea veșnică dumnezeiască, cred în învierea Ungariei“¹.

Toată educația școlilor primare este străbătută de cel mai șovinist spirit iredentist. „Școala nu trebuie să ia cunoștința de Ungaria mutilată. A instrui elevii ori a-i face a învăța despre teritorii pierdute e o trădare de patrie, pentru că aceste teritorii sînt numai ocupate, iar caracterul definitiv al acestei ocupații nu-l putem recunoaște niciodată“².

Fiînd vorba de învățămîntul secundar minoritar, el nu există supt nicio formă în Ungaria actuală. Cu toate aceste opreliști puse în calea învățămîntului primar și secundar minoritar din Ungaria, totuși Statul vecin înfățișează România ca țara unde minoritățile sînt zugrumate supt raportul instrucțiunii, pe cînd Ungurii sînt dați drept martirii tratatelor de pace.

Alături de Școală, Biserica este al doilea factor care lucrează cu cele mai puternice arme pentru maghiarisarea Romînilor din Ungaria. Parochiile gr.-catolice romîne sînt supuse episcopiei maghiare de Hajdú-Dorogh. În cele mai multe biserici românești, serviciile divine se oficiază azi numai în limba ungurească, la predici și pastorație e întrebuițată numai această limbă, ba chiar și liturghia, contrar canoanelor și dispozițiilor Scaunului Roman, se săvîrșește aproape peste tot numai în ungurește, rostindu-se doar formula consacrării în limba vetero-greacă. Romîni din cele 34 parohii rămase în Ungaria (18 gr.-ort. și 16 gr.-cat.) sînt lipsiți de mîngîierea învățăturii divine ascultate în limba lor. În cele 18 parohii ortodoxe se află abia cinci preoți, iar restul de 13 sînt lipsite de duhovnici. Cele 16 parohii greco-catolice romîne n'au decît trei preoți; restul e lăsat pradă episcopatului greco-catolic maghiar de Hajdú-Dorogh³. Opera nefastă a acestei episcopii se vădește pe zi ce trece, căci pînă la 1935 a putut maghiarisa complect populația românească din localitățile: Beretyó, Csekmen, Ugra, Chumbulkút,

¹ *Ibid.*, 1935, No. 2.

² *Ibid.*, 1935, No. 2.

³ *Ibid.*, No. 37.

Letha, Artand, Komandi, Csenger, Gacsaly, Nagygecz, Patyod, Rozsaly, Tiukod, Ura, Doroy, Balkany, Simon, Nagy-Kálló, Ujfelertó, Abrany și altele¹.

Desnaționalizarea Românilor din aceste parohii s'a putut face cu ușurință, fiindcă episcopia greco-catolică maghiară de Hajdúdorogh întrebuițează ritul oriental, tradus pe de-a'ntregul în ungurește, așa că populația românească a rămas formal legată de Biserica strămoșească, schimbându-i-se doar limba rituală. Mulți din preoții români, semnalind pericolul acesta, au căutat să se opună chiar cu forța contra introducerii limbii ungurești în biserică. A intervenit însă Statul, care i-a alungat din sate, și în locul lor a adus preoți ruteni, cari săvârșesc toate actele cultului divin numai în ungurește².

Maghiarisarea Românilor ortodocși din Ungaria actuală a început în oarecare măsură încă de prin anul 1900. Credincioșii ortodocși din parohiile mai expuse fiind maghiarizați și nemai putîndu-și susține a bisericile, erau ademiniți de către diferiți agenți ai Ministerelor ori de către organele administrative să se îndrepte către Guvernele țării, cerînd ca ele să li vină în ajutor. Acestea ațita așteptau ca să poată pune piciorul în parohiile românești greco-ortodoxe.

După războiu, Statul unguresc a întemeiat așa-numita „Biserica națională greco-orientală maghiară“. Până la înființarea ei n'a existat în Ungaria și nu s'a pomenit niciodată în niciun act public vre-o Biserică greco-ortodoxă maghiară pe teritoriul acestui Stat. Ea este opera revisionismului unguresc, alcătuită de către Guvernele țării, cu scopul de a desnaționalisa în timpul cel mai scurt pe cei 50.000 de Români și Sîrbi din Ungaria³.

În fruntea noii Biserici a fost așezat Ștefan Németh, instalat în parochia Szentes cu concursul autorităților maghiare, după ce și-a luat angajamentul că va maghiarisa pe toți Români și Sîrbi din Ungaria.

Ștefan Németh, avînd la spate autoritatea Statului, a declarat toate parohiile românești drept parohii greco-ortodoxe maghiare, apoi a convocat un congres bisericesc la Szentes, care, fiind pre-

¹ *Ibid.*, No. 35.

² *Gazeta antirevisionistă*, 1935, no. 5.

³ *Observer*, București, 1936, n-le 2 și 5.

gătit prealabil, l-a ales episcop al noii „Biserici greco-ortodoxe maghiare“.

Guvernul unguresc a recunoscut această alegere, însă Patriarhia din Constantinopol, informată la timp prin protestul Bisericilor ortodoxe din România și Iugoslavia, nu i-a recunoscut calitatea de episcop.

De și falsul episcop a fost înlăturat pentru un moment din fruntea Bisericii greco-ortodoxe maghiare, totuși această Biserică există și este recunoscută de către Guvernele ungurești ca singura legală și cu drept de funcționare în Stat.

I se va căuta în curînd un alt episcop, care să grăbească cu un ceas mai de vreme maghiarisarea Romînilor greco-ortodocși din Ungaria. În anul 1935 un oarecare I. Rusko a alcătuit, tot cu concursul oficialității ungurești, la Budapesta o parohie ortodoxă maghiară, pentru a desnaționalisa cu ajutorul ei pe Romîni și Rutenii aflători în Capitala Ungariei.

Presă românească în Ungaria actuală nu există, iar publicațiile românești, — cărți, reviste și ziare din România, — nu pot pătrunde peste frontiera apuseană, și, de cumva, prin cine știe ce miracol, ajung în satele acestor frați înstrăinați și autoritățile prind de veste, publicațiile sînt confiscate, iar proprietarii lor înfundă temnița ori se trezesc cu procese costisitoare intentate contra lor, pentru atentat la siguranța Statului. Organele administrative ungurești, cu ocazia recensimintelor de populație făcute din zece în zece ani, trec în rubrica „Unguri“ pe toți Romîni cari declară că vorbesc și cunosc limba maghiară. Așa s'a ajuns la cifra dată de recensimîntul unguresc de la 1930, după care numărul Romînilor din acest Stat este abia de 16.221, de și la 1918 oficial erau recunoscuți peste 50.000 de Romîni în Ungaria.

Orice nume de persoană sau localitate care ar trăda o origine românească este înlocuit prin altele, veritabile ungurești. Conducătorii Statului caută să desăvîrșească această operă a maghiarisării numelor de familie cît mai grabnic, ca astfel să poată înfățișa lumii icoana „Ungariei unitare“. Statul prin comisii anume alcătuite a tipărit un catalog care cuprinde peste o mie cinci sute de nume vechi ungurești. Acesta apoi a fost trimis tuturor instituțiilor publice, ca să știe ce nume să dea persoanelor nemaghiare care cad în sfera activității lor.

Iată ce mărturisește unul din cei mai aprigi adepți ai maghia-

risării tuturor numelor de familie: „Am pierdut trei șferturi din țară și, la opera de mutilare a ei, au fost utilizate contra noastră și numele străine de pe monumentele funerare.

„Ce mai așteptăm ?

„Întăia datorie națională este să devenim Maghiari prin numele nostru. La Trianon am pierdut zece milioane de nume și numiri ungurești. Trebuie să facem tot posibilul ca în patria îngustă de azi să redobîndim ce am pierdut !“

Acestea sînt, în cîteva cuvinte, trecutul și rosturile elementului românesc din Ungaria de azi, care se află într'o situație atît de grea supt raport etnic, de oare ce este în plin proces de maghiarisare.

Întrebarea este: s'a făcut ceva de către oficialitatea Statului nostru, de la războiu și pînă azi, pentru salvarea de la totala dispariție etnică a fraților noștri de peste frontiera apuseană ? Răspunsul este categoric: nu.

Pe cînd minoritarii unguri în cadrele României Mari se bucură de toate avantajile și privilegiile tuturor legilor, ba unii din ei, — și nu sînt puțini aceștia —, sînt mai favorizați cu mult decît Românii, pe atunci frații din Ungaria sînt striviți supt călcîiul unui șovinism bolnăvicios.

Datoria noastră a tuturor este, cu orice ocașie, să căutăm a cunoaște cît mai bine supt toate raporturile viața Romînilor de peste granițele actuale a țării și apoi să atragem atenția organelor cu răspundere din Stat, pentru ca ele, pe cale de raporturi diplomatice, pe basă de complectă egalitate de drept și etnică, să caute a crea o situație cît mai suportabilă acestor frați desfăcuți de tulpina neamului și răsfireți în mijlocul masselor de străini unde i-au aruncat zarurile sorții.

Altfel, în curînd aceste insule ale romînismului de peste hotare vor dispărea cu totul supt raportul etnic, fără să mai fie menționate ca unități de limbă și rasă deosebite de către națiunile dominante din Statele unde-i aflăm azi împrăștiați, iar amintirea lor va aparține, în viitor, numai unui trecut istoric.

¹ *Observator*, 1935, no. 21.

Ediții de documente și ipoteze istorice

Răspuns d-lor Gr. Nandriș și C. Necșulescu

Am avut ocazia să mă ocup cîndva de două lucrări recente: una se datorește d-lui profesor Grigore Nandriș (*Documente slavo-romîne din mănăstirile Muntelui Athos* București 1936-1937), recensată de mine în *Revista Istorică*, XXIV (1938), pp. 162-5; cealaltă este a d-lui Constantin Necșulescu (*Ipotesa formațiunilor politice la Dunăre în sec. XI*, în *Revista Istorică Romîna*, VII (1937), pp. 122-51), de care m'am ocupat în articolul nostru *Despre vechile formațiuni politice românești la Dunărea-de-Jos*, tot în *Revista Istorică*, vol. cit., pp. 78-87. Respectivii autori găsesc cu cale să „rectifice“ afirmațiile mele în două „studii“: d. Nandriș, în articolul *Cu privire la editarea documentelor slavo-romîne*, publicat în *Revista Istorică Romîna*, VIII (1938; apărut în Iunie 1939), pp. 48-55 (răspuns comun pentru mine și pentru d. Ilie Bărbulescu); d. Necșulescu în revenirea: *În legătură cu „Vechile formațiuni politice românești la Dunărea de Jos“*. — *Răspuns d-lor A. Sacerdoțeanu și N. Bănescu*, adăpostită tot acolo, pp. 157-65.

Mă interesează totdeauna criticile recenzenților miei, de la cari aștept, cum e și normal, o observație, o îndreptare, o sugestie dreaptă, care să mă poată pune în situația de a vedea mai bine adevărul pe care-l caut. Din acest motiv nu răspund niciunui, chiar cînd sînt nedrepți; prefer să lucrez liniștit mai departe. De data aceasta, mă văd silit să ies din reserva pe care mi-am impus-o și răspund recenzenților recensiilor mele. Și o fac aceasta, nu fiindcă sînt din cale afară lipsite de bună credință și ocolesc prea mult obiecțiunile ce am făcut și nici fiindcă prin tăcere aş da impresia că au dreptate, ci pentru că prețuiesc locul în care și-au găsit ospitalitatea observațiile mele și respect foarte mult pe cel care li-a dat-o.

I.

Iată ce am de spus cu privire la întîmpinarea d-lui Nandriș, care are meritul de a face observații în legătură, cel puțin în parte, cu ce am obiectat eu.

Începe cu problema *limbii documentelor*: „D. A. Sacerdoțeanu declară sentențios că „nu găsește cu cale să discute această chestiune“» (p. 48); „deci, pentru că d-sa nu găsește cu cale să

discute, trebuie să așteptăm pînă ce va găsi cu cale s'o facă" (p. 49). În recensia mea n'am declarat „sentențios“ ci numai că nu mă interesează această chestiune, de aceia nu găsesc cu cale nici acum să o fac. Dar îmi păstrez părerea că limba documentelor din toate țările românești trebuie studiată paralel și că trebuie avute în vedere cancelariile, școala și originea diecilor. Am avut impresia, pe care o păstrez, că unele documente din colecția discutată provin de la destinatari. În cazul acesta, mai poate fi vorba de limba cancelariilor noastre? Spuneam însă că „nu se poate susține cu precizie care este caracterul limbii slave a documentelor noastre“ (p. 162).

D. Nandriș răspunde la aceasta: „Numai, nu știu ce să facem cu atîția istorici și filologi cari au îndrăznit pînă acum să-și spuie cuvîntul în această chestiune“ (p. 49). Poate că nu-i cunosc și eu pe toți, ca d-sa, și-mi mărturisesc ignoranța. Dar de ce nu-i numește? Îl rog atîta numai: să ni spună măcar doi filologi sau doi istorici cari sînt de acord în această privință și suficient de documentați ca să ne convingă. În sprijinul îndoielii mele asupra acestui lucru, „atîtor istorici și filologi“ li aduc o mărturie dintre cele mai convingătoare: „limba cancelariilor domnești din Muntenia și din Moldova, care a preocupat pe istorici și pe filologi, *care nici pînă astăzi nu a încetat de a fi obiect de discuție*“ (sublinierea noastră). Cred că e categorică și dreaptă. Dacă d. Nandriș, care știe tot și aprofundat, își dădea puțină osteneală, o afla ușor. Li aparține, și se află în *Documente slavo-romîne*, p. 8.

D. Nandriș îmi cere să mă „dumiresc“ asupra obiectivelor și metodelor de investigație ale filologiei și lingvisticei (p. 49). Le cunosc, cel puțin în parte, și sînt „dumirit“ pentru atîta cît îmi trebuie. Am impresia că nu tot așa e cazul cu d-sa, care declară: „Documentele slavo-muntene, editate în acest volum“ au „influențe sirbești“ în limbă, însă aceasta nu este „sirbească“ (p. 8), căci „în Muntenia limba întrebuițată în documente este cea medio-bulgară“ (p. 9); în schimb, în Moldova limba slavă a venit prin filiera rusă, „însă nu poate fi numită rusească“ (p. 12), fiind tot „limba veche slavă“ venită acolo „din patriile ei adoptive“ (p. 13). Concluzia acestei „dumiriri“, pentru cel care cetește *Introducerea* d-lui Nandriș rămîne aceeași: *uite-o, nu e*. În adevăr, d-sa nu este „sentențios“.

În ceia ce privește *tehnica editării*, d. Nandriș este și mai limpede: „D. A. Sacerdoțeanu în schimb este scurt, tratează problema de sus, nu

are nicio îndolală, știe tot și ce nu admite d-sa este eresie“ (p. 51); și: „Această inovație (a liniilor deasupra literelor) îl obosește pînă la desperare pe d. A. S. (p. 163) și nu putem decît să regretăm că n'am putut ținea socoteală de oboseala și de enervarea d-sale“ (p. 52).

Oboseala și enervarea mea mi-am manifestat-o în modul acesta: „o inovație pe cît de nepractică, pe atît de inutilă..., care devine obositoare pînă la desperare“ și am numit-o „pedantism inutil“, expresie luată de la d-sa (p. 6), și nu din „alt context“, ci din cap. *Tehnica editării*: „am evitat însă pedantismul inutil, care ar fi îngreuiat lectura prin redarea greșelilor evidente din original“. Ne vedem siliți să repetăm și acum că în adevăr n'a lăcut altceva decît pedantism inutil. Ceva mai mult: *a îndreptat textele tocmai unde nu trebuia*. În această privință recunoaște că am „o aversiune mai blindă și desprețuitoare“ (p. 52) și ține să-mi dea o explicație (p. 53). Acum îmi pare rău și mă întreb cum de am putut să fiu *mai blind*, căci observațiile mele *rămîn*, chiar dacă e vorba de „critică goală și pretențioasă“ (p. 53). Totuși, aducînd acele observații, eram în bună companie. Le formula de mult și A. Giry, *Manuel de diplomatique*, I, Paris 1925, p. 379: „La première précaution à prendre est de reproduire fidèlement la graphie des noms de lieu, de ne faire jamais, et sous aucun prétexte, de correction même à une faute évidente de scribe, de noter, s'il y a lieu, les abréviations, toutes les fois au moins que leur interprétation présente quelque difficulté ou peut laisser place au doute“. Regula e generală, și o cerem și noi de la toți cei cari își dau samă de importanța documentelor. Pentru același lucru rugăm pe d. Nandriș să nu se supere că-l punem să cetească și pp. 339-45 din revista unde își publică apărarea. E nota: *Metoda de publicare a documentelor*, expusă de d. P. P. Panaitescu, pe care o credem îndreptățită să fie luată în samă chiar și de d-sa.

În ceia ce privește lecția de „probitate profesională“ (d. Nandriș este un *bun* „profesionist“ al editării de documente), îmi aruncă: *sutor ne supra crepidam*. Totuși trec peste „papuc“ și repet: dacă ține atît de mult la probitate și nu vrea să arăte că obiecțiunile din ziarul *Epoca* sînt îndreptățite, să ni explice cel puțin de ce în 1936 (data de pe foaia de titlu) găsește de cuviință să arăte numai că documentele acestea sînt „publicate“ de G. Nandriș, iar în 1937 (data de pe copertă; deci cartea n'a apărut odată cu arti-

colul meu despre Hariton, de care îmi pare rău că s'a pierdut), socotește potrivit să adauge: „după fotografiile și notele lui Gabriel Millet“? Și, în sfârșit, de ce nu răspunde nimic la întrebarea mea dacă documentul boierului Aldea din colecție (supt no. 44) era cunoscut la data publicării, fie 1936, fie 1937? Ori numele d-lui St. Nicolaescu și ediția pe care a dat-o în *Domnia lui Alexandru-Vodă Aldea*, București 1922, p. 15, nu trebuia să figureze și în ediția sa, mai ales că îl datează altfel? Să mi se dea voie să întreb dacă aceasta este probitate.

La cele două obiecțiuni ale mele, de cetire inexactă, d. Nandriș răspunde că „principial“ n'au complectat formulele (p. 54). Eu am spus însă că nici *n'a cetit bine*, și o repet. Dacă pentru оѣrrwpp-ккю мărturisește că „totuși cuvîntul există clar și neîndoielnic“ (pp. 54-5), nimic nu era mai firesc decît să ni dea o reproducere fotografică a documentului, ca să vedem și noi că în adevăr „e o greșală a grămăticului“ (p. 55; v. însă mai sus și observația lu Giry). De ce n'a făcut-o? Obișnuia altă dată să o facă (cf. ale sale *Patru documente de la Ștefan-cel-Mare*, Academia Romîină, *Mem. Sect. Istor.*, VIII (1928), unde doc. no. IV nu e din cancelaria vestitului Domn). De data aceasta, s'a temut de lectura vre-unui paleograf, chiar neprofesionist? Până la această probă să-mi dea voie să rămîn consternat, sau „patetic și sentențios“ (p. 54), fiindcă noi credem mai departe că Mihai Viteazul nici la 1594, și nici altă dată, n'a fost „Domn a toată Țara Ungurească“.

Poate că recensia mea să nu fi „contribuit cu nimic la procesul adevărului“ (p. 55), însă asigur pe d. Nandriș că n'are nicidecum un caracter „personal“. Se referă pur și simplu la ediție, care este, cum am arătat-o, fundamental greșită din punct de vedere paleografic și inacceptabilă din punct de vedere tehnic. Poate să se supere din nou d. Nandriș și poate să ni aducă iarăși în față mărturiile sale personale că a cetit bine (p. 55), dar, până nu ni va da o reproducere a documentului în discuție, să vadă și alții de partea cui este dreptatea, rămînem la toate părerile noastre arătate în mod public. Epitetelor cu care ne încarcă pe noi ca persoană: „sentențios“, „scurt și categoric“, „știe tot“, „oboseala și enervarea d-sale“, etc., li răspund cu acelea pe care le-am dat ediției d-sale încă de la început, din care nu am nimic de retractat. Ediția își păstrează mai departe dreptul de a fi pretențioasă și sub-mediocră.

II.

D. Necșulescu, prin felul cum își caută motivele de răspuns, prin lipsa totală de înțelegere a tot ce poate fi mai elementar, nu mă îndreptățește întru nimic să-i dau un răspuns. Însă ieșirile sale, făcînd buchet cu ale d-lui Nandriș în locul unde se publică, și pentru a atrage luarea aminte a cercetătorilor asupra impostorilor în știință, cari din nefericire își găsesc bun adăpost, îmi calc pe inimă și-mi pierd timpul ca să-l demasc. Aceasta însă odată pentru totdeauna.

D-sa mă crede că am devenit „furios“ fiindcă „n'a văzut“ vovezi romîni la Dunărea-de-Jos în secolul al XI-lea și caut să prelungesc „viața închipuitelor vevodate românești“ (pp. 157-8) de acolo. Din fire mă știam că nu sînt furios; e vinovat că m'a adus în starea aceasta. Cu atît mai mult nu puteam fi furios dacă d-sa n'a văzut acolo nimic, de și se putea vedea ceva, atît în izvoare, cît și la interpretatorii lor.

Încheierea mea în recensie era aceasta: „autorul nu ajunge la nicio concluzie nouă“, scriind „o lucrare inutilă“ (p. 87). O mențin, fără supărare, și după ce primesc răspunsul d-sale, de a căruia furie nu mai încape nicio îndoială. Și o mențin cu atît mai mult, cu cît o mărturisește și singur. Atacînd recensia mea și a d-lui profesor N. Bănescu, ni spune să fi recurs la materiale noi, „à l'aide desquels ils puissent nous convaincre de l'existence des prétendus voïvodats roumains. Au contraire l'un et l'autre se contentent de critiquer la forme et ne prennent pas en discussion le fonds de la question. Aucun de mes arguments n'a pu être ébranlé. Donc mes conclusions s'imposent“ (p. 174).

Se vor fi impunînd aceste concluzii, dar noi, discutînd chiar fondul (rediscutat de d. Necșulescu la paginile 159-162), am arătat că existența Pecenegilor la Dunăre a fost dovedită *de alții mai înainte* (lucru de altfel foarte ușor), iar formațiile politice de acolo au mai fost discutate supt diferite forme, *tot mai înainte*, și că și „ipotesa“ d-sale a mai fost formulată (p. 86). Mai era necesar să discutăm *fondul*, care se resumă la aceasta, cînd el nu-i aparține? Dorește d. Necșulescu să-i spunem al cui este? O știe destul de bine; dacă a uitat-o, să caute în notele ce va fi folosit. Îi dăm totuși o îndrumare, una singură și edificatoare, asupra felului cum a lucrat. Să recetească articolul său (p. 134) și va vedea acolo o trimetere la studiul d-lui G. Brătianu, care, la locul indicat, nu

spune ce spune d-sa că spune, fie și „în treacăt“, ci ceia ce scrie limpede în *Vicina*, p. 17 și mai ales p. 52, ca să nu ne referim decît la acest studiu subtil transplantat de d. Necșulescu în patrimoniul său. În ceia ce privește *materialul nou* pe care-l cere, îl va vedea la timp potrivit, așa cum trebuie.

Dar să mergem mai departe. Am spus (p. 78) că expunerea istorică (anii 893-1014) e lipsită de cronologie. Mi se răspunde că nici eu nu o respect. Nu e o motivare pentru d-sa dacă s'ar întîmpla și la mine, dar „cronologia“ mea, Gelzer și apoi Constantin Porfirogenetul (p. 83, nu „ceva mai jos, p. 63“, care nu este la mine), se referă la „bibliografia“ citată de d. Necșulescu, unde am socotit că *monografiile de temelie* trebuie să primeze, alăturîndu-li-se izvorul principal. Cum le folosește d-sa? Iată succesiunea la *Themă și strateg* (p. 123 din prima lucrare): Constantin Porfirogenet, Rambaud, „împăratul scriitor“ (= Constantin Porfirogenet), Gelzer. D. Necșulescu, aruncă cu pietre în ograda vecinului (p. 158), care este curată, pentru că au năpădit-o buruienile pe a d-sale!

D. Necșulescu spune că Tyrach n'a fost supt protecția bizantină și accentuează: „supt protecția imperiului bizantin nu era decît Ke ghen“, iar eu, care cunosc „toată literatura în legătură cu năvălirile turco-mongole“ (ferească Dumnezeu!), „nu cunosc acest simplu episod din istoria Pecenegilor!“, fiindcă „Cedren era mai în măsură să cunoască istoria Pecenegilor decît d. Sacerdoțeanu. Să-i acordăm mai multă încredere“ (p. 158). N'am pe Cedren la îndemînă ca să controlez o afirmație atît de categorică. Dar să cred oare că e cinstit d. Necșulescu, măcar în ceia ce spune aici, cînd sare în spatele nefericitului Cedren? Atunci, mărturisesc fără rezerve că am fost indus în eroare, cînd l-am făcut pe Tyrach șef peceneg trecut „supt protecția bizantină“, de aceste ignobile aserțiuni: „Tyrach... cu un număr mare de credincioși depun armele și se supun Bizanțului. Împăratul îi așeză în ținuturile pustii ale Bulgariei, iar Tyrach cu mai mulți nobili (140, după cronicarul bizantin), duși în Capitala Imperiului, au fost creștinați și împodobiți cu onorurile cuvenite“. Crede în ele d. Necșulescu? Îi aparțin. Se găsesc în prima lucrare (p. 128), aceia pe care am recensat-o, iar cronicarul bizantin e „Cedren, vol. II, p. 587“, citat tot acolo. Cu ce își sporește d-sa valoarea aserțiunilor uitate? Ori este atît de convins (ce interese urmărește?) de ce știe sigur, încît uită ce

spune de la un loc la altul, ori are arta (netăgăduită) de a ceti în o mie de feluri același text.. bizantin. În cazul întâiu este un singur remediu: vindecarea amnesiei (și eu nu sânt medic); în cel de al doilea, să meargă la Delphi, la tălmaci de oracole.

Mă întreabă d. Necșulescu ce fac: *știință pură* sau *reclamă* (p. 158), cînd mă ocup de opera d-sale, operă care „s'a impus“. Răspund: fac pe cea d'întăiu cînd „il verific“ și pe cea de a doua cînd „il impun“ ca impecabil stilist al formei și al gîndirii. În tot cazul e bine că a luat cunoștință de cartea mea despre Tataři. Poate afla acolo, cum am mai spus-o (p. 83), cel puțin existența unei bibliografii necesare și „preocupărilor“ d-sale.

Întrebam pe d. Necșulescu (pp. 79-80) —, și o fac din nou acum —, dacă Turcii selgiucizi erau sau nu avangarda Pecenegilor, și-i dădeam o lămurire simplă, ca pentru orice om al lui Dumnezeu, de ce e aceasta. Drept răspuns, — și nu văd legătura —, îmi citează (p. 158) două versuri din Horațiu (21-22, nu 20-21). E rîndul meu să-l întreb: *cur urceus exit?* Artă d-lui Necșulescu de a evita răspunsurile, chiar și cele mai simple, întrece pe bietul Horațiu, amestecat în sfîrșit în avangarda Pecenegilor.

D. Necșulescu mă învinovățește că-i schimb textul, fapt pe care îl consideră „acusație gravă“ (p. 160), cînd spune că „toți cei cari au folosit pasagiul din Ana Comnena, necunoscînd temeinic limba grecească (cf. p. 138), l-au tradus greșit“ (p. 81), și roagă pe cetitor să deschidă la pagina indicată de mine *pentru necunoașterea temeinică a limbii grecești* și să vadă ce a spus d-sa. Totuși, ca să nu obosească pe cetitor, își ia obligația să facă singur operația și constată: „numai în n. 1, p. 138, I. Ferent utilizează traducerea latină a textului grecesc“ (p. 160). Deci nimeni în afară de acesta, ceilalți știind grecește. Necrezîndu-l pe cuvînt, — și pe d. Necșulescu nu-l mai pot crede; cf. cazul cu Tyrach și Cedren, — deschid și eu lucrarea d-sale. Acolo văd că la nota 1 sînt arătați *toți* cei care s'au ocupat de textul respectiv (*toți* cei cunoscuți de d. Necșulescu) că deci nu e vorba numai de I. Ferent, cînd nota începe cu d. Iorga și continuă cu dd. Bănescu, Brătianu, Drăgan, Vasilevski, Engel și sfîrșind cu Ferent. Iată cine sînt cei cari nu știu grecește și trebuia să li-o dovedească d. Necșulescu, care nu apelează la traducerile latine. Acum, mă întreb: cine schimbă textele, ca să-i aducem aceluia „acusația gravă“, și cum să calificăm procedeul?

D. Necșulescu mărturisește că „din necercetarea temeinică“ a izvoarelor (p. 162) ceilalți istorici au ajuns la concluzii greșite. D-sa, neurmindu-li exemplul și studiind temeinic „cele 10 pasaje“ din Ana Commena (p. 159), a ajuns la concluzia că barbarii de la Dunăre erau Pecenegi. Sînt suficiente „10 pasaje“ dintr'o operă¹, în care, de altfel, nu se vorbește numai de Pecenegi, ca să se tragă o concluzie, cînd mai sînt încă atîtea izvoare? Cetitorul poate aprecia arguția.

D. Necșulescu zice: „mă acuză (adecă eu) că pentru Bulgari nu arăt nicio istorie de ansamblu, iar la p. 83 nota 5 spune: nu sînt nici cele arhi-cunoscute Jreček (*sic*), Zlatarski, etc.“ (p. 162). Dar, la pp. 82-3, arăt pe capitole ce a utilizat: „Pentru Bulgari, Gibbon, Jreček și Zlatarski“... Nota la care se referă privește mai noua și documentata *Geschichte der Serben*, unde se dau amănunte tocmai asupra acestei epoci. Știe oare că există? *Geschichte der Bulgaren*, citată o singură dată pentru distrugerea țaratului lui Samuil, deci *nu pentru epoca în discuție*, ne îndoiim că a folosit-o direct. Corectitudinea d-lui Necșulescu se vedește odată mai mult cînd îmi trunchiază afirmațiile.

Întrebîndu-l ce părere are d-sa despre *temă*, mărturisește că „a lămurit“ această chestiune la p. 123, adoptînd explicația lui Rambaud (p. 158). La pagina indicată d-sa scrie: „Rambaud susține că, nemaî existînd vechea împărțire civilă, noua împărțire nu putea să aibă decît un caracter militar“. Resultă de aici *adoptarea*, mai ales că urmează citarea lui Constantin Porfirogenitul și a lui Gelzer? Îi mulțămim acum că întrebarea noastră l-a silit... să se declare.

D. Necșulescu se bazează pe izvoare (p. 162) și crede inutil a alerga la ceia ce numiam eu „formidabila muncă depusă“ pentru a lumina problema năvălitorilor turco-mongoli (cf. p. 158). E și acesta *un fel* de a vedea problema, pe care însă noi nu-l putem urma. Riscăm, cum e cazul la d-sa, să descoperim America a doua oară și să încurcăm lumea degeaba.

D. Necșulescu constată o nepotrivire între textul și notele mele de pe pagina 81, unde am „început să fiu enigmatic“ (p. 161). Îmi

¹ La întrebarea mea dacă restabilirea textului este sigură (p. 81, nota 3) îmi răspunde că sînt convins și eu de aceasta, fără a-mi mai da „altă explicație“ (p. 159, nota 1). Repet totuși întrebarea.

pare rău că am început să fiu și enigmatic, dar, dacă ar fi căutat să găsească explicația lipsei notelor 5 și 6 de pe aceeași pagină, ar fi văzut ca notele 1 și 2 nu se referă la textul citat de d-sa, ci sînt înseși notele d-sale din textul folosit de mine, pe care le-am eliminat. D. Necșulescu să atribuie notele mele 1 și 4 respectiv notelor 3 și 6 și să dea lămurirea cerută, care este esențială pentru caracterizarea afirmațiilor sale. Recunosc însă greșeala de tipar la „vouer“ pentru „d'avouer“ (p. 161; la mine p. 82). Pe *sic* îl păstrez totuși, pentru că nimeni nu *mărturisește* adevărul în știință, ci *îl constată*¹. Cu greșelile de tipar luptăm cît putem, dar cu buna credință a d-lui Necșulescu nu; n'o întîlnim pe teren.

„Prost“, adecă fără niciun criteriu de gîndire, și „inutil“ din recensia mea, care îl supără atît de mult pe d. Necșulescu, se referă la *lucrarea* și nici de cum la *persoana* d-sale. Tot astfel și „inconștient“ (cf. p. 159) are în vedere *metoda* d-sale de lucru, cînd ia citatele de la alții. Dacă epitetele nu sînt bine alese, și-mi pare rău că n'am căutat altele în dicționare, cel puțin d-sa trebuia să fie mai fericit în alegerea lor și să răspundă de unde a luat *dumnicense* în loc de *dubnicense* și celelalte (v. recensia mea, p. 86). Îmi pare că D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București 1912, pp. 95-6, spune ceva în această privință.

Conclusia mea, cu formațiunile politice romîno-barbare din Dobrogea în secolul al XI-lea (p. 86), cu toate că-l supără pe d. Necșulescu, rămîne. Trebuie să se țină samă de ele², nu pentru că „au spus-o d-nii Iorga și Bănescu“ (p. 162), ci pentru că *au existat*. Să cetească d. Necșulescu din nou *izvoarele* și se va convinge, dar trebuie să lase la o parte spiritul de opoziție. Truda sfîrșește totdeauna prin a fi ridiculă.

D. Necșulescu găsește cu cale să răspundă numai la aceste obiecțiuni, așa cum se vede. Dar la celelalte? Expunerea lipsită de cronologie.

¹ „Distinguer le bien du mal, séparer le faux du vrai, est le premier devoir de l'historien“, spunea F. Lot, *Les invasions barbares*, I, Paris 1937, p. 10.

² Unde vede d. Necșulescu compromis între „formațiunile politice romîno-barbare“ și „oricare ar fi originea șefilor lor?“ (p. 163). Dispare *etnicitatea* Ungariei dacă are de suveran un Angevin? A dispărut China dacă a avut de împărat pe Tatarul Kubilai? Au dispărut Grecii, Bulgarii și Sirbii dacă li-a fost conducător suprem Sultanul? Pentru a înțelege aceasta mai trebuie și altceva decît spiritul de antitesă: sînt necesare cunoștințe, cit de elementare, de istorie universală, și ceva mai multă inteligență.

stilul: ce este prosperitatea *națională*, cum și cînd părăsesc Pecenegii *locurile pustii ale Bulgariei*, dacă erau sau nu avangarda Turcilor selgiucizi, care era domnul lor de invazie, de ce origine este d. Darkó, unde este expusă părerea lui Kolubinski, de unde știe care erau teritoriile stăpînite de șefii barbari, e material (oriental și occidental) care i-a rămas necunoscut; observațiile: despre *theme* (p. 84), cîți ani are un secol, despre faptul dacă este Vasile Bulgaroctonul ultimul Împărat din familia macedoneană, despre cum face citatele, ce a folosit direct (cf. *Chronicon Dubnicense*, Skylitzes, Bernold, Kolubinski, Rambaud, etc.) și atîtea alte întrebări pe care nu le mai reproducem. La *acestea* trebuia să răspundă.

Nu fac apologia științii pure. Acesta e apanagiul d-lui Neșulescu (cf. p. 131: „patriotismul în știință, rău înțeles“). Citatele mele stau mărturie de ceia ce fac. Dar d-sa n'a înțeles ironia contrastului între axiomele sale, pe care continuu le-am scos în evidență, și felul în care lucrează (cetitorul e rugat să nu creadă că e vorba de *metoda* sa de lucru). Din potrivă, noi credem că rămînem neînterupt supuși greșelilor, de aceia și sîntem bucuroși cînd ni le îndreaptă cineva cum trebuie. Cu acest gînd am cercetat și eu întîia lucrare a colegului meu de Universitate, dar d-sa, în această a doua lucrare, nu răspunde decît la cele de mai sus, care se vede pe ce picioare stau.

Chiauit cumplit de infirmitatea incapacității de a răspunde, d. Neșulescu ține să inaugureze în știință un nou gen. În loc să dea răspunsul la ce este întreat, face ca Ovreiul strîns cu ușa: la o întrebare răspunde cu alta. Avînd acest strălucit exemplu de urmat, d-sa imi pune cîteva întrebări cu privire la o lucrare a mea (*Predosloviile cărților românești*, I). Se pare că a avut intenția să arăte cît de neinformați sînt (și eu), cu toate că nu mai sînt la începutul carierei mele istorice¹ (cf. p. 163). Aceste întrebări se referă la unele note „cuenite“ (de unde o fi scos cuvîntul, de-l pune în ghilimele?) din broșura mea. Le luăm pe rînd.

Mă întrebă de ce la explicații (p. 126) nu amintesc cuvîntul *evangheliar*, ci spun numai că *evanghelie* înseamnă „veste bună“. Apoi adaugă că dau „explicații diferite: p. 26, 31, 32: *Evangheliarul*

¹ De aici, p în tangentă, scusa greșelilor *întîii* sale lucrări? Ni pare rău că recensia ce l-am făcut a provocat o *a doua* lucrare, care nu se deosebește de *întîia* decît prin lipsa totală de informație și de bună credință.

cuprinde cele patru evanghelii; la p. 42, 43: Evangheliarul este pentru d. Sacerdoțeanu Evanghelia în genere, adică „vestea cea bună“ p. 163). Și „va să zică Evangheliarele de care se ocupă d. Sacerdoțeanu nu sînt în realitate decît Tetraevanghelele, iar nu Evanghelii, cum le numește d-sa, pp. 42, 43, de și din epilog reiese clar numai că editorul nostru ignorează acest lucru“ (p. 164). Așa reproduce d. Necșulescuși iată ce spun eu în locurile indicate: p. 126; „*Evangheliie*, Tetraevanghel, Blagoveastie, Împătrită Bunnăvestire: *evanghelia* înseamnă pe grecește „veste bună“. Cuprinde viața lui Isus Hristos scrisă de cei patru evangheliști, Matei, Marcu, Luca și Ioan“; p. 26: Cuprinde cele patru Evanghelii în românește, dar cu explicații în slavonește“; p. 32: „Cuprinde Evangheliile și explicații pentru cetirea lor“; p. 42: „Evanghelia din 1562“; p. 43: „tipărește această Evangheliie la Alba-Iulia în 1579“. Titlurile, la paginile amintite, sînt acestea: „Evangheliar slavonesc, de Coresi (1579)“ (p. 42), și „Evangheliar slavonesc de Lorinț (1579)“ (p. 43), așa cum este și în *Bibliografia românească veche*, n-1 23 și 24, citată de mine la pp. 18-19, cu care d. Necșulinu s'a ostenit să confrunte (de bună samă că nici n'o cunoaște), în graba sa de a aduna acușaii închipuite, chiar și cînd e vorba de o greșeală de tipar, ca 1512, în loc de 1545, Dacă din „epilog“ reiese titlul de „Tetraevangheliie“, știe d-sa cum era pe foaia de titlu în cartea pe care *au văzut-o* editorii? Unde este probitatea d-lui Necșulescu? Ce e greșit din ce am dat? În notă am arătat echivalența numirilor (și despre aceasta chiar d-sa spune, împrumutînd de la alții: „Iar Evangheliar nu este decît alt termen pentru *Evangheliie*“ (p. 163-4); a urmat punct și virgulă pentru a da traducerea cuvîntului *evangheliie*. În explicațiile din subtitluri am arătat că e vorba de Evanghelii și de *lămuriri pentru cetirea lor*. Trebuia să dau „lămuriri liturgice“ elevilor de liceu, cărora mă adresam cu acest buchet de frumoase pagini de literatură veche românească? D. Necșulescu se întrebă: „Unde este biografia de care d-sa face mare paradă, cînd e vorba de alții“ (p. 164)? Am dat-o, atît cît era nevoie, la sfîrșitul *notei introductive*; cealaltă, specială, orice cap, cît de puțin inteligent, nu o caulă în cărți de popularizare, ci în cele de temeiu, pe care trebuie să se bazeze cele d'intîiu.

Datele *Octoihului slavonesc* (pp. 38-9; îndreaptă însă „1570“ în „1574“) spune că le dau „fără nicio justificare“ (p. 164). Justi-

flcarea e în frunte (p. 38): „A fost tipărit în două părți... Această din urmă parte e tipărită în anul 1575 (= 7083)“, prima fiind în 1574 (v. și *Bibliografia veche românească*, n-le 17-8). Urmează o subtilă ironie (cine ar fi crezut!): „o cîntare se cîntă, nu se face“ (p. 165), care mă desarmează; însă mai adaugă: „Liturghierul slavonesc... cuprinde, după d. Sacerdoțeanu (și mă citează): „rînduiala slujbei, slujba după Sf. Ioan Gură-de-Aur și Vasile-cel-Mare“ (p. 63). Pentru d. Sacerdoțeanu slujbă și liturghie e tot una (p. 164). Ce pot eu să-i spun d-lui Necșulescu? Sînt eu de vină că l-a lipsit Dumnezeu de spiritul de observație? Cuvintele mele citate sînt luate de la diaconul Șerban, care fiind numai fiul diaconului Coresi (și nu doctor în litere, cu tesa *Ipotesa formațiunilor politice romîne la Dunăre în sec. XI*, ca d. Necșulescu), așa a scris în cartea pe care s'a ostenit s'o tipărească *el*: „rînduiala slujbei (c. 1, f. 4 v), slujba după Sf. Ioan Gură de Aur (c. 3, f. 3)“, etc (v. *Bibliografia veche românească*, I, n-l 32, p. 99, jos). Nu mă văd în stare să-l fac pe d. Necșulescu să priceapă că am scris ce era scris în cartea celui care a scris-o (cum dau editorii), și nu ce ar fi dorit d-sa să fie scris.

Pentru mine *taha* însemnează „umilul“, ceia ce este „interpretare nouă dată de d-sa, cînd în realitate însemnează „chipurile“ „vorbă să fie“, „pro forma“, etc.“, zice d. Necșulescu (p. 164). Deci, pe românește trebuia să spun: „eu, nedestoinicul Silivestru, vorbă să fie eromonah“ (p. 74), cînd se știe că orice călugăr își zice cu smerenie: „nevrednicul, umilul“. Dar aici d. Necșulescu mai are și îndrăzneala minciunii sfruntate, trimetîndu-mă la explicația lui D. Russo, *Elenismul în România*, București 1912, pe care n'a cetit-o, ori, de a cetit-o, n'a înțeles-o, ceia ce e și mai rău pentru inteligența sa critică. Russo, chiar la locul unde mă trimete d. Necșulescu, își încheie exemplul cu acest Silivestru care „se considera ca *nevrednic ieromonah*“ (p. 27 și nota 2). D. Necșulescu bate orice record de rea credință.

Răspunsul se încheie cu evidențierea pleonasmului meu pentru nomocanon: „lege, canon de legi“ (p. 164), unde recunoaștem că are dreptate: e mai bine „culegere de legi“. *Suum cuique*.

Iată cum denaturez eu adevărul și cum îl servește d. Necșulescu. Întreb pe d. Necșulescu dacă a mai rămas vre-o acusație fără răspuns. Dar mă întreb și eu cum rămîne cu *știința pură*, pe care

o cultivă atât de bine, cu trucări, eludări, lipsă de informație și mai ales minciună?

Înțeleg acum de ce mă întreabă pe mine ce am răspuns d-lor Mutafčiev și Darkó¹ (p. 162). Îi răspund acum: li-ați răspuns dv. cu minciunile faimoaselor elucubrații din ambele opere ce ați comis. Să vă fie de bine, dar încetați de a crede că prin pregătirea și „metoda“ d-voastră de lucru² sînteți în stare să atacați atari subiecte.

A. Sacerdoțeanu.

DĂRI DE SAMĂ

Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. III, *Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, București 1938.

Foarte importanta lucrare a d-rului Samarian ajunge prin acest masiv volum la Regulamentul Organic, supt care recolta va fi cu mult mai bogată.

Un întâiu capitol tratează despre ceia ce poate numi pe acest timp „asistența săracilor“. Se află la un loc știri din diferite epoci. Pentru întâia oară se înseamnă, încă pentru secolul al XVI-lea, leproșii, pomeniți în privilegiile domnești, și se relevă faptul că „mișel“ și „gubav“ în pravile au sensul de „lepros“. Mișeii din actul lui Petru Rareș, — dar e numai o traducere, — cari sînt așezați într'o anume parte a lașului sînt fără îndoială calici, nu „infirmi“. Osebirea dintre „mișei“ și „săraci“, numiți așa, nu mi se pare că s'ar putea reține integral pentru „calicii“ lui Mihai Viteazul, aceștia în adevăr infirmi (am citat „calic de o mină“): a se vedea, pe lîngă ce se spune la pagina 22, actul ce am tipărit de curînd în *Mem. Ac. Rom.* Păreră contrară pentru „mișei“ e expusă pe larg

¹ Pentru problema atacată de acești prieteni ai d-lui Necșulescu, ale căror „acusații“ ne interesează din curiozitate, trimetem la lucrarea noastră, *Considerații asupra Istoriei Romînilor în epul mediu*, București 1936. Pentru noul prieten ce și l-a cîștigat, trimetem iar la articolul nostru, *M. Domanovszky et l'histoire des Roumains*, în *Revue de Transylvanie*, V (1939), pp. 3-26.

² De cum l-a „înțeles“ d. Necșulescu pe d. Gh. Brătlanu însuși, ale cărui concluzii le împrumută nemărturisit, trimet la *Precisarea* făcută în același număr cu *Ipotesa* din *Revista Istorică Romînă*, VII (1937), p. 249.

de autor. *Cerșitori*, în loc de *cerșori* e pentru eufonie. Pentru „săracii“ din Cîmpulungul muntean cu străvechi privilegii de scutire, un act de la Matei Basarab, pp. 23-4. Și aici teoria infirmității de războiu: în adevăr e vorba de „șchiopi“, dar și de „gîrbovi“ (p. 23), cari nu pot fi de războiu. Se trece la săracii de pe la mănăstiri (nu așezați, ci veniți la pomană) și apoi la breasla cerșitorilor. Interesantă și mențiunea relevantă, cu privire la Ștefan-cel-Mare, pe pagina 27. Îndată ajungem la secolul al XVIII-lea, care nu însemnează în această privință decît desfacerea legăturii cu Biserica și introducerea față de cerșitori a unor principii de ordine, pe de o parte, de filantropie, pe de alta. Dar măsura lui Vodă-Hangerii de a trimete pe cerșitori la mănăstiri (p. 39) ar fi un argument împotriva părerii mele despre „calicii“ de la Cozia.

Capitolele II și III privesc tot asociațiile de ajutor, cu ale lor „cutii“ supt Fanariofi. Breslele acestea sînt de sigur galițiene, cum o arată și numele de *bratsvo* pentru „frăția“ lor. Se ajunge astfel la spitale. Asupra „bolnițelor“ am dat la Congresul de medicină din București o notiță, scoasă din revista mea francesă. Se notează încă de pe la 1700 datoria găzduirii în mănăstiri a celor ce vin „spre vedere și închinare“ (p. 55). Numai Fanariofii, cu alte idei, s'au putut gîndi a impune oficial, în locul vechii trapezării, „un tractir“ (după Ruși), „adecă un han“ (după tradiția de milă turcească, a cării parte trebuie subliniată) Și icoanele tămăduitoare (de aceia, de sigur, numele de Turbați, trecut și asupra satului): aici e o tradiție care trimete, în fund, la Epidaurul lui Apollon tămăduitorul și la casele de bolnavi ale moscheilor pe mormîntul unui santon făcător de minuni. Bolnița ajunge a fi, la mănăstiri, și cimitirul.

Despre nebuni se vorbește deosebit. Cu privire la prima întrebuințare, într'un document de la 1619, al lui Gașpar Gratiani, a cuvîntului *spital*, cred că, dacă el se află în original, care trebuie să fie slavon, nu trebuie să ne gîndim numai la Grecul *σπιτάλι*, după venețianul *ospedale*, ci și la faptul că Radu Mihnea, crescut și la Veneția, a putut introduce, poate acest cuvînt chiar, însă, oricum, *noțiunea așezămîntului în oraș chiar* (e vorba de Suceava; a se rectifica numele ctitorului, Mitropolitul Anastasie *Crimcovic*, nu „Brincovici“; p. 73). Se reproduc așa de prețioasele știri din catastiful pe 1732-40 al spitalului Colții, catastif

care ar trebui tipărit întreg (pp. 83-7): „Cîrstian hirigul“ e hirigul sas Christian Maler.

De aici înainte, spitalele sînt luate rînd pe rînd, pînă la cele mai mici amănunte. Se întîlnesc și biografiile prețioase, în legătură cu conducerea lor: asifel a lui Nicolae Trăsnea (pp. 128-9). Pentru fabrici era de consultat și materialul ce am adunat în cartea mea despre industrie și meșteșuguri: poate să fie scăpat ceva într'un loc și în altul. E o întrebare dacă biserica Amzei, care nu e veche, n'ar fi o ctitorie a Ceaușului Amza de la pagina 151. Asupra ctitoriilor lui Ionașcu de la Slatina este o lucrare deosebită, în legătură cu școala, de institutorul Poboran. Spitalele ocupației rusești, după alte norme, ar merita un studiu anume; e curios că niciodată Austriei n'au avut, în anii de ședere la noi, astfel de așezăminte.

Un capitol anume e consacrat operei simultane de reforme civile a Domnilor Alexandru Ipsilanti și Grigore Ghica: *aici e spiritul occidental peste cel bizantino-fanariotic, influențat de marea filantropie turcească*. Lui Ipsilanti îi face cea mai mare onoare întemeierea acelei orfanotrofii, de care vorbea numai teoretic Dimitrie Cantemir (p. 239 și urm.), dar din măsura, citată, a lui Mihai Viteazul se vede că la mănăstiri se creșteau și copiii „calicilor“. Găsim pe Manea Brutarul, ctitorul bucureștean, ca „seimen bulucbășesc din breasla Spătăriei“ (p. 253. Instituția de ajutor a „sărmanilor evgheniți“ e de pus alături (p. 259) de cea similară de la Stockholm. O imensă operă, uitată, o îndeplinesc pentru toți nevoiașii Fanarioții; p. 259 și urm. După ce Ipsilanti impusesese medicilor de spital a căuta pe săracii de afară, Alexandru Moruzi creiază, la Munteni, *medicul de oraș, care nu exista în Apus*; p. 269. De mult erau medicii școlari numai la noi. Alături, un doctor Constantin Caracaș se gîndește la *asanarea închisorilor*; p. 295. Curios termenul de „sempt“ pentru cercul medical; pp. 299-301 (de la „exempt“?). Inspectorii apar ca „privighitori“, și va fi o Casă a Privigherii, cu efori; p. 301. De la vechii Romani, prin Turci vine grija de apă bună; pp. 353 și urm., 425 și urm. Bunăvoinții și priceperii lui Chiselev li se consacră pe dreptate un larg capitol. Pentru noii medici germani să se adauge materialul din Memoriile pastorului Neumeister (v. această revistă, n-1 trecut).

Din acest imens material se vede că și în acest domeniu am realizat o sintesă în care Bizanțul, ca și Sub-Bizanțul slav și otoman,

se unește cu inspirații apusene, directe și prin Ruși, și cu nota fundamentală de milă a poporului nostru.

* * *

Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Cobortorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos* (ed. Ac. Rom.), București 1938.

Generalului Rosetti nu i-a scăpat din vedere nimic cu privire la membrii, așa de numeroși, o armată întregă, ai familiei sale. Se renunță la originile fantastice care s'au iscodit: de fapt Rossetto, din Rosso, înseamnă, în Italia, ca și în Levant, „Roșcovanul“ același lucru ca, în franțuzește, Ronsard (= Roussin) și, în românește, Murgu. Când se vorbește de blason, cu cele trei rose, poate moștenire italiană, dar mai curînd dat contelui de Imperiu Nicolae Roset, se pomenesc cele spuse de părintele autorului despre curțile de la Pribești (Vasluiu), clădite de vestitul Iordachi Roset, pe care le-am vizitat de curînd și care vor fi obiectul unui studiu, pe care-l merită pe deplin, al Comisiunii Monumentelor Istorice (pentru șederea acolo a lui Vasile Roset, p. 136).

Lucrarea, de migăloasă genealogie, nu odată intră în domeniul mai larg al istoriei. Se vorbește de Ecaterina Doamna, căreia-i atribuii un rol politic și din cauza ctitoriei ei de la Frumoasa și din cauza testamentului ei (pp. 18, 73). Bibliografia primului Iordachi e un model de sigură minuțiositate, dar litera inscripției de la 1688 pentru Zamfira, soția lui Gheorghe Marele Vistier, — v. p. 39, nota 6 —, nu se poate tăgădui. Pentru soția apuseană a contelui Nicolae, „Herula (?) Lucreția de Caruga“, știrea dată de Șt. Grecianu ar trebui verificată. Au scăpat autorului scrisorile lui Nicolae Roset din *Studii și doc.*, V. Tot așa testamentul Ecaterinei Roset-Mavrocordat, în *Rev. Ist.*, III. La pagina 77 și aiurea se dau inedite, întregi sau în largi fragmente. Se va afla și biografia lui Manole-Vodă, fiu de Rosetină și a „preotului“ (?) Gianî; p. 108. O scrisoare politică francesă, din 1863, a lui Petrachi Rosetti; p. 118. Versuri ale lui C. Negruzzi pentru episcopul Veniamin Roset; p. 130. Pentru întâia oară se dă frumosul portret al Doamnei lui Alexandru Moruzi, fiica lui Lascarachi Roset și a Ilenei Dimachi; la pagina 138. S'a uitat scrisoarea Doamnei Elena Cuza, pe care am dat-o și în *Scrisori de femei*.

* * *

Vasile Grecu, *Izvorul principal bizantin pentru cartea cu învățături a diaconului Coresi din 1581: Omiliile Patriarhului Ioan XIV Caleca (1334-1347)*, ed. Academiei Române, „Studii și Cercetări“, XXXV, București 1939.

D. Vasile Grecu a avut norocul, meritat, de a arăta că vestita Cazanie munteană tipărită la Brașov în 1581 e tradusă după opera Patriarhului constantinopolitan Ioan Kalekas, din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Descoperirea s'a făcut prin cunoașterea de autor a *manuscriptului inedit* în care se păstrează opera bizantină. Pe lângă manuscriptul de la Muntele Athos d. Grecu a găsit și unul, complet, în Biblioteca Academiei Române; un al treilea e la Biblioteca Națională din Paris, pe lângă al patrulea în insula Chalke. Bine înțeles a fost la mijloc o traducere slavonă, care mai e, poate, încă de găsit. Se reproduce în paralel o parte din primul original cu o traducere nouă.

* * *

Alex. I. Băleanu și C. A. Stoide, *Documente moldovenești privitoare la familia de boer Neaniul, cu un studiu*, Iași 1938.

După ce se dă o cercetare amănunțită a rostului istoric al familiei Neaniul (originea numelui e neclară), care nu s'a ridicat niciodată prea sus, rămânând legată de moșia ei, se urmează cu un număr de acte, care, de fapt, privesc, începînd de la 1603, mai mult satul de cumpărătură al întemeietorului familiei, venit, probabil, de aiurea, Tomești, veche așezare de răzeși. Vinzarea către „Neaniul pîrcălabul“ e din 1628 numai, și după aceia oamenii luptă ca să păstreze cît pot mai mult din moștenirea lor. Dar cumpărăturile străinului urmează, cu atît mai mult, cu cît simplul Vornic de Poartă ajunge a fi calificat de boierii mari: „prietenui nostru“, „fratele nostru“. Pentru cîțiva taleri de argint, o lume întreagă de tovarăși în stăpînire îi dau ce au moștenit de la înaintași. El biruie și pe călugării de la Voroneț. Așa trece stăpînirea la Gavril Neaniul și la Constantin Costin Neaniul, mutat la Munteni, asupra căruia a se vedea și a mea *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*.

În reproducere, de ce „arhiiepiscopă“, „episcopă“ ?

* * *

Ilie Corfus, *Documente polone privitoare la Domnia lui Simion Movilă în Țara-Românească (din Codrul Cosminului, IX-X)*.

Se aduc și fapte noi cu privire la scurtul și tulburatul capitol

pe care Simion Movilă l-a introdus în istoria Țării-Românești. De altfel, întrebându-se toată biografia, studiul merge și până în ultimele anăunțe.

Unsprezece anexe scoase din arhive polone fac și mai prețioasă această cercetare. Vedem pe regele Poloniei muștrind pe vasalul său pentru că a ucis boieri devotați Hatmanului Zamoyski ca Udrea și Negrea: *el reclamă ca suveran dreptul de a-i cerceta și judeca* (1601) (no. I). Scrisoare fără mare importanță către Vodă-Ieremia, no. III. Pașaport pentru Radu Buzescu, însărcinat să impace pe Simion cu dragonii lui (no. IV). Ioan Potocki, comandantul militar la noi, cere Pașei Ahmed să nu aducă peste Domn pe Radu Mihnea (no. V; cf. și no. VI: *mitiori ingenio, nu inittiori*). Regele Poloniei ia măsuri contra planurilor lui Marcu-Vodă, „un Român” (Woloszin nu e, aici, Moldovean), care cu 10.000 de oameni stă să treacă munții (no. VIII). Simion trimete, în Octombrie 1602, la rege pe Vasile Clucerul și Voicu Vistierul: părăsit de Tarnowski, care-i lasă doar 300 de Cazaci, a fost gonit de Buzești (n'a fugit însă în „rochie”). După mai multe peripeții, la a doua întoarcere a Domnului răspins în Moldova, necredinciosul camarad refuză să ajute. Pe când Moldovenii lui Orăș luptă, Polonii se dau la prădăciuni, — și la biserici —, de care n'a scăpat nici Marele Logofăt Teodosie, căruia i s'au luat câteva mii de galbeni; aceasta de și lefitele se plătiseră până într'un ban, chiar și celor cari merseseră în Ardeal ca mercenari și căzuseră în robie la Basta. Din cauza lui nu și-a putut trimete Simion în Moldova Doamna și copiii. Buzeștii au fost îngăduiți să între în Moldova, jăfuind; noroc că a venit un sprijin de la Moldoveni și Tatars. S'a mers până la încercarea de a-i tăia Domnului sforile cortului. A trebuit ca Potocki și Ieremia să apară, dar nici atunci n'a ascultat Tarnowski, care a smomit și pe Cazacii lui Ieremia. S'a prădat lașul, cu însăși Curtea domnească. Acestea supt ochii a trei ceauși turci (no. IX). Și boieri munteni întâresc plîngerea: ei se presintă ca vechi credincioși ai regelui, la care au trecut, părăsind pe Mihai Viteazul; li s'au vîndut la Turci și Unguri averea (no. X). În schimb, Sigismund al III-lea cere plată pentru acești ostași (no. XI).

* * *

Roger Bigelow Merriman, *Six contemporaneous revolutions* (Oxford, Clarendon Press, 1938).

Istoricul american dă în legătură lecțiile sale de la Universitatea

din Glasgow: drame istorice, care „l-au fascinat mai mult decît patruzeci de ani“. Asistăm, pentru secolul al XVII-lea, la revoluția din Catalonia (precedată de considerații asupra trecutului unei țări pe care a prădat-o nebunia vremilor noastre), la liberarea prin revoluție a Portugaliei (ca explicație, jignirea continuă a nobilimii portugheze de favoriții lui Lerma și Olivares; portretul lipsei de curaj a aceluia care totuși va fi rege), tulburarea stîrmită în Neapole de Masaniello, mare orator popular fără a putea să scrie (cearta cu guvernul spaniol începe de la imposite), ridicarea puritanilor englesi contra unui regim pentru care Carol I-iu a plătit păcate care erau și ale tatălui său. Ce mic apare alături haosul pseudo-revoluționar, cu cardinali, coconițe de Curte și magistrați pedanți, al Frondei parisiene (se subscrie la părerea d-lui Madelin că „nația“ n’avea nimic a face cu zbuiciumul acestor „suprapuși“, atît de ușurateci)! Cu totul altfel grava, severa luptă a Țărilor-de-jos pentru chestii de conștiință.

Comparînd cele șase fenomene, se caută „paralele și filosofii“ (motivul fiscal comun). Se relievează sfidarea amiralului engles Blake că „prin exemplul adus de Anglia toate regatele vor nimici tirania și se vor face republici“, până și Spania (p. 95). Se urmărește și ecoul în literatură, fără a uita pe Milton. Un capitol e consacrat diplomației. Întresante raporturile Portugaliei liberate cu Catalonia în fierbere; mai grele acelea, tulburate de chestia coloniilor, dintre aceeași Portugalie și republica olandeză. Pe larg atitudinea Franciei față de toate aceste mișcări. (Cromwell lăsîndu-se atras la negocierii cu instabilul cardinal de Retz; p. 177. Mazarin admiră pe „uriașul“ engles). La urmă, considerații asupra asemănării și deosebirilor cu revoluțiile din 1848. Judecînd efectele pornirilor de la 1848 asupra situației de azi, autorul nu poate să nu vorbească de „istoria de mase“, alături de „tehnica prin care Hitler a căpătat de fapt voturi unanime de încredere în Germania“ (p. 215), dar nu uită nici „puterea și posibilitățile forțelor spirituale ale lumii de astăzi“.

* * *

Al. Ciorănescu, *L'Arioste en France. Des origines à la fin du XVIII-e siècle*, 2 vol., Paris 1939.

Lucrarea de doctorat a d-lui Al. Ciorănescu arată, alături de un deosebit talent de formă, perfectă inițiere în literatura franceză

timp de două secole, din care caută tot ce trimete la Ariosto, naturalizat, am putea zice, încă de la început în Franța. Se observă că primele ediții ale cîntărețului glumețelor isprăvi și iubiri nu întîlniră o prea mare simpatie, dar peste cinci ani gloria vine (în vre-o șaptezeci ani, aproape o sută patruzeci de ediții). Asupra lui Clément Marot, venit ca exilat la Ferrara, nu se exercită nicio influență; era și un spirit cu totul deosebit. Dar ediții din Lyon se succedă. Rabelais îl pune lingă tot felul de proaste romane contemporane. Prin aventurile din *Amadis de Gaule* se trece la poemul italian, a cărui ironie nu s'a simțit. Cînd se ajunge la opera lui Ariosto, i se atribuie sensuri ascunse. Se poate crede că moravurile libere ale vremii au fost influențate de cetirea acestui poem? Pleiada se îndreaptă admiratoare către dînsul. Și încep traduceri și imitații. E de admis mai curînd că societatea, aceeași în Italia și în Franța, a creat acasă și a impus și aiurea pe poetul care-i corespundea.

De aici înainte se trece în urmărirea sugestiilor și reproducerilor de la un scriitor la altul. Ce lipsește ca valoare e compensat prin număr. Volumul al II-lea continuă pentru cele două secole următoare de la vechiul Balzac. Dar o societate de demnitate spaniolă și de măreție romană nu mai prețuiește atîta pe săltărețul „Homer“ al aventurilor sentimentale, pe care Boileau îl vede „autor nebunește de idolatru și păgîn într'un subiect creștin“. Și noul spirit religios e contra lui. Dar poemul se cetește totuși, și larg; și La Fontaine se așează, cu a sa *Joconde*, mărturisit, printre imitatori. Cu toată prețuirea lui Voltaire, mergînd pînă la plagiat, și „badinagiul“ secolului al XVIII-lea, Ariosto alunecă pe încetul spre opera comică și parodie. Un anume spirit de capriciu îl repune, spre sfîrșit, în prima linie.

* * *

Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774-1845*, Cluj 1939.

E o încercare fericită de a restabili bunul nume, învederat, de altfel, și prin publicații documentare recente, al primului episcop român al ortodocșilor ardeleni. Umbra lui Șaguna-i făcea rău, și, oricum, într'o vreme cînd se cerea luptă și risc, el n'avea în temperamentul său de bun cleric smerit mijloace peste aceasta; dar el reclamă pentru Romîni mai marea vechime în Ardeal (izvor

unguresc, p. 87; cf. și p. 90); certurile cu Sașii sînt de al doilea plan (p. 92 și urm.).

Se relevează încercarea din 1798, făcută de unii Romîni, de a se înlătura Bob de la Blaj și de a se face din cunoscutul vicariu Ioan Para, de la Făgăraș, un episcop al tuturor Romînilor (afirmația la d. Păcățian, în *Cartea de aur*, I, p. 149). Mai apoi vedem pe Bob susținînd candidatura lui Moga, contra protopopilor celorlalți, Nicolae Huțovici, Ioan Popovici, Nestor Ioanovici, care-și găsi rostul aiurea, și Nicolae Panovici, pe lingă cîțiva alții (p. 9).

Se dă și o înfățișare a familiei celui ales (pp. 11-2). Și despre studiile lui, care sînt frumoase: a scris *Invățătura teologhicească despre năravurile și datorile oamenilor creștini*. Îl vedem stîngherit prin condițiile oficiale și prin împrejurările de viață, așezarea la Sibiiu fiindu-i îngreuiată după putință. Se arată fundațiile ce a putut face. În ele se purta țărănește: cu picioarele pe bănci, „descins“, dînd viitorilor preoți și lecții de bună purtare (pp. 32-3, după Lupaș, în *Tribuna*, 1911, no. 219, articol uitat). Și bursieri ai lui la Universitate, p. 37.

BCU Cluj / Central University Library Cluj N. Iorga.

* * *

Dr. Ivan Duicev, Чипровецъ и възстанието презъ 1688 година, Sofia 1938.

Studiul d-lui Ivan Duicev privește în prima parte Chiprovațul și mișcarea catolică bulgară în secolul al XVII-lea, iar în partea a doua „Conștiința națională și răscoalele pentru libertate“.

Propaganda catolică și rezultatele ei sînt clar presintate arătîndu-se episcopii catolici și acțiunea lor. Catholicismul a pătruns la Chiprovaț prin minerii saxoni, cari erau aici la venirea Turcilor, mineri topiți în mijlocul populației bulgare din secolul al XVI-lea.

După rapoartele trimesilor Papei, mișcarea catolică e în plină desvoltare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea încă. Franciscanul Petru Zloiutrici vizitează regiunea și e investit în 1601 de Papa Clement al VII-lea ca prim episcop catolic al Sofiei.

I-a urmat Ilie Marinov (1623-41) și apoi Petru Bogdan, cel mai de samă represintant al mișcării culturale produse de catholicism în Bulgaria secolului al XVII-lea.

Un raport din 1625 arată că și catolicii din Țara-Românească se găsiu supt ascultarea episcopului catolic din Sofia. Episcopii vizitează regiunile noastre: Ilie Marinov vine în Țara Românească

și în Moldova la 1628, iar Petru Bogdan la 1646, ultimul făcînd un prețios raport despre cele văzute.

Dar Chiprovațul decade la finele secolului al XVII-lea din cauza ruinării minelor și a majorării extraordinare a impozitelor concesionate de Sultana-mamă, care le ridica însăși până atunci, particulărilor.

Libertatea religioasă, atît de mare, de care se bucura Chiprovațul (acolo se găsea cea mai mare mănăstire a Franciscanilor bulgari) și pentru care fusese ales drept reședință de episcopii catolici, se restrînge din ce în ce mai mult, după cum se vede din rapoartele lui Petru Bogdan, iar Bulgarii din oraș părăsesc munca în minele sărăcite și fac comerț în Țara-Românească, dobîndind privilegiu de la Domnii țării noastre. Mulți se stabilesc la noi. D. Duțev încheie prima parte cu preocupările culturale și școlare ale lui Petru Bogdan. Franciscanii din Chiprovaț dau trei episcopi, din cari notăm pe cunoscutul Petru Parcevici, arhiepiscopul de Marcianopol, și pe Anton Stefanov, episcopul de Nicopole.

În partea a II-a, d. Duțev combate, cu exemple, părerea obișnuită ce s'a făcut despre mișcările de desrobire în Bulgaria și potrivit căreia se situează răscoale numai în ultimele două secole, arătînd marea mișcare de eliberare și din secolul al XVII-lea, pornită de Bulgarii catolici.

Primele încercări datează din vremea lui Ilie Marinov, care cere ajutorul Împăratului Ferdinand al II-lea și al regelui Poloniei, Sigismund al III-lea, — ajutoare care nu vin din cauza războiului cu Suedia.

Cele d'întăiu insuccese turcești în războiul Cretei (1644-69) trezesc din nou mișcările pentru libertate, în fruntea cărora stă acum chiar Petru Parcevici. Se trimet îndată cereri pentru noi ajutoare la Matei Basarab, care e recunoscut ca principalul conducător (*come primo capo*) al întregii armate, dîndu-i-se toate lămuririle asupra pregătirilor din Bulgaria.

Matei Basarab primește și promite să expedieze îndată oștirea, acceptînd să nu distrugă principalele sate bulgare și să respecte pe șefii răscoalei. Se decide atunci trimeterea solilor la regele Poloniei, Vladislav al IV-lea, și la Veneția. Solii ajunși la Curtea Poloniei sînt primiți cu cinste mare, încărcăți cu daruri de către rege, care pregătește oștirea și proclamă pe Matei-Vodă ca „șef suprem al întregului Răsărit“. Regina e gata să ofere bijuteriile

ei pentru cheltuielile expediției. Solii nu mai sînt lăsați să meargă la Veneția, ci, pentru a grăbi lucrurile, sînt îndreptați îndărăt în Bulgaria, unde, la auzul acestor vești, e o bucurie de nedescris unește pe catolici cu ortodocșii. Dar moartea regelui polon oprește totul.

Totuși Petru Bogdan caută să mențină starea de spirit produsă, recomandînd însă așteptarea momentului oportun. Noii soli pornesc pe drumurile vechi. De data aceasta, chiar Petru Parcevici.

Regele polon Ioan Casimir promite, dar nu face nimic, Împăratul nu e dispus să strice pacea cu Turcii. Venețienii dau ajutor bănesc, și cu aceasta totul se oprește. Numai Voevodul muntean era gata în orice moment. Cel prielnic se ivește însă în 1672, cînd începe războiul turco-polon, continuat de Sobieski. Parcevici își începe din nou drumurile, dar la Viena e oprit de nunțiul apostolic papal, Mario Alberici, și nu poate pleca în Italia. Solul, după o clipă de îndoială, pleacă fără permisiune și expune Venețienilor situația din Orient, cu Domnii romîni cari sînt gata de luptă, cu popoarele din Bulgaria, Tracia și Macedonia, pregătite să deschidă lupta.

Parcevici vrea să plece la Roma, dar din nou i se interzice. Bolnav, întîrzie la Veneția și, tîrziu, cînd se hotărăște să renunțe la „titluri goale“ și să lase haina arhiepiscopală care-i crea atîtea piedeci în drumul spre Roma, primește aprobarea. Găsește totuși puterea de a pătrunde la Papa Clement al X-lea, căruia-i presintă situația, cerîndu-i sprijinul. Nu capătă însă nimic, și moare în vecinătatea Romei, la 23 Iunie 1674.

Succesele creștinilor și criza internă turcească dau posibilitatea reîncepterii răscoalelor parțiale în toată Bulgaria. Notăm pe aceia din Tîrnovo (1686), Nicopole și Silistra, dar mai ales pe cea din Chiprovaț, 1688.

Anton Stefanov, episcopul Nicopolei, e trimis de Domnul muntean la Viena și Roma în legătură cu aceasta. Se organizează cete revoluționare în tot Nord-Vestul Bulgariei. Împăratul trimete generalii săi pentru organizarea revoltei, care dispune și de o cavalerie ungără.

Noile succese creștine determină izbucnirea revoluției din Septembrie 1688. Răsculații atacă atunci Cutlovița (azi Ferdinand) „orașul turcesc“, dar sînt înfrinți de Emeric Tököly, și în luptă cad cîteva mii de creștini, restul retrăgîndu-se în Chiprovațul pe care

Tököly îl asediază. Capii răscoalei fuseseră Gheorghe Peiacevici, voevodul Bogdan, Ivan Stanislavov și Luca Andrenin. Chiprovațul fiind cuprins, represiunea fu grozavă. Cei ce nu putură scăpa cu fuga, femei, bătrâni, copii, fură uciși, ca și toți prizonierii, iar bisericile jăfuite și incendiate. Fugarii se retrag în regiunea Cîmpulungului muntean și la mănăstirea franciscană de la Tîrgoviște, unde vine și arhiepiscopul Ștefan Cniajev. Năvălirea Turcilor, arată scrisoarea episcopului Ștefanov, îi distruge însă; și aceștia fug la Brașov. Bulgarii cer Împăratului să se așeze în Ardeal, ceea ce se admite, la Alvinț, Împăratul Leopold dîndu-li însemnate privilegii.

Alți coloniști bulgari sînt aduși de Austrieci în Oltenia austriacă și așezați la Craiova, Rîmnice, Brădiceni, etc., dar trecerea Olteniei la Turci îi silește să fugă în Ardeal, la Sibiiu, Deva etc., sau în Banat, unde capătă noi privilegii.

Studiul d-lui Duicev, bine documentat, clar scris și îmbrăcat într'o formă aleasă, completează lucrarea mai veche a lui Milev (*Propaganda catolică în Bulgaria în secolul al XVII-lea*; bulgărește, Sofia 1911) și aceia a lui Miletici despre „*Așezarea catolicilor bulgari în Transilvania și Banat*“ (Sofia 1897; bulgărește).

* * *

Сборник на IV конгрес на славянските географы и этнографы („Congresul geografilor și etnografilor slavi“) (Sofia 1938).

Găsim în acest volum interesante propuneri și comunicări, mai ales acelea ale secției V (*Antropogeografie și Geografie politică*), ale secției VI (*Etnografie, Sociologie, Demografie și Antropologie*), ale secției VIII (*Geografia istorică și Istoria geografiei*).

Notăm dintre comunicări: *Asupra poziției geografice a țărilor slave* (Ivan Batacliev), *asupra Geografiei politice a Statelor slave* (St. Pawlowski), ca și *Portul litoralului albanes* (Karel Vuchar).

Interesează în special comunicările d-lui V. Sahanev (Praga) asupra nunții, motivelor naționale și asupra picturii icoanelor din Rusia Subcarpatică, unde găsim multe informații privitoare la Maramurășul nostru. Bogată ilustrație.

Comunicarea d-lui P. Caraman (singurul Român care a luat parte la discuții și comunicări) despre *Descolindatul în Sud-Estul Europei* (τὸ ξετραγούδισμα) analizează, cu numeroase exemple din folklorul român, polon, sud-slavic și grec, toate categoriile (humoristice, injurioase, etc), simple sau combinate, arătînd importanța lor din punctele de vedere etnografic, psihologic și estetic-literar.

Apoi studii despre *Urmele vechii îmbrăcăminți slave la Bulgari* (Șt. Costov), *despre cripto-creștinismul Albanesilor* (A. Uroșevici), *despre Configurația politică a țărmului european al Mării Egee, de la năvălirea Turcilor până în ultima vreme* (Șt. Șișcov).

Comunicația d-lui profesor M. Arnaudov, fostul rector al Universității din Sofia, despre secta Nestinarilor din Nord-Vestul Traciei (satele Costi, Urgari, etc.), interesează mult. În anumite zile, Sf. Ilie, Sf. Constantin și Elena, etc. cu ocazia serbătorilor religioase, a praznicelor și hramurilor ce serbătorească, și în decursul unor anumite ceremonii religioase, în complet extas, anumiți oameni (bărbați, fete sau femei) joacă pe un strat de jăratec gros de cinci centimetri fără a suferi cituși de puțin.

Profesorul Arnaudov a vizitat personal aceste sate, convingându-se de adevăr și a scris despre cele văzute în 1934 (*Очерки по българския фолклоръ*, Sofia 1934). În comunicarea de față, aduce noi detalii și explică faptele, punându-le în legătură cu culturile orientale din India și Persia.

D. Karel Kuchař prezintă *harta Boemiei din 1619 de Paul Aretin din Ehrenfeld*. CU Cluj / Central University Library Cluj

Dintre propuneri notăm: Alcătuirea unui index bibliografic general pentru toate publicațiile relative la folklorul slav; o comisie specială care să publice îndată un bun manual de etnologie slavă; urgenta colecționare a materialului folkloristic slav, care dispare sau se denaturează.

O altă comisie va avea misiunea de a răspîndi în toate școlile, instituțiile, birourile publice, etc., ortografia și justa pronunțare a numirilor slave.

Secția bio-geografică a propus ca *Uniunea geo-botanică a Carpaților* să-și lărgească de acum cîmpul de acțiune și în Balcani, numindu-se *Uniunea geo-botanică a Carpaților și Balcanilor*.

Congresiștii au făcut excursii de studiu și recreare în Bulgaria nordică, în Rodopele-de-Sud, la Rilo, etc.

Pentru folklorul românesc și cel comparat e o publicație de mare valoare.

C. Velichi.

George Potra, *Contribuțiuni la Istoria Țiganilor din România*, București 1939.

Prefața cuprinde o bibliografie. De adăugit: N. Iorga, în *Weltgeschichte* a lui Helmolt; de înlăturat; lucrarea fără valoare a lui

Calinic Pop Șerboianu, pentru moment cleric. Data venirii lor în Europa se știe foarte bine: a invasiiei Tatarilor, cari i-au cules din India, ca musicanți și potcovari. Am presintat-o odată, dar autorul nu s'a înfilnit cu cercetările mele (numai la pagina 18 o indicație anonimă, iar la pagina 20, după o mențiune în treacăt). În schimb, se admite părerea, necompetentă și cu totul perimată, că ei au fugit de „legiuirile, foarte crude, ale lui Manu“ (scrie: Manù). D. Potra adauge și dorința de „o activitate liberă și rodnică în împrejurimile întinselor ținuturi pe care le locuiau“ (?) (p. 13). Numele crede că s'a scos din „Cingari“, pe cînd am arătat că a fost dat la noi în legătură cu părul lor, asemenea cu al oii „țigaie“. Ne trezim și cu un împrumut de la „Bulgari sau Sirbi“ (la 1220...) (p. 14). „Danesii, Suedesii și Finlandesii nu li zic: „Thatas“, ci, fiecare în limba lor: „Tatari“, după condițiile în care au venit. Nici „Bohémiens“ nu-l poate explica autorul: e de fapt, după pașapoartele lor de la Sigismund Împăratul, rege al Ungariei și al „Boemiei“. Se uită, pe lîngă numele engles, Gypsies, cel de „Țigară“ în Epir. Nicio încercare de a explica numele grec de Κατσιβέλοι. Numele obișnuit ce-și dau Țiganii e numai „Rom“. Dacă ar fi cunoscut data venirii lor la noi, d. Potra ar fi înțeles, pe lîngă organizarea cu voievozi și juzi, pletele, culoarea roșă a hainei, și *danciu*, diminutivul de la numele domnesc Dan (diminutiv Danciu).

Capitolul următor e tot așa de vag și confus. Unele nume sînt rău redatę: Fabre pentru Fabri, Arnolff de Harff, Madon (pentru Modon), Chessaeus. Karl Hopf n'are o carte *Histoire de la Grèce au moyen-âge*: sînt și citații de a doua mînă. După toate păreriile, iată-l pe autor la cea finală, după „filologia comparată, mai îndrăzneată decît toți“ (*sic*), că Țiganii ar fi fost în Europa încă de la 100: „se poate ca această dată (*sic*) să cuprindă o parte de adevăr, fiindcă nu s'ar putea explica felul cum s'au răspîndit atît de răpede în toate țările Europei“ (p. 25). La pagina 26, dacă s'ar fi cunoscut Statul tătăresc în Bulgaria, d. Potra ar fi înțeles de ce în acele părți, unde și documentele apar mai de demult, Țiganii se află înainte de a fi pomeniți la noi. Și iată-l revenind, pentru a citea oară, asupra teoriei tatare: „O parte din Țiganii veniți din Moldova, indiferent dacă au fost aduși de Tătari sau nu“ (p. 26).

Nici ordinea mențiunilor privitoare la Tătarii de la noi nu e

deplină: „sălaşuri“ apar și, în *Archiva Istorică*, înainte de Ștefan-cel-Mare.

În resumat, d. Potra a vrut să dea pentru doctoratul său o listă documentară, mai multe documente inedite (156), un număr de nume, un vocabulariu, pe care nu l-a putut verifica singur. Aceasta e partea foarte utilă a lucrării sale, publicată fără supraveghere într'o colecție care se compromite adesea. De ce, cu atîta pregătire cîtă o are, a vrut mai mult¹?

Și cartea trebuia și *scrisă*.

N. Iorga.

CRONICA

D. T. Palade dă, în ediția „Fundăției regele Carol I“ (București 1939), a doua ediție din monografia sa *Radu de la Afumați*, care începuse întâiu a se publica în *Gazeta Cărților* de la Ploești. Lucrare bine informată, precisă și clară. Va servi de sigur. Astfel de monografii pe Domnii, ca acelea care privesc pe regii-Împărați germani, ar trebui înmulțite. Numele străine sînt date în forme necorespunzătoare (astfel Coriarius înseamnă Pielarul; numele ardeleni nu se pot reda în forma latină; numele ungurești din Ardeal, ca Aldiod, trebuiau prefăcut românește; nu există un castel „Huniade“; nu se poate spune „pădurea Czediniana“). Se întrebuițează pe alocuri și ineditul. Trimeterea la compilații fără originalitate poate fi un act de recunoștință, dar nu o necesitate metodică. La Bădica-Vodă s'a uitat izvorul slavo-italian pe care-l presintam în *Pretendenți domnești, Mem. Ac. Rom.*, seria I, XIX. De alminterea, rămîne ca d. Palade să descopere și *Istoria Romînilor* a mea. Importanta colecție a lui Gevay pare a-i fi cunoscută numai ca titlu. Trebuie relevată partea escelentă, răzimată pe izvoare interne, care se ocupă de familia eroului și de boierii lui (de ce Drăghici „Stoicev“, în loc de Drăghici al lui Stoica sau Stoicescu?). Cîteva ilustrații. Tabla numelor lipsește.

*

¹ E burlesc resumatul frances: „En ce qui concerne la musique, le tzigane dès son enfance et sans études fait chanter son violon. Il souffit“, etc. (p. 370). „Mais fouilli et grillé“ (p. 352).

Supt titlul *Documente de pe Valea Teleajenului din Arhiva domnului Gh. I. Cereșanu* (București 1939), d-ra Eleonora Alexiu dă aproape o sută de acte, mai ales dintr'o epocă mai nouă, care luminează datini țărănești, de o arhaică originalitate, din fostul județ al Săcuienilor.

Într'o serie de studii apărute în *România Militară*, anii 1938 și 1939, colonelul Alexandru Culici dă, într'o formă de o precisiune deosebită și cu judecată tehnică, mai multe capitole din istoria militară a Romînilor, de la Traian la Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul. Informația nu e luată din izvoare, ci din deosebite lucrări, dintre care unele, simple compilații, puteau fi ignorate. Ici și colo știri noi luate din cercetarea locală. Astfel pentru lupta lui Ștefan lângă Vaslui, dacă nu „cănțălăriile” Domnului (Cănțălărești înseamnă satul cancelariului, poate o donație a Movileștilor către Ioan Zamoyiski, cancelariul polon), nume așa de expresive, până acum neobservate, ca „Rediul lui Vodă”, dumbrava în care și-a așteptat dușmanii, Valea Grajdurilor, Poiana Cailor, Drumul Puștilor (al tunurilor) și Fîntîna Harapului, care sînt de mare folos; și amintirea „deschiderii zăgazurilor lacurilor de pe pîraul Vaslui” își are interesul. Se cunoaște Vadul Turcilor. Se conciliază deosebitele nume ale bătăliei: „la gura Racovei, la Podul Înalt, lângă Vaslui”. „Movila Racovei”, de care se vorbește, ar trebui neapărat săpată. Autorul cere ca pe locul „celei mai înalte concepții și execuții artistice în trecutul artei militare românești” să se ridice cuvenitul monument. Pretutindeni se adaugă vechi gravuri și planurile necesare.

Cum era de așteptat, articolul roeslerian al d-lui A. Oțetea, în *Insemnări leșene*, Mart 1938, a și fost întrebuițat de adversarii Romînilor. V., în *Századok* din Budapesta, LXXIII, 4-6 (p. 233), și recensia d-lui Ladislau Gáldi despre o carte a d-lui R. Seišanu.

D. Șt. Gr. Berechet publică un *Album paleografic juridic, no. 1* (Iași 1939), care începe cu probe din secolul al XVII-lea și duce până la începutul secolului al XIX-lea. El va putea servi oricărui cercetător istoric.

În *Biserica Ortodoxă Română*, Maiu-Iunie, un articol de N. Iorga despre „Mitropolia raialei turcești“. un studiu, foarte bogat informat, al preotului Ștefan Dobra despre „Sfântul Maxim Mărturisitorul în Apus“. D. Augustin Z. N. Pop adună tot ce se poate ști despre marele Mitropolit moldovean Varlaam (dar, pe alocuri, ce curioasă formă literară, cu „neamul argilos al Boloteștilor“ și alte îndrăzneți de stil...). Elemente de folklore le caută d. N. A. Gheorghiu în scrisese Mitropolitului Antim Ivireanul.

*

În frumoasa revistă a d-lui Bunescu, *Artă și tehnică grafică*, d-na Marcelle Lambrino reiea ceramica histriană. Apoi găsim: înfățișarea pridvorului bisericii din Popești-Gorunești; remarcabilul portret al Mariei, mama lui Titu Maiorescu, în costum brașovean, de Constantin Leca (articol de d-ra Maria Golescu). Se înfățișează stampe religioase de folklore ardelean (ultima e cea mai veche; unele se află și în *Arts Mineurs* ale mele după originalele în Muzeul din Vălenii-de-Munte), de d. Ioa Mușlea. D. Dan Smîntinescu culege ilustrațiile din *Indreptarea Legii* a lui Matei Basarab.

*

În revista *Moldova Nouă*, 1939, 5, d. N. P. Smochină caută elemente de limbă românească în poveștile slavone despre Vlad Țepeș (bogată bibliografie rusească). Se arată toate manuscrisurile cunoscute, unul scris la 1486 și 1490 (p. 5). Se aduce înainte un text mai bogat decât cel tipărit de I. Bogdan. Se face îndreptarea, foarte importantă, că fiul lui Țepeș care ar fi fost la episcopul de Vidin, ceia ce n'ar avea sens pentru un catolic, e la episcopul de Orade (p. 8). În *ковирек*, neînțeles până acuma, se găsește, prin desfacerea propoziției de substantiv: *ко вирек*, la birău (p. 9). Se vede din noul manuscript că forma pentru Dracul era cu articolul întreg: *Draculu* (*ibid.*). În loc de *șapcă* se zice: *cap* (pp. 10-1). *Tîrg* are, în aceeași versiune, sensul de „oraș“. Aici se dă același sens ca în românește *hranei*, și se scrie corect: *Munteani*. Se semnaleză existența unei „Povești a lui Mihail Voloșenin (Romînul) despre Voevodul valah și alți Valahi“, apoi dispărută (p. 14). D. Smochină dă tot textul și-l întovărășește de o traducere.

*

O eresie.

Ca o curiozitate lăsăm să urmeze, după o notă diplomatică adresată nouă, resumatul, dat de ziare, al bizarei comunicații făcute solemn la Atena de distinsul arheolog A Keramopulos, care, nu de mult timp, a cercetat și țara noastră¹:

„D. Keramopulos a început prin a sublinia că problema etnografică a „Cuțovlahilor“ trebuie să fie studiată mai cu luare aminte de știința greacă, *întru cât populația Greciei cuprinde în sinul ei un număr însemnat de „Cuțovlahi“*.”

„Președintele Academiei, care a funcționat pînă în timpul din urmă ca profesor de arheologie la Universitatea din Atena, a dezvoltat apoi tema sa, care ține să ajungă la concluzia: „*Cuțovlahii*“ *sînt Greci cari și-au uitat limba*.”

„Lămurind originea cuvîntului „Cuțovlah“ prin derivare de la turcescul Chiuciuc-Vlah², adică Valahii Mici, spre deosebire de Valahii Marii Valahii³, adică ai României de astăzi, d. Keramopulos adaugă că numele de Valah derivă, la rîndul său, de la egipteanul „fellah“, cuvînt de origine semită, trecut de la Egipteni la Evrei și pe urmă la Romani, cari au denumit cu acest cuvînt populațiile agricole ale Imperiului⁴.”

„De asemenea președintele Academiei ateniene afirmă că denumirea de „Aromin“, care amintește cuvîntul de Roman ca și cel de Rhomaios (Grec), nu exprimă naționalitatea, ci, așa-zicînd, o calitate politică, aceea de „cetățean roman“. Dacă limba „Cuțovlahilor“ este latinească și vine din Italia, „Cuțovlahii“ însă, cari locuiesc în munți, în regiuni foarte sărace, nu puteau fi coloni romani, de oare ce Roma nu trimetea colonii săi în regiuni aspre, în care ei aveau să lupte cu greutățile vieții de toate zilele⁵. Confe-

¹ Ședința solemnă anuală de la 29 Decembre 1938.

² N'a existat nici cuvîntul, și nici etimologia nu se poate susține. — N. I.

³ Există „Valahia Mare“ și „Valahia Mică“, dar nu și „Valahi Mari“ și „Valahi Mici“, — N. I.

⁴ Etimologia egipteană contrazice tot ce a ajuns a ști filologia, și niciodată Romanii n'au numit pe țărani din Imperiu cu termenul, neexistent atunci, de „Valahi“. — N. I.

⁵ Ipoteza mea că e vorba de o penetrație populară e singura care înlătură greutatea. Din orașeni nu se fac ciobani, și vice-versa. Pe malul stîng, populația rară a cetăților s'a usat cu vremea, de și nu în total, și a rămas lumea dacă, romanisată, a satelor, adăugîndu-se Dacii liberi, Carpii, și ei în mare parte romanisați. — N. I.

rențiarul conchide deci că „Cuțovlahii“ nu vin din Italia, ci sânt pur și simplu Greci latinisați¹.

„Combătînd apoi teoria lui Roesler, academicianul elen se îndoiește că funcționărima și nobilimea romană, care s'a retras, supt Aurelian, din Dacia Traiană, a putut să fie atît de numeroasă, încît să ocupe toată Peninsula Balcanică și să înfrunte influențele eterogene ca să supraviețuiască, în chip de „Cuțovlahi“, pînă în ziua de astăzi².

„Combătînd de asemenea teoria d-lui Teodor Capidan, d. Keramopulos subliniază că, dacă ei, „Cuțovlahii“, ar fi venit în Macedonia ca biruitori și cuceritori, ar fi ocupat cele mai bune regiuni ale Greciei; ei nu s'ar fi refugiat în ținuturile muntoase ca niște „exilați“ și „pedepsiți“. Cuceritorii se impun și nu se supun greutăților vieții. Iar, dacă ar fi venit ca emigranți agricultori sau păstori, n'ar fi avut niciun motiv să-și părăsească patria primitivă, Nordul Peninsulei Balcanice, cu cîmpiile sale rodnice, spre a veni în sărăcia munților sterpi și în cîmpiile înguste ale Greciei³. Pentru savantul elen, „Valahii Macedoniei“ nu sînt nici Romîni, nici Italiani.

„D. Keramopulos combate de asemenea afirmațiile cronicarilor bizantini Kekaumenos și Ana Comnena, cari susțin originea daco-romană a Macedo-Romînilor, socotește șubrede teoriile lui Jireček și Thomson și răspinge pe jumătate teoria lui Tomaschek, afirmînd că Bessii, cari, după Tomaschek, au dat naștere, în unire cu coloniile romani, „Cuțovlahilor“, n'au fost Daci⁴.

„Spre a ajunge la conclusia, la care ține în chip deosebit, că, pentru d-sa, „Cuțovlahii“ sînt „Greci latinisați“, președintele Academiei ateniene examinează limba vorbită de „Cuțovlahi“. După ce mărturisește că această limbă este latină, aduce afirmația d-lui Iorga că limba „Cuțovlahilor“ este un dialect al limbii romîne⁵. „Un Cuțovlah nu se poate

¹ Dar Grecii erau cetățeni prin excelență și nu puteau ajunge ciobani. — N. I.

² Nimeni nu s'a gîndit a face din acești strămutați tîrziu strămoșii Romînilor din dreapta Dunării. — N. I.

³ Dar străbaterea venia, nu de la Nord, ci din Apusul italian, care ajungea să nu mai poată îngădui pe țaranul liber și încă mai puțin pe păstorul transhumant. — N. I.

⁴ Bessii erau unul din principatele triburi ale Tracilor de la Sudul Dunării. — N. I.

⁵ Am făcut altă afirmație, acum treizeci de ani, în *Geschichte des*

înțelege cu un Român, așa cum un Grec nu se poate înțelege cu un Frances“, spune conferențiarul, care explică apoi astfel asemănarea care există totuși între limba vorbită de „Cuțovlahi“ și limba românească: supt Romani, supt Bizantini și supt Turci, popoarele Peninsulei Balcanice comunicau nestingherite între ele, întru cât, supt aceste regimuri, Peninsula alcătuia o entitate politică și economică întreagă. Ciopirțirea acestei entități de către granițele de astăzi ale țărilor balcanice au împiedecat comunicarea politică și economică între popoarele Peninsulei. De aceia conducătorii actuali ai țărilor balcanice se străduiesc să atenueze (?), în măsura posibilului, granițele politice și economice, spre a-și ușura traiul și a favorisa conservarea națională¹.

„Subliniind încă odată că părerile Istoricilor și psihologilor străini, ca și ale cronicarilor bizantini cu privire la „Cuțovlahi“, sînt neargumentate și necorespunzătoare realității și afirmînd stăruitor că *Macedo-Romîni* sau, — cum spune, — *Valahii Macedoniei n'au nicio legătură cu „Valahii din România“ și, chiar dacă s'ar înrudi, ar fi rude în gradul al doisprezecelea, și nu al doilea, adevcă frați*, d. Keramopulos expune părerea d-sale proprie, care este, de altfel, părerea tuturor² intelectualilor eleni, și anume:

„La 22 Iulie 166 înainte de Hristos, Paulus Aemilius învinge la Pydna pe ultimul rege macedonean, Perseu, care e dus în captivitate la Alba Longa. Macedonia este atunci împărțită în patru ținuturi administrative: în trei din aceste ținuturi a fost nevoie de „jandarmi supraveghetori“ (*praesidia armata*), de oare ce aceste ținuturi aveau drept vecini popoare barbare. Fortărețele create cu acest prilej au fost păzite de așa-ziii „păzitori ai munților“, adevcă ai munților Macedoniei, în cari locuiesc astăzi „Cuțovlahii“.

După proclamarea Macedoniei ca provincie romană, „praesidia armata“ sînt recutate dintre indigenii locuitori ai munților. Aceștia, ca funcționari ai Statului, erau nevoiți să învețe limba latină, lepădîndu-se de limba greacă. Din cinci în cinci ani, jandarmii supraveghetori erau înlocuiți cu alții. În felul acesta s'a format

rumänischen Volkes, ca sprijin pentru negarea teoriei întoarcerii Romînilor din Balcani. Mă înșela vocabulariul; filologii m'au lămurit că anatomia și fiziologia sînt aceleasi la dialectele românești. — *N. I.*

¹ Niciodată intercirculația n'a atins țesătura limbilor. — *N. I.*

² Nu, din fericire, a tuturoră. — *N. I.*

o întreagă clasă de funcționari ai forței publice, vorbind limba latină și locuind pe crestele munților, unde erau așezate fortărețele. Astfel au luat naștere, după arheologul grec, „Cuțovlahii“, prin latinisarea unei populații elene.

«„Praesidia armata“ fiind destiintate după Iustinian, „Cuțovlahii“ au trebuit, ca să poată să se întrețină, să se dedice creșterii viteilor rămânând pînă astăzi păstori¹.

„Încheierea conferinței d-lui Keramopulos este următoarea „Cuțovlahii“ sînt Greci curați, cari și-au jertfit numai limba, rămînînd Greci ca suflet și ca sînge. Locul lor este în familia greacă. Ei poartă cea mai veche rană a elenismului: pierderea limbii lor. Ei sînt cei mai vechi luptători ai Grecilor, înzestrați cu virtuți nobile, care, ca și sîngele și sufletul lor grecesc, se afirmă puternic, indiferent dacă și-au pierdut limba“.

N. Iorga

NOTIȚE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

O mențiune a Chiliei, „la Jheli“, de unde și o scrisoare, într’o afacere de comerț. E vorba de lină de la „Licostomo“, trimisă la Chios, și de trei burdufuri de brînză, cu aceeași destinație; orga, *Notes et extraits*, V, p. 294, no. CCCXL.

*

Pentru larga întrebuițare a titlaturii etnice de Walh, *Walah*, v. și Albert Sjögren, în *Studia neophilologica*, XI, 1-3 (*Mélanges Emanuel Walberg*), p. 211, nota 1. Acolo se arată că termenul *Gaule* nu e din *Galia*, care dă *Gaille*, ci e creat în secolul al XII-lea de poetul Wace, după localitățile *La Gaule* din Normandia.

*

Ca legături ale României cu Suedia, traducerea poesiei populare românești de C. V. A. Strandberg (*Talis Qualis*), *Dikter*, II, 1878. De dînsa s’a mai ocupat și marele filolog Kr. Nyrop, în *Romanske Mosaiker*, 1885.

N. I.

¹ Nicio probă serioasă nu se poate găsi, și garnisoanele nu pot crea singure un popor.